

М. І. Фіалка, В. І. Павликівський, І. Ю. Тур

**КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ
НА ОБ'ЄКТАХ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ
ТА ПОВІТРЯНОМУ ТРАНСПОРТІ**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний аерокосмічний університет
«Харківський авіаційний інститут»

М. І. Фіалка, В. І. Павликівський, І. Ю. Тур

**КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ
НА ОБ'ЄКТАХ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ
ТА ПОВІТРЯНОМУ ТРАНСПОРТІ**

Навчальний посібник

*За загальною редакцією
д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова*

Харків «ХАІ» 2025

УДК 343.32(075.8)
Ф48

Рецензенти: д-р юрид. наук, проф. Ю. В. Орлов,
д-р юрид. наук, проф. В. В. Шаблистий

Фіалка, М. І.

Ф48 Кримінальні правопорушення на об'єктах критичної інфраструктури та повітряному транспорті [Електронний ресурс] : навч. посіб. / М. І. Фіалка, В. І. Павликівський, І. Ю. Тур ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова. – Харків : Нац. аерокосм. ун-т «Харків. авіац. ін-т», 2025. – 230 с.

ISBN 978-966-996-043-6

Наведено кримінально-правову характеристику кримінальних правопорушень, що вчиняють на об'єктах критичної інфраструктури та повітряному транспорті. Розглянуто особливості кваліфікації таких діянь.

Для здобувачів вищої освіти, які здійснюють підготовку за освітньо-професійною програмою з галузей знань 08 «Право» (спеціальність 081 «Право») та 26 «Цивільна безпека» (спеціальність 262 «Правоохоронна діяльність»), а також для всіх, хто цікавиться розвитком наук кримінально-правового циклу.

Бібліогр.: 76 назв

УДК 343.32(075.8)

ISBN 978-966-996-043-6

© Фіалка М. І., Павликівський В. І., Тур І. Ю., 2025
© Національний аерокосмічний університет
«Харківський авіаційний інститут», 2025

ЗМІСТ

Перелік скорочень	5
Розділ 1 Теоретичні засади кримінального правопорушення й основи кримінально-правової кваліфікації	6
1.1 Поняття та ознаки кримінального правопорушення, склад кримінального правопорушення	6
1.2 Теоретичні основи кримінально-правової кваліфікації	17
1.3 Колізія і конкуренція статей закону про кримінальну відповідальність	22
1.4 Розмежування кримінальних правопорушень у ході кримінально-правової кваліфікації та їх відмежування від інших правопорушень	35
<i>Контрольні запитання</i>	<i>43</i>
Розділ 2 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації кримінальних правопорушень на об'єктах критичної інфраструктури	46
2.1 Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки на об'єктах критичної інфраструктури (ст. 261, 267, 267-1, 270-1 Кримінального кодексу України)	46
2.2 Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва на об'єктах критичної інфраструктури (ст. 271–275 Кримінального кодексу України)	57
2.3 Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку на об'єктах критичної інфраструктури (ст. 361-363-1 Кримінального кодексу України)....	80
2.4 Кримінальні правопорушення проти довкілля на об'єктах критичної інфраструктури (ст. 236–239, 240, 241–244, 250, 253 Кримінального кодексу України)	95
<i>Контрольні запитання</i>	<i>139</i>
Розділ 3 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації кримінальних правопорушень на повітряному транспорті	142
3.1 Кримінальні правопорушення на повітряному транспорті (ст. 276–282 Кримінального кодексу України)	142
3.2 Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності на повітряному транспорті (ст. 201, 201-3 Кримінального кодексу України)	162

3.3 Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки на повітряному транспорті (ст. 258–258-5, 269 Кримінального кодексу України)	170
3.4 Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності на повітряному транспорті (ст. 293, 296, 300, 301 Кримінального кодексу України)	183
3.5 Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення на повітряному транспорті (ст. 305, 307, 309, 316 Кримінального кодексу України)	195
3.6 Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) на повітряному транспорті (ст. 416 Кримінального кодексу України)	215
<i>Контрольні запитання</i>	217
Бібліографічний список	222

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

КК України	–	Кримінальний кодекс України
КПК України	–	Кримінальний процесуальний кодекс України
КУпАП	–	Кодекс України про адміністративні правопорушення
МВС України	–	Міністерство внутрішніх справ України
МК України	–	Митний кодекс України
ВООЗ	–	Всесвітня організація охорони здоров'я
ДСНС України	–	Державна служба України з надзвичайних ситуацій
МОЗ України	–	Міністерство охорони здоров'я України
УКТ ЗЕД	–	Український класифікатор товарів зовнішньоекономічної діяльності

Розділ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ Й ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ

1.1 Поняття та ознаки кримінального правопорушення, склад кримінального правопорушення

Згідно з ч. 1 ст. 11 Кримінального кодексу України (далі – КК України), **кримінальним правопорушенням** є передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення.

Є кілька поглядів на проблему **ознак кримінального правопорушення**.

Представники першого погляду віддають перевагу лише двом ознакам: суспільній небезпечності та протиправності, а винність і караність, як ознаки кримінального правопорушення, з них випливають. Тому, на думку цих учених, немає потреби виділяти їх як самостійні ознаки.

Прихильники другого погляду ознаками кримінального правопорушення називають суспільну небезпечність, протиправність і винність. Караність, на їхню думку, не можна розглядати в такій якості, тому що вона не властива безпосередньо кримінальному правопорушенню.

Представники третьої позиції, крім вищезгаданих ознак, як самостійну ознаку виділяють аморальність. Цей погляд є найбільш спірним. Визначення аморальності діяння не може мати однозначного рішення. Це поняття лежить поза кримінальним правом і кримінальним законом. Його можна розглядати лише з етичного погляду.

Відповідно до четвертого погляду, поряд із суспільною небезпечністю, винністю, протиправністю як ознаку виділяють вчинення суспільно небезпечного діяння лише суб'єктом кримінального правопорушення. Однак ця ознака характеризує не саме протиправне діяння, а лише особу, яка його вчинила, а тому цю ознаку не можна розглядати як самостійну ознаку кримінального правопорушення.

Найменш дискусійною є позиція, згідно з якою в кримінальному правопорушенні виділяють чотири ознаки: суспільну небезпечність, протиправність, винність і караність.

Суспільна небезпечність кримінального правопорушення означає, що дія або бездіяльність заподіює шкоду об'єктам кримінально-правової охорони або створює загрозу заподіяти таку шкоду. Зазначений критерій відповідає на питання, чому законодавець вирішив віднести те чи інше діяння до категорії злочинів або проступків. Не «бажання» законодавця, а саме здатність кримінального правопорушення заподіювати шкоду або

створювати загрозу заподіяти шкоду найбільш важливим суспільним інтересам є необхідною і достатньою підставою визнати діяння протиправним.

Суспільна небезпечність характеризується двома критеріями: *ступенем* і *характером*. Ступінь суспільної небезпечності – це кількісна характеристика діяння, а характер – якісна. Висновок про ступінь суспільної небезпечності можна зробити, оцінивши, наприклад, розмір заподіяної шкоди в грошовому еквіваленті. Про характер суспільної небезпечності можна зробити висновок, встановивши, яким суспільним відносинам заподіюють шкоду або було створено загрозу заподіяти шкоду. Таким чином, не проаналізувавши об'єкта кримінального правопорушення і наслідків діяння, складно дати відповідь на питання про суспільну небезпечність. Ступінь і характер суспільної небезпечності можна визначати також за іншими ознаками кримінального правопорушення (мотивом, способом вчинення кримінального правопорушення).

Підтвердженням значущості та обов'язковості суспільної небезпеки як ознаки кримінального правопорушення є визначена в ч. 2 ст. 11 КК України категорія *малозначності кримінального правопорушення*. Згідно із цим, не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, що хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК України, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. *Малозначне діяння* не можна визнавати кримінальним правопорушенням через відсутність суспільної небезпечності як обов'язкової ознаки злочину.

Малозначне діяння характеризують два критерії: об'єктивний і суб'єктивний.

Об'єктивний критерій передбачає дію (бездіяльність), вчинення якої не заподіяло і не могло заподіяти істотної шкоди об'єктові кримінального правопорушення. Заподіяну ж об'єктові шкоду визнають малозначною.

Суб'єктивний критерій малозначності виявляється в тому, що умисел правопорушника від самого початку повинен бути спрямований на вчинення такого діяння, яке не заподіяло і не могло заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Якщо умисел спрямований на заподіяння істотної шкоди і не можливо довести кримінальне правопорушення до кінця з причин, що не залежать від волі винної особи, повинна настати кримінальна відповідальність за замах на кримінальне правопорушення.

Протиправність як ознака кримінального правопорушення означає, що особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності, якщо суспільно небезпечне діяння, яке вона вчинила, закріплене як кримінальне правопорушення в законі про кримінальну відповідальність (КК України). Ця ознака відповідає на запитання, які саме із суспільно небезпечних діянь законодавець відніс до кримінальних правопорушень. Саме приписи закону дають змогу відмежувати злочинне діяння від незлочинного. У цьому разі діє принцип: немає злочину без вказівки про те в законі.

Вичерпний перелік злочинних діянь і проступків наведено в Особливій частині КК України.

Винність як ознака кримінального правопорушення означає, що особу можуть визнати винною, якщо вона вчинила протиправне діяння умисно або з необережності.

Караність як ознака кримінального правопорушення передбачає можливість застосувати до особи, що вчинила злочин або проступок, кримінальне покарання.

У теорії кримінального права є різні **класифікації кримінальних правопорушень**. Так, згідно зі ст. 12 КК України, кримінальні правопорушення поділяють на кримінальні проступки і злочини.

Кримінальним проступком є передбачене КК України діяння (дія або бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі.

Злочини залежно від ступеня тяжкості поділяють на нетяжкі, тяжкі й особливо тяжкі.

Нетяжким злочином є передбачене КК України діяння (дія або бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років.

Тяжким злочином є передбачене КК України діяння (дія або бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років.

Особливо тяжким злочином є передбачене КК України діяння (дія або бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

Є й інші класифікації кримінальних правопорушень, наприклад:

– *за формою вини* – кримінальні правопорушення умисні і необережні;

– *за способом вчинення* – кримінальні правопорушення насильницькі і ненасильницькі;

– *залежно від суб'єкта кримінального правопорушення* – кримінальні правопорушення, що їх скоїв загальний або спеціальний суб'єкт, тощо.

Поряд із поняттям «кримінальне правопорушення» кримінальне право оперує поняттям «склад кримінального правопорушення». Якщо кримінальне правопорушення являє собою явище реальної дійсності (є соціально-політичною категорією), то склад кримінального правопорушення є лише юридичною моделлю, яка дає змогу здійснити кримінально-правове оцінювання суспільно небезпечного діяння та вирішити питання про винуватість особи.

Таким чином, **склад кримінального правопорушення** – це сукупність юридично значущих (об'єктивних і суб'єктивних) ознак, на підставі яких певне суспільно небезпечне діяння визнають кримінальним правопорушенням.

Обов'язковими елементами будь-якого складу кримінального правопорушення є об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона. Об'єкт, об'єктивна сторона – обов'язкові об'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення; суб'єкт, суб'єктивна сторона – обов'язкові суб'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення.

Склад кримінального правопорушення має значення для вирішення питання про злочинність або незлочинність діяння, для правильної кваліфікації вчиненого винною особою, для криміналізації (декриміналізації) суспільно небезпечних діянь.

Об'єкт кримінального правопорушення – це ті суспільні відносини, яким унаслідок вчинення суспільно небезпечного посягання заподіюється шкода (або створюється реальна загроза її заподіяння).

У кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з порушенням інформаційного законодавства, об'єктом кримінального правопорушення є суспільні відносини, що забезпечують захист інформації та безпечне функціонування електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.

Залежно від обсягу охоронюваних суспільних відносин об'єкт кримінального правопорушення поділяють на загальний, родовий і безпосередній.

Загальний об'єкт – це вся сукупність охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин поставлених під охорону кримінального закону. Кримінальний закон забезпечує правовою охороною не всі суспільні відносини в державі, а лише найважливіші, посягання на які становить підвищену суспільну небезпеку. Приблизний перелік цих відносин наведено в ч. 1 ст. 1 КК України – це права та свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок та громадська безпека, довілля, конституційний лад України, мир і безпека людства.

Родовий об'єкт – це сукупність однорідних суспільних відносин, що перебувають під охороною єдиного комплексу кримінально-правових норм. Уявлення про родовий об'єкт дає рубрикація Особливої частини КК України.

Основні норми про відповідальність за порушення в інформаційній сфері наведено в розділі XVI Особливої частини КК України, який має назву «Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку». Відповідно до цього розділу, під охороною кримінального закону перебуває інформаційна сфера, пов'язана з функціонуванням комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, а також із захистом інформації, що її обробляють за допомогою вказаних систем.

Під *безпосереднім об'єктом* розуміють ті конкретні суспільні відносини, що перебувають під охороною певної кримінально-правової норми. Саме безпосередній об'єкт є елементом конкретного складу кримінального правопорушення. Так, у разі несанкціонованих дій з інформацією, яку обробляють в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігають на носіях такої інформації, що їх (дії) вчиняє особа, яка має право доступу до такої інформації, безпосереднім об'єктом є встановлений порядок зберігання, передавання, оброблення та використання інформації в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах уповноваженими особами (ст. 362 КК України).

Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення – це зовнішня сторона протиправного діяння. Об'єктивній стороні кримінального правопорушення притаманні такі ознаки: суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки, причиновий зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками, місце, час, спосіб, знаряддя й засоби, а також обставини вчинення кримінального правопорушення. Ці ознаки є основними та найзагальнішими для характеристики зовнішнього вияву суспільно небезпечного посягання. Як зазначено в кримінальному праві, конкретний вияв того чи іншого акту протиправної поведінки неоднозначний і дуже різноманітний, а вичерпний перелік його об'єктивних ознак просто неможливий через значну кількість. Виявлення і дослідження ознак об'єктивної сторони дає змогу встановити наявність складу кримінального правопорушення в діях особи, правильно скваліфікувати вчинене, розмежувати скоєне та інші злочинні діяння. Саме ознаки об'єктивної сторони найповніше відбито в диспозиціях статей кримінального закону.

Об'єктивна сторона кримінальних правопорушень у сфері інформаційних відносин – це процес негативного впливу на ці суспільні відносини. Він починається дією або бездіяльністю особи, відбувається в конкретних умовах місця, часу, обстановки із застосуванням певних засобів або знарядь, способу його вчинення. Закінчується цей процес настанням суспільно небезпечних наслідків, тобто шкідливими змінами в об'єкті посягання, які повинні перебувати в необхідному причинному зв'язку з дією (бездіяльністю).

На відміну від об'єктивної сторони кримінального правопорушення, об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення утворюють лише ті ознаки, що характеризують зовнішній акт протиправної поведінки і які передбачено нормою кримінального права. Кримінально-правова норма не містить і не може містити всю безліч різноманітних ознак, характерних для кожного конкретного злочину або проступку. Це не будь-які ознаки, а ті з них, що розкривають сутність явища, дають можливість виявити об'єктивні закономірності реальної дійсності, що криються за цим явищем.

Суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність) є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Інші ознаки: суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками, місце, час, обставини, спосіб, засоби та знаряддя вчинення кримінального правопорушення – конкретна кримінально-правова норма може як передбачати, так і не передбачати, тобто вони є факультативними ознаками об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Дія – це активна форма поведінки людини, бездіяльність – пасивна, тобто утримання особи від вчинення дій, які вона могла та повинна була вчинити. Вирішуючи питання про притягнення до кримінальної відповідальності за бездіяльність, слід обов'язково встановити, що особа не вчинила дій, які вона повинна була (на підставі закону, професійних, службових обов'язків тощо) і могла вчинити (з огляду на фізичні та інтелектуальні можливості як самої особи, так і обставин, які склалися на цей момент).

Протиправні порушення у сфері інформаційних відносин можуть вчинятися як шляхом дій, так і бездіяльності. Так, створення, використання, розповсюдження або збут шкідливих програмних чи технічних засобів, призначених для несанкціонованого втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж, – це порушення, пов'язані з активними діями (ст. 361-1 КК України). Водночас порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку можуть бути пов'язані як з діями, так і з бездіяльністю (ст. 363 КК України).

Суспільно небезпечні наслідки – це негативні зміни в об'єкті кримінально-правової охорони в результаті вчинення протиправного діяння. Наслідки в кримінальному праві можна класифікувати на два види: матеріальні і нематеріальні. До *матеріальних* відносять майнову та фізичну шкоду. До *нематеріальних наслідків* належить шкода політичного, ідеологічного, морального та іншого характеру.

Суспільно небезпечні наслідки є факультативною ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Тобто для описання протиправного діяння законодавець не завжди вказує на наслідки як обов'язкову ознаку складу кримінального правопорушення. У такому разі щоб констатувати факт вчинення кримінального правопорушення, достатньо встановити сам факт вчинення протиправного діяння. Наприклад, несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж (ст. 361 КК України) є протиправним незалежно від наслідків його вчинення. Така

законодавча конструкція має назву *формального складу* кримінального правопорушення. У разі *матеріального складу* кримінального правопорушення для визнання діяння кримінальним обов'язково встановити, крім суспільно небезпечного діяння, певні його наслідки, прямо визначені в законі.

Протиправні порушення в інформаційній сфері переважно є правопорушеннями з формальним складом. Ступінь суспільної небезпеки цих протиправних діянь достатньо високий, а суспільно небезпечні наслідки настільки різноманітні, що сам факт втручання в комп'ютерну систему або електронні комунікаційні мережі є закінченим злочином. Водночас суспільно небезпечні наслідки в кримінальних правопорушеннях в інформаційній сфері можуть бути обтяжливими обставинами. У такому разі встановити їх (значна шкода чи створення небезпеки тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибель або масове захворювання населення чи інші тяжкі наслідки) для правильної кваліфікації обов'язково (зокрема в тій самій ч. 4 ст. 361 КК України «Несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж»).

Причинний зв'язок – це об'єктивно наявний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками. Ставити особі за вину суспільно небезпечні наслідки можливо, лише якщо встановлено необхідний причинний зв'язок між вчиненням особою діянням і суспільно небезпечними наслідками. Це означає, що діяння є єдиною, достатньою та необхідною умовою настання суспільно небезпечних наслідків. Якщо наявний випадковий причинний зв'язок, особу не можна притягти до кримінальної відповідальності за настання випадкових суспільно небезпечних наслідків.

Місце – певна територія, на якій вчиняють кримінальне правопорушення.

Час – певний проміжок часу, протягом якого вчиняють кримінальне правопорушення. Так, шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій за допомогою електронно-обчислювальної техніки в умовах воєнного або надзвичайного стану, потребує обов'язкового встановлення вказаного строку.

Обстановка – сукупність певних об'єктивних умов, за яких вчиняється кримінальне правопорушення.

Засоби – речі матеріального світу, за допомогою яких вчиняють кримінальне правопорушення або які полегшують його вчинення.

Спосіб – сукупність прийомів та методів, за допомогою яких вчиняють кримінальне правопорушення. Наприклад, способом заволодіння чужим майном у разі шахрайства з використанням електронно-обчислювальної техніки є обман або зловживання довірою.

Суб'єкт кримінального правопорушення, згідно зі ст. 18 КК України, – фізична, осудна особа, яка вчинила протиправне діяння у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність.

Фізична особа – це людина. Юридичних осіб до кримінальної відповідальності не притягають.

Осудною визнають особу, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними (ч. 1 ст. 19 КК України).

Загальний вік настання кримінальної відповідальності, згідно з ч. 1 ст. 22 КК України, становить 16 років.

Кримінальний закон і теорія кримінального права розрізняють два види суб'єктів кримінальних правопорушень: *загальний* і *спеціальний*. Як загальний, так і спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення має такі обов'язкові ознаки: це 1) особа фізична; 2) особа осудна; 3) особа, яка вчинила протиправне діяння у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Для *загального суб'єкта* наявність таких ознак є достатньою, спеціальний же суб'єкт, крім зазначених, повинен мати й інші ознаки, передбачені кримінальним законом. Відповідно до ч. 2 ст. 18 КК України, *спеціальним суб'єктом* кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа.

Посягання у сфері інформаційних відносин здебільшого може вчиняти будь-яка особа, яка досягла віку 16 років (загальний суб'єкт). Інколи відповідальність за втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж передбачена лише для осіб, які відповідальні за роботу зазначених мереж (ст. 362–363 КК України).

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення – це відбиття психічних процесів, що протікають у свідомості особи, характеризують її волю й визначають її поведінку. На відміну від об'єктивної сторони, яка характеризує протиправне діяння із зовнішнього (фізичного) боку, суб'єктивна є внутрішньою характеристикою. На думку більшості правників, суб'єктивна сторона кримінального правопорушення – це психічна діяльність особи, що характеризує ставлення її свідомості й волі до вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння та його наслідків.

Елементами суб'єктивної сторони є *вина*, *мотив* і *мета*, які хоча й тісно пов'язані між собою, однак мають самостійне юридичне значення. Вина – це обов'язкова ознака будь-якого кримінального правопорушення, відсутність якої виключає кримінальну відповідальність. На відміну від вини, мотив і мета є факультативними ознаками складу кримінального правопорушення, які в передбачених законом випадках можуть бути ознакою основного або кваліфікованого складу, а також можуть впливати

на кримінальну відповідальність як обставини, що обтяжують або пом'якшують покарання.

Відповідно до ст. 23 КК України, *вина* – це психічне ставлення особи до вчинюваної дії або бездіяльності, передбаченої КК України, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Таке законодавче визначення поняття вини вперше було закріплено в новому кримінальному законодавстві України в 2001 р.

Торкаючись проблеми форм вини в кримінальних правопорушеннях у сфері інформаційних технологій, слід зазначити, що КК України установлює відповідальність лише за умисне їх вчинення. Водночас психічне ставлення до настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді тяжкої шкоди, технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення може мати ознаки як умислу, так і необережності. У другому випадку зазначена форма вини в теорії кримінального права отримала назву складної (змішаної або подвійної).

Згідно зі ст. 24 КК України, *умисел* поділяють на прямий і непрямий.

Прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання.

Непрямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання.

Як бачимо, законодавець для визначення умислу (як і вини загалом) використовує зміст інтелектуального та вольового елементів психіки.

Інтелектуальний момент умислу (як прямого, так і непрямого) полягає: 1) в усвідомленні особою суспільно небезпечного характеру свого діяння (дії або бездіяльності); 2) у передбаченні його суспільно небезпечних наслідків.

Сутність *передбачення особою суспільно небезпечних наслідків діяння*, яке вона має намір учинити, як ознаки інтелектуального моменту умислу полягає в тому, що особа передбачає можливість або неминучість настання встановлених кримінальним законом суспільно небезпечних наслідків, розвиток (хоча б у загальних рисах) причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням і цими наслідками. Із цього випливає, що передбачення суспільно небезпечних наслідків як ознака інтелектуального моменту умислу характерне лише для кримінальних правопорушень із матеріальним складом.

Досліджуючи об'єктивну сторону кримінальних правопорушень на об'єктах критичної інфраструктури, ми виявили, що значна частина вказаних протиправних діянь законодавцем сформульовані як кримінальні правопорушення з формальним складом. Тому, розглядаючи інтелектуальний момент умислу в кримінальних правопорушеннях такого виду слід встановлювати лише факт усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння.

Усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння означає розуміння нею як його фактичних ознак, так і соціального характеру.

Усвідомлення особою фактичних ознак кримінальних правопорушень у сфері інформаційних технологій – це насамперед усвідомлення об'єктивних ознак складу цих протиправних діянь – об'єкта та об'єктивної сторони.

Поряд з усвідомленням фактичних ознак діяння необхідним складником інтелектуального моменту умислу є усвідомлення особою соціального характеру свого діяння, тобто усвідомлення його небезпечності для суспільства, шкідливості для суспільних відносин, які охороняє кримінальний закон.

Вольовий момент протиправних діянь з формальним складом визначають відносно самого суспільно небезпечного діяння, оскільки «саме в ньому сконцентрована соціальна шкідливість діяння». У таких складах предметом бажання є саме суспільно небезпечне діяння. Умисел у таких складах може бути лише прямим.

У теорії кримінального права *мотив* кримінального правопорушення визначають як зумовлене певними потребами й інтересами внутрішнє спонукання, яке викликає в особи бажання й рішучість вчинити суспільно небезпечне діяння.

Здебільшого мотив злочинних порушень в інформаційній сфері не впливає на кваліфікацію. Водночас шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, потребує обов'язкового встановлення корисливого мотиву.

Мета – це певний результат, що його намагається досягти особа, яка скоює кримінальне правопорушення.

У формулюванні конкретного кримінального правопорушення законодавець не використовує всіх ознак елементів складу кримінального правопорушення, перерахованих вище. Для визначення суспільно небезпечного діяння протиправним у законі вказано лише ті ознаки, які визначають суспільну небезпеку того чи іншого діяння. Так, для розголошення державної таємниці не має значення час або обставини вчинення. Крім того, не всі ознаки складу кримінального правопорушення наведено в статтях Особливої частини КК України. Поняття суб'єкта кримінального правопорушення, умислу, стадій кримінального правопорушення наведено в нормах Загальної частини КК України. Тому для вивчення ознак конкретного кримінального правопорушення необхідно звертатись до норм Особливої і Загальної частин КК України. Відсутність хоча б однієї з ознак складу кримінального правопорушення, визначених у законі, у конкретному суспільно небезпечному діянні особи виключає кримінальну відповідальність.

Таким чином, підставою для кримінальної відповідальності за кримінальні порушення в інформаційній сфері є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить ознаки відповідного складу кримінальних правопорушень, передбачених КК України.

Види складів кримінальних правопорушень. Склади кримінальних правопорушень відрізняються один від одного ступенем суспільної небезпеки та особливостями законодавчого конструювання.

За ступенем суспільної небезпеки розрізняють такі склади кримінальних правопорушень: основний (простий), кваліфікований (з обтяжливими, кваліфікувальними ознаками) і привілейований (з пом'якшувальними ознаками).

Основним (простим) є склад кримінального правопорушення, що містить певну сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак і не містить обставин, що знижують або підвищують рівень суспільної небезпеки вчиненого діяння. *Наприклад*, ч. 1 ст. 185 КК України дає визначення крадіжки без обтяжливих або пом'якшувальних відповідальність обставин.

Кваліфікованим називають склад кримінального правопорушення, що, крім основних, має ознаки, які обтяжують відповідальність, що тягне більш суворе покарання порівняно з основним складом. *Наприклад*, ч. 2 ст. 115 КК України передбачає кримінальну відповідальність за умисне вбивство за обтяжливих обставин.

Привілейованим є склад кримінального правопорушення, що має поряд з основними ще й додаткові ознаки, які пом'якшують відповідальність особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. *Наприклад*, умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК України) відносять до привілейованих щодо складу умисного вбивства (ст. 115 КК України).

Залежно від конструкції об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення та моменту його закінчення розрізняють кримінальні правопорушення з матеріальним, формальним і усіченим складом.

Кримінальне правопорушення з матеріальним складом має три обов'язкові ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення: суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечний наслідок і причиновий зв'язок між ними – і є закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків. *Наприклад*, крадіжка (ст. 185 КК України) є закінченою з моменту заволодіння чужим майном і наявності можливості їм розпоряджатися.

Кримінальне правопорушення з формальним складом має одну обов'язкову ознаку об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, а саме: суспільно небезпечне діяння, і є закінченим з моменту його вчинення. *Наприклад*, зґвалтування (ст. 152 КК України) визнають закінченим з моменту початку статевого акту, скоєного за відсутності добровільної згоди потерпілої особи.

Кримінальне правопорушення з усіченим складом вважають закінченим на стадії готування або замаху. Ця конструкція зумовлена підвищеною суспільною небезпекою вчинених діянь, через що законодавець переносить момент закінчення кримінального правопорушення на більш ранню стадію. *Наприклад*, бандитизм (ст. 257

КК України) визнають закінченим з моменту організації банди. У теорії кримінального права є погляд, відповідно до якого усічений склад є різновидом злочину з формальним складом.

1.2 Теоретичні основи кримінально-правової кваліфікації

Одним із способів визначити будь-яке поняття є з'ясувати зміст термінів, які його позначають.

Поняття «кримінально-правова кваліфікація» утворюють два терміни – «кримінально-правова» і «кваліфікація». Під терміном «кримінально-правовий» слід розуміти «те, що врегульоване, ґрунтується на положеннях кримінального закону». Слово «кваліфікація» походить від двох латинських слів – *qualis* (якість, який за якістю) та *facio* (роблю). Тобто в дослівному перекладі кваліфікація – це визначення якості, встановлення оцінки. Отже, у буквальному розумінні кримінально-правова кваліфікація – це оцінювання чогось на основі положень кримінального закону.

Щоб з'ясувати юридичну природу кримінально-правової кваліфікації, як і будь-якого іншого поняття, необхідно встановити його зміст і обсяг.

Зміст поняття «кримінально-правова кваліфікація», як і будь-якого поняття, розкривають за допомогою його визначення. Розкрити зміст – значить виділити й схарактеризувати суттєві, необхідні й достатні ознаки поняття.

Перш ніж встановити зміст поняття «кримінально-правова кваліфікація», слід відзначити, що його традиційно розглядають у кількох значеннях:

- як інтелектуальну діяльність щодо встановлення відповідності між фактичними обставинами вчиненого діяння та положеннями кримінального закону (кваліфікація як процес);

- як остаточну юридичну та суспільно-політичну оцінку вчиненого особою діяння як злочину або незлочину (кваліфікація як результат).

Проте очевидно, що відмежувати одне значення від іншого неможливо, і кримінально-правову кваліфікацію слід розглядати в сукупності цих значень. Адже без попередньої діяльності не можна отримати результату і сама діяльність без результату значення не має.

Крім того, слід уточнити, що кримінально-правову кваліфікацію можуть здійснювати насамперед особи, яких уповноважили на таку діяльність держава (офіційна кримінально-правова кваліфікація) та інші особи: адвокати, потерпілі, вчені, здобувачі освіти, пересічні громадяни та інші (неофіційна кримінально-правова кваліфікація¹). Зрозуміло, що предметом нашої уваги є офіційна кримінально-правова кваліфікація, хоча надалі на цьому ми не наголошуватимемо.

¹ Питання про можливість і доцільність називати таку діяльність «неофіційною кримінально-правовою кваліфікацією» в юридичній літературі є дискусійним.

Кримінально-правова кваліфікація, як і будь-яка людська діяльність, має учасників (суб'єктів, які провадять таку діяльність), предмет і зміст.

Суб'єктами кримінально-правової кваліфікації є уповноважені на те органи держави – дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду.

Предметом кримінально-правової кваліфікації є діяння особи, яке підлягає кримінально-правовому оцінюванню.

Зміст кримінально-правової кваліфікації характеризується такими моментами:

- кримінально-правова кваліфікація – це частина процесу застосування кримінального закону;

- кримінально-правова кваліфікація полягає у визначенні положення (положень) кримінального закону, яке слід застосувати до конкретного випадку;

- кримінально-правова кваліфікація вимагає процесуального закріплення її результатів.

Положення кримінального закону, яке слід застосувати до конкретного випадку, як правило, визначають за таким алгоритмом:

- 1) оцінюють фактичні обставини справи. Для цього діяння, яке підлягає кримінально-правовому оцінюванню, «розкладають» за ознаками елементів складу кримінального правопорушення (об'єкт, предмет, потерпілий, суспільно-небезпечне діяння, суспільно-небезпечний наслідок, причиновий зв'язок між суспільно-небезпечним діянням і суспільно-небезпечним наслідком, час, місце, спосіб, знаряддя, засоби, обставини, ознаки суб'єкта, форма та вид вини, мотив, мета, емоційний стан особи тощо); крім того, з'ясовують інші обставини, що можуть мати кримінально-правове значення (причини, з яких кримінальне правопорушення не доведено до кінця, наявність співучасників тощо). Причому встановлюють не лише наявність чи відсутність таких ознак, а з'ясовують їхній фактичний зміст;

- 2) «обирають» статтю (статті, їхні частини або пункти) КК України, що містить кримінально-правове положення, яке найімовірніше можна застосувати в ситуації, яка підлягає кримінально-правовому оцінюванню. Слід мати на увазі, що застосовувати можливо положення як Особливої, так і Загальної частин КК України;

- 3) обґрунтовують необхідність застосувати конкретне положення КК України (встановлюють наявність або відсутність складу кримінального правопорушення, обставини, що виключають протиправність діяння, тощо).

Очевидно, що кожен з названих вище кроків можна розбити на більш детальні, які в літературі називають *етапами процесу кримінально-правової кваліфікації*.

За результатами кримінально-правового оцінювання діяння особи ухвалюють процесуальне рішення, яке відображають у таких актах, як постанова про порушення кримінального провадження, постанова про

відмову в порушенні кримінального провадження, повідомлення про підозру, постанову про закриття кримінального провадження, обвинувальний акт, обвинувальний вирок, виправдувальний вирок тощо.

У вказаних вище процесуальних документах можуть закріплювати такі рішення:

1) оцінюване діяння є:

– закінченим кримінальним правопорушенням, що його вчинила особа за відсутності ознак співучасті в кримінальному правопорушенні або виконавець (співвиконавець) за їх наявності (застосовувати слід певну статтю (частину, пункт, пункти) Особливої частини КК України);

– готуванням до нетяжкого, тяжкого або особливо тяжкого злочину, що його вчинила особа за відсутності ознак співучасті в злочині або виконавець (співвиконавець) за їх наявності (застосовувати слід певну статтю (частину, пункт, пункти) Особливої частини КК України, попередньо посиляючись на ч. 1 ст. 14 КК України);

– замахом на кримінальне правопорушення, що його вчинила особа за відсутності ознак співучасті в кримінальному правопорушенні або виконавець (співвиконавець) за їх наявності (застосовувати слід певну статтю (частину, пункт, пункти) Особливої частини КК України, попередньо посиляючись відповідно на ч. 2 або ч. 3 ст. 15 КК України (залежно від виду замаху на кримінальне правопорушення));

– співучастю (у вигляді організації, підбурювання або пособництва) у закінченому або незакінченому кримінальному правопорушенні (застосовують вищенаведені правила, попередньо посиляючись на ч. 3, 4 або 5 ст. 27 КК України відповідно);

– множинністю кримінальних правопорушень (щодо кожного з епізодів застосовують вищенаведені правила);

2) оцінюване діяння не є кримінальним правопорушенням, оскільки:

– немає всіх необхідних і достатніх ознак будь-якого складу кримінального правопорушення, передбаченого КК України (немає ознак суб'єкта, наявний казус тощо);

– воно формально передбачене кримінальним законом, але через малозначність (ч. 2 ст. 11 КК України) не становить суспільної небезпеки;

– воно передбачене кримінальним законом, але вчинене за обставин, що виключають протиправність діяння;

– наявне готування до проступку або до нетяжкого злочину, передбаченого ч. 2 ст. 14 КК України, відповідальність за які виключено (ч. 2 ст. 14 КК України);

– наявна добровільна відмова від доведення конкретного кримінального правопорушення до кінця, а фактично вчинене складу іншого кримінального правопорушення не містить (ч. 2 ст. 17 КК України)².

² У літературі питання про юридичну природу добровільної відмови залишається дискусійним. Деякі науковці добровільну відмову розглядають як підставу звільнення від кримінальної відповідальності. Однак, враховуючи, що в ч. 2 ст. 17 КК України чітко зазначено, що «особа, яка добровільно відмовилася від доведення кримінального правопорушення до кінця, *підлягає кримінальній відповідальності лише...*», є підстави трактувати це положення таким чином, що в інших випадках відповідальність

Цей результат відображено у формулі кримінально-правової кваліфікації, сутність якої можна визначити як буквено-цифрове позначення статті (частини, пункту) КК України, яку слід застосувати в оцінюваній ситуації.

Наука і практика виробила низку вимог до формули кримінально-правової кваліфікації, серед яких такі:

- якщо застосовують статтю КК України, яка не поділена на частини, слід вказувати лише статтю (*наприклад*, ст. 116 КК України);
- якщо відповідна стаття поділена на кілька частин, слід вказати відповідну частину цієї статті (*наприклад*, ч. 3 ст. 185 КК України);
- якщо частина статті містить пункти, слід вказати відповідний пункт (пункти) та частину статті (*наприклад*, п. 1, 2 ч. 2 ст. 115 КК України);
- формула кримінально правової кваліфікації може містити посилання як на положення Особливої, так і Загальної частин. Причому порядок написання елементів формули кримінально-правової кваліфікації такий: за потреби спочатку вказують посилання на відповідну частину (3, 4 або 5) ст. 27 КК України, потім на ч. 1 ст. 14 КК України або ч. 2 чи 3 ст. 15 КК України, а потім на відповідну статтю (частину статті) Особливої частини КК України;
- на статті Загальної частини за потреби посилаються окремо від кожної статті Особливої частини КК України;
- якщо кримінальне правопорушення вчинено особою самотійно чи виконавцем (співвиконавцем) у співучасті, а також якщо вчинено закінчене кримінальне правопорушення, посилатися відповідно на ст. 18, ч. 2 ст. 27, ч. 1 ст. 13 КК України не потрібно;
- якщо наявна множинність кримінальних правопорушень, то формула кваліфікації кожного з них має бути відокремлена крапкою з комою.

Щоб з'ясувати юридичну природу кримінально-правової кваліфікації, необхідно визначити і *обсяг поняття* «кримінально-правова кваліфікація». Причому слід спиратися на те, що обсяг будь-якого поняття з'ясовують через його поділ на види.

У літературі є ціла низка класифікацій кримінально-правової кваліфікації за різними критеріями. З-поміж них практичне значення має насамперед класифікація *залежно від результатів кримінально-правового оцінювання діяння*, згідно з якою розрізняють:

- кваліфікацію кримінальних правопорушень;
- кваліфікацію діянь, які не є кримінальними правопорушеннями.

Кваліфікацію кримінальних правопорушень своєю чергою здійснюють за такими суттєвими критеріями:

- 1) *залежно від стадії, на якій посягання було припинене*:
 - кваліфікація готування до злочину;

виключено, а отже, діяння, вчинене до моменту добровільної відмови, кримінальним правопорушенням не є.

- кваліфікація замаху на кримінальне правопорушення;
- кваліфікація закінченого кримінального правопорушення;

2) *залежно від того, вчинене кримінальне правопорушення одноосібно чи в співучасті:*

- кваліфікація кримінального правопорушення, що його вчинила одна особа;
- кваліфікація кримінального правопорушення, вчиненого в співучасті.

3) *залежно від кількості кримінальних правопорушень, ознаки яких встановлено у вчиненому:*

- кваліфікація одиничного кримінального правопорушення;
- кваліфікація множинності кримінальних правопорушень.

Очевидно, що можуть бути й інші критерії кваліфікації кримінальних правопорушень. Виділені види можна об'єднувати в групи або, навпаки, поділяти на підвиди. Проте такий поділ буде дещо штучним і навряд чи матиме практичне значення.

Щодо значення кримінально-правової кваліфікації, то її слід вважати правильною тоді, коли її здійснено на підставі повного, всебічного й об'єктивного дослідження фактичних обставин справи й застосування кримінального закону відповідно до загальновизнаних принципів кваліфікації.

Правильна кваліфікація – це така, у ході якої дотримано чинних правил та норм, результат якої відповідає дійсності, є істинним.

Правильна кваліфікація має значення для вирішення низки питань: кримінально-правових, кримінально-процесуальних, криміналістичних та кримінологічних.

Узагальнюючи вищевикладене, можна запропонувати таке визначення поняття **«кримінально-правова кваліфікація»** – це оцінювання вчиненого особою діяння, яке містить обґрунтування та процесуальне закріплення висновку про те, чи передбачене таке діяння відповідною статтею (статтями, частиною, пунктом) кримінального закону і, відповідно, чи воно є (не є) кримінальним правопорушенням або іншим діянням, передбаченим кримінальним законом.

Своєю чергою **кваліфікація кримінальних правопорушень** – це вид кримінально-правової кваліфікації, під час проведення якої органи дізнання, досудового слідства, прокуратури і/або суду встановлюють та юридично закріплюють відповідність ознак скоєного винною особою суспільно небезпечного діяння ознакам конкретного складу кримінального правопорушення, передбаченого Особливою частиною КК України.

1.3 Колізія і конкуренція статей закону про кримінальну відповідальність

1.3.1 Поняття колізії і конкуренції в кримінальному праві

Наявні в кримінально-правовій літературі погляди щодо поняття конкуренції кримінально-правових норм мають суттєві відмінності. Перша позиція полягає в тому, що колізію правових норм визнають видом конкуренції. Інша, навпаки, визнає конкуренцію правових норм видом нормативної колізії. Третій підхід зводиться до нероздільного розгляду цього правового явища з колізією норм, які, по суті, ототожнюють колізію кримінально-правових норм з їх конкуренцією.

У сучасній теорії кримінального права переважає погляд, що колізія і конкуренція є різними поняттями. Для обґрунтування цієї позиції необхідно з'ясувати зміст названих понять.

Термін «колізія» походить від лат. *collisio* – зіткнення протилежних сил, устремлінь чи інтересів. У праві під колізією звичайно розуміють таке співвідношення між двома або більше юридичними положеннями, коли вони спрямовані на регламентацію одного і того самого питання, але вирішують його по-різному, тому застосування одного з них виключає застосування іншого.

Термін «конкуренція» походить від лат. *concurrere* – стикатися, змагатися, зіштовхуватися. Конкуренція як правове поняття означає наявність кількох правових положень, які «претендують» на застосування до певного випадку. Причому суперництво між цими положеннями проявляється лише в ході їх застосування до конкретних фактичних обставин. Поза правозастосуванням вони не суперечать одне одному, можуть існувати одночасно.

Для того щоб розв'язати проблему змісту відповідних явищ, насамперед потрібно з'ясувати питання про об'єкт колізії та конкуренції.

Під об'єктом колізії пропонують розуміти нормативно-правові акти та їхні структурні елементи (розділи або глави, статті, їхні частини або пункти).

З огляду на це можна стверджувати, що у відношеннях колізії можуть перебувати:

- статті різних нормативно-правових актів (кримінального закону та актів інших галузей законодавства);
- статті, які належать до різних частин (Загальної та Особливої) одного кримінального закону;
- положення, викладені в окремих структурних елементах статей (частин статей) Загальної та Особливої частини КК України.

Щодо об'єкта конкуренції, то це питання є дискусійним. Ним найчастіше називають кримінально-правові норми. Проте кримінально-правова норма – це правило, яке викладене одночасно в статтях як Загальної, так і Особливої частин кримінального законодавства. Причому положення Загальної частини поширюються на всі (за деяким винятком)

статті Особливої частини КК України. Тому навіть за конкуренції положень, які викладені в статтях Особливої частини кримінального закону, статті його Загальної частини не конкурують.

Крім того, неприйнятним вважаємо визнавати об'єктом конкуренції склади кримінальних правопорушень. Склад кримінального правопорушення – це абстрактна модель посягання, ознаки якої закріплено в кримінальному законі. Склади кримінальних правопорушень не можуть конкурувати, їх можна лише розмежувати між собою.

Спираючись на викладене, об'єктом конкуренції пропонуємо визнавати статті кримінального закону (їхні частини, пункти). Саме щодо них виникає проблема вибору – визначення того, яку з них застосувати до конкретного діяння. Адже окремі статті закону одночасно «претендують» на застосування до конкретних випадків.

Колізія і конкуренція в кримінальному праві хоча і мають спільні ознаки (в обох випадках маємо наявність кількох статей (частин статей, пунктів статей) нормативно-правових актів, що одночасно передбачають (охоплюють) діяння, яке підлягає кримінально-правовій кваліфікації), однак відрізняються одна від одної своєю юридичною природою.

Визначаючи співвідношення понять «конкуренція» і «колізія», слід спиратися на таке:

- якщо конкуренція і колізія – тотожні поняття, то долати колізію і конкуренцію слід, використовуючи одні й ті самі правила;
- якщо одне із цих понять ширше обсягом й охоплює інше, то, відповідно, правила одного виду мають підпорядковуватися іншим;
- якщо це явища хоча й однопорядкові, але не тотожні, то є окремі, самостійні правила подолати колізію та конкуренцію в кримінальному праві.

Аналіз сутності понять колізії і конкуренції дає змогу стверджувати, що це однопорядкові, проте не тотожні і не підпорядковані поняття. Відмінності між цими явищами полягають у такому:

- колізія може бути між кількома нормативно-правовими актами (відповідними статтями кількох таких актів) або різними частинами кримінального закону, а конкуренція – лише між статтями (їхніми структурними частинами) одного кримінального закону;
- у разі колізії статті закону (викладені в них положення) суперечать одна одній, а за конкуренції – ні;
- у разі колізії одне положення виключає дію іншого, а конкурентні статті закону існують паралельно;
- подолати колізію та конкуренцію можна в різний спосіб.

Узагальнюючи вищевикладене, пропонуємо досліджувані поняття визначити так:

- **колізія** – зумовлений недоліками побудови кримінального законодавства такий його стан, що характеризується наявністю двох або більше нормативних положень, які спрямовані на врегулювання одного фактичного відношення, але суперечать один одному змістом і одне виключає застосування іншого;

– **конкуренція** – це нетипова ситуація в правозастосуванні, зумовлена наявністю в кримінальному законодавстві принаймні двох статей (частин статей, їхніх пунктів), спрямованих на врегулювання одного і того ж питання.

1.3.2 Види колізій у кримінальному праві та шляхи їх усунення

У теорії і на практиці давно (ще з часів римського права) вироблено правила подолання окремих колізій у праві, які є загальновідомими та загальновизнаними і можуть поширюватись на випадки колізій у кримінальному праві. Ці правила ґрунтуються *на визначенні пріоритету нормативних актів*. Такими, зокрема, є такі акти:

- прийняті з одного питання пізніше;
- більш високої юридичної сили;
- загальнодержавні стосовно галузевих або місцевих;
- міжнародно-правові стосовно національних.

Водночас, незважаючи на ці загальновідомі положення, у кримінальному праві України є такі види (можливі види) колізій:

- між положеннями Конституції України і статтями КК України;
- між положеннями чинних для України міжнародно-правових договорів і статтями КК України;
- між статтями КК України й іншими законами;
- між статтями КК України і підзаконними нормативно-правовими актами;
- між окремими положеннями самого КК України.

Колізії між положеннями Конституції України і статтями КК України. Прямої невідповідності між положеннями, закріпленими в Конституції України, і статтями чинного КК України, немає. Однак окремі розбіжності між нормами, закріпленими в статтях КК України і Конституції України, усе ж таки є. Їхня сутність полягає в тому, що в КК України формально передбачено відповідальність за певні діяння, а з Конституції України випливає правомірність відповідної поведінки. *Наприклад*, ч. 2 ст. 35 Конституції України містить положення, що якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, то його виконання має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою, проте, наприклад, у ст. 335 КК України «Ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу» про такі винятки не йдеться.

За час існування норм кримінального закону виявилися й інші суперечності між його нормами і Конституцією України. Так, рішенням Конституційного Суду України визнано неконституційним положення норми, передбаченої ст. 368-2 КК України. Аналогічне рішення суду стосувалося і норми, передбаченої ст. 375 КК України.

Правило вирішення колізії в таких випадках: дію кримінально-правових норм обмежують – їх не можна застосовувати в тій частині, що не відповідає конституційним положенням.

Колізії між положеннями чинних для України міжнародно-правових договорів і статтями КК України. Враховуючи особливості імплементації кримінально-правових зобов'язань, що впливають із міжнародних зобов'язань, і специфічну роль міжнародно-правових договорів, які по суті передбачають лише рекомендації державам щодо встановлення кримінальної відповідальності за певні діяння у своєму законодавстві, слід констатувати, що немає прямих суперечностей у згаданих нормативно-правових актах. Однак не поодинокі випадки, коли національний законодавець звужено або розширено розуміє вимоги міжнародно-правових зобов'язань. Так, закріплене в ст. 442 КК України поняття геноциду до 09 жовтня 2024 р. суттєво відрізнялося від міжнародно-правового визначення геноциду.

Можливі в майбутньому колізії між положеннями міжнародно-правових актів і КК України слід вирішувати так:

- якщо міжнародно-правовий акт передбачає встановлення кримінальної відповідальності, а в КК України її не передбачено, то перевагу віддають КК України;

- якщо з положень міжнародно-правового акта вбачається, що відповідальність за певні дії, криміналізовані в КК України, не повинна наставати, то пріоритет мають положення міжнародно-правового акта.

Колізії між статтями КК України й інших законів та підзаконних нормативно-правових актів. Випадків різного вирішення одних і тих самих питань у нормативно-правових актах різних галузей українського законодавства задосить. Стосуються вони і кримінального закону.

У літературі є різноманітні підходи щодо правил розв'язання колізій між кримінально-правовими нормами і нормами інших галузей законодавства. Перевагу пропонують віддавати або кримінальному закону, або тому, як регламентовано відповідні положення в нормативно-правових актах інших галузей.

Здається, що універсального й придатного на всі випадки рішення бути не може. Тому випадки виявлення невідповідностей між положеннями КК України і положеннями, закріпленими в нормативних актах інших галузей законодавства, слід, очевидно, вирішувати так:

- якщо діяння є правомірним відповідно до положень чинних нормативно-правових актів, то його не можна визнавати кримінальним правопорушенням, попри те що формально таке передбачене в КК України;

- діяння, на злочинність або на кримінально-правову оцінку якого є вказівка в нормативно-правових актах інших галузей права, кваліфікують відповідно до положень, які регламентовані в КК України.

Колізії між статтями Загальної і Особливої частин КК України. Аналіз чинного КК України показує, що ціла низка положень, викладених у статтях його Загальної частини, вочевидь не відповідає положенням Особливої частини.

Інколи стверджують, що статті Особливої частини КК України можуть не відповідати, не бути точно підпорядкованими статтям його Загальної частини, що Особлива частина КК розвиває й уточнює Загальну частину. На цій підставі роблять висновок, що в разі невідповідності між ними питання кваліфікації та призначення покарання слід вирішувати так, як це впливає зі статей Особливої частини КК України.

Проте правильним є підхід, згідно з яким Загальна частина КК України має пріоритет над його Особливою частиною. Це стосується питань як законотворчості, так і правозастосування. Інакше кажучи, законодавець зобов'язаний так формулювати статті Особливої частини КК України, щоб вони не виходили за межі статей Загальної частини, не суперечили їм, а наявні в КК України колізії слід усувати, вносячи до нього зміни.

Доки такі колізії не усунуто, особа, уповноважена на застосування кримінально-правових норм, мусить у разі виявлення колізії між частинами одного і того самого закону вирішувати певні питання так, як цього вимагає Загальна частина КК України. Так, поняття добровільної відмови від вчинення кримінального правопорушення в разі державної зради (ст. 111 КК України) суттєво відрізняється від загального поняття добровільної відмови (ст. 17 КК України).

Схожі випадки можуть стосуватися колізій між окремими статтями, частинами статей Особливої частини КК України. Видається, що в таких ситуаціях потрібно керуватися принципом, відповідно до якого всі неясності, суперечливості закону вирішують на користь особи, щодо якої застосовують кримінальний закон. Тому, якщо є колізії між різними частинами статей, окремими статтями Особливої частини КК України, слід застосовувати статтю, її частину, яка найбільш «сприятлива» для особи, дії якої кваліфікують.

1.3.3 Види конкуренції в кримінальному праві та способи її вирішення

Питання про види конкуренції кримінально-правових норм у науці кримінального права є остаточно не вирішеним. Учені розрізняють два, три, чотири і більше видів конкуренції. Тому, виділяючи види конкуренції, слід зважати на те, що їй як правовому явищу притаманні такі суттєві й необхідні ознаки:

- є принаймні дві статті (її (їхні) структурні частини) КК України, спрямовані на врегулювання одного і того самого питання;
- вчинено одне кримінальне правопорушення, яке підпадає під ознаки двох (або більше) статей (її (їхніх) структурних частин) КК України;
- під час вирішення конкретного випадку на застосування одночасно претендують конкурентні положення;

– наявний функціональний зв'язок між конкурентними нормами.

Характер взаємозв'язку між конкурентними нормами може виявлятися у таких формах:

– підпорядкування за обсягом;

– підпорядкування за змістом;

– відсутність підпорядкування між конкурентними спеціальними нормами, але наявність такого підпорядкування між кожною з них із єдиною загальною нормою.

Відповідно до цих форм взаємозв'язку норм можна виділити такі основні види конкуренції кримінально-правових норм:

– конкуренція статей, що містять загальну і спеціальну норми;

– конкуренція цілого і частини (цілого і частин);

– конкуренція статей, які передбачають кілька спеціальних норм.

Конкуренція статей, що містять загальну і спеціальну норми. На існування такої конкуренції вказують всі без винятку автори. За конкуренції такого виду одна зі статей (яка містить загальну норму, загальна) охоплює визначене коло діянь, а інша (яка містить спеціальну норму) – частину цього кола, тобто різновиди діянь, передбачених загальною нормою. За іншим визначенням, конкуренція загальних і спеціальних норм – це нашарування кримінально-правових актів, які діють з одного і того самого питання.

Для такого виду конкуренції характерна наявність принаймні двох статей Особливої частини КК України. Водночас певні діяння передбачено і статтею про загальну норму, і статтею про спеціальну. Типовим прикладом такої конкуренції є конкуренція статей, що передбачають так зване просте умисне вбивство і кваліфіковані види цього злочину.

Специфіку саме цього виду конкуренції визначає підпорядкування відповідних статей Особливої частини КК України за обсягом: одна із них містить ознаки ширшої – загальної норми, а інша – вужчої – спеціальної, яку повністю охоплює (поглинає) загальна. До того ж:

– стаття про загальну норму містить меншу кількість ознак, завдяки чому вона і має ширший зміст;

– у статті про спеціальну норму закріплено більшу кількість ознак складу кримінального правопорушення, завдяки чому зменшується коло посягань, що їх охоплює відповідна стаття.

Стаття Особливої частини КК України, яка містить ознаки загальної норми, може конкурувати з однією або кількома статтями, у якій (яких) передбачено ознаки спеціальних норм. Інакше кажучи, у чинному законодавстві наявні ситуації, які є передумовою конкуренції:

– двох конкурентних статей – перша з яких містить ознаки загальної норми, а друга – спеціальної;

– багатьох конкурентних статей – одна з яких містить ознаки загальної норми, а інші – кількох спеціальних. Тобто може бути ціла низка статей, що містять ознаки спеціальних норм. Ці статті (норми) можуть бути

між собою рівнозначними за обсягом (не підпорядковані) – відповідно, однаково розташованими щодо загальної, а можуть своєю чергою перебувати в співвідношенні загальної і спеціальної (підпорядковані). Тоді певна норма є водночас і спеціальною щодо якоїсь ширшої за обсягом – загальної, і загальною щодо вужчої – спеціальної.

Є доволі простий спосіб встановити наявність конкуренції статей, що містять загальну і спеціальну норму, а точніше, чи містить відповідна стаття спеціальну норму: необхідно уявити, що цієї статті в Особливій частині КК України немає взагалі, і поставити питання про те, чи залишаться караними передбачені нею діяння. Якщо знайдеться інша стаття, що передбачає за них відповідальність, то наявна конкуренція.

Щодо правил кваліфікації в разі конкуренції статей, які передбачають загальну і спеціальну норми, то в кримінально-правовій літературі пропонують такі правила, що їх використовують у правозастосовній практиці:

- одночасна кваліфікація за статтями Особливої частини КК України, які передбачають загальну і спеціальну норми, заборонена. Така кваліфікація можлива лише в разі реальної сукупності злочинів;

- за конкуренції двох статей, перша з яких містить загальну норму, а друга – спеціальну, застосовують лише статтю Особливої частини, яка передбачає ознаки спеціальної норми;

- за конкуренції статті, що передбачає загальну норму, і кілька статей, які передбачають підпорядковані спеціальні норми, застосовують статтю, що передбачає норму, найменшу за обсягом, – інакше кажучи, «найбільш спеціальну»;

- за конкуренції статті, що передбачає загальну норму, і кілька статей, які передбачають непідпорядковані спеціальні норми, застосовують статтю, що передбачає спеціальну норму, а яку саме – вирішують за правилами подолання конкуренції статей, що містять спеціальні норми;

- якщо діяння повністю не охоплює жодна зі статей, які передбачають спеціальні норми, то його кваліфікують за статтею про загальну норму. Однак потрібно зважати на те, що статті про загальні норми не є резервними щодо статей, які передбачають так звані привілейовані норми (їх ще називають нормами про привілейовані склади злочинів або нормами про привілейовані види злочинів). Тому, якщо скоєне не охоплює стаття, яка передбачає привілейовану норму, то статтю, що передбачає ширшу за обсягом норму, не застосовують – у такому разі відповідні діяння загалом не слід визнавати кримінально караними. *Наприклад*, в окремих статтях Особливої частини КК України передбачено відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання (ст. 123 КК України), або в разі перевищення меж необхідної оборони, або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 124 КК України).

Заподіяння за цих самих обставин легкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження не означає, що скоєне слід кваліфікувати за статтями, які передбачають «прості» види цих злочинів, – ст. 125 або 122 КК України.

Отже, кваліфікуючи кримінальні правопорушення за умови конкуренції загальної і спеціальної кримінально-правових норм, слід користуватися лише й виключно сутнісним критерієм – долати цей вид конкуренції слід, використовуючи розроблені правовою наукою правила незалежно від розмірів санкцій та наявної практики правозастосування, якщо вона суперечить теоретично обґрунтованим положенням.

Конкуренція цілого і частини (цілого і частин) – це такий вид конкуренції кримінально-правових норм, за якого вчинений злочин підпадає під дію принаймні двох (або більше) статей (їхніх частин) КК України, одна з яких охоплює вчинене загалом і разом, а інша (інші) визнає як самостійні злочини лише частину (частини) вчиненого суспільно небезпечного посягання.

Уже з визначення можна виділити два підвиди такої конкуренції:

а) цілого і частин, коли стаття (норма) про ціле передбачає посягання загалом, а всі його частини передбачено іншими статтями як самостійні злочини. Класичним *прикладом* може бути ч. 2 ст. 121 КК України, яка стосується заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, відповідно, частинами є: заподіяння тяжкого тілесного ушкодження (ч. 1 ст. 121 КК України) і вбивство через необережність (ч. 1 ст. 119 КК України);

б) цілого і частини, коли одна стаття Особливої частини КК України передбачає відповідальність за ціле, а інша – лише за якусь частину. *Наприклад*, стаття про розбій (ст. 187 КК України) охоплює вчинення нападу з метою заволодіти чужим майном – що передбачене лише цією статтею Особливої частини КК України і жодною іншою, а також вчинення діянь, у яких виражається насильство, небезпечне для життя чи здоров'я особи або погроза такого насильства – ця частина розбою одночасно становить злочини, передбачені ч. 2 ст. 125, ст. 122, 129 КК України.

У теорії кримінального права до конкуренції статей, які передбачають норми про ціле і частину (або частини), відносять:

- конкуренцію статей про складені кримінальні правопорушення та їхні елементи;

- конкуренцію статей про закінчене кримінальне правопорушення та попередню протиправну діяльність;

- конкуренцію статей про співучасть у кримінальному правопорушенні та «самостійне кримінальне правопорушення».

Кваліфікацію в разі конкуренції цілого і частини або частин будь-якого з названих видів здійснюють відповідно до таких загальних правил:

- слід застосовувати статтю Особливої частини КК України, яка найповніше охоплює всі ознаки вчиненого посягання (яка охоплює посягання загалом);

– статті, що передбачають лише частину вчиненого посягання, не інкримінують, якщо є стаття, яка охоплює все посягання.

Ці правила є загальними для всіх вищевказаних видів конкуренції частини та цілого, враховуючи співвідношення змісту статей Особливої частини КК України. Вони ґрунтуються на цілій низці принципів кримінально-правової кваліфікації. Зокрема, принципи повноти і точності кваліфікації вимагають застосовувати статтю кримінального закону, яка найповніше охоплює фактичні ознаки вчиненого посягання і яку законодавець спеціально створив для відповідних випадків.

Крім загальних правил, для вирішення питань у разі конкуренції частин і цілого застосовують і спеціальні правила. Так, вирішуючи питання про конкуренцію статей про складені кримінальні правопорушення та їхні елементи, слід спиратися на те, що складені кримінальні правопорушення (або врахована законодавцем сукупність кримінальних правопорушень) бувають тоді, коли законодавець в диспозиції однієї статті Особливої частини КК передбачає відповідальність за діяння, які і так криміналізовано, причому відповідальність за них встановлено в інших статтях.

У таких випадках в одній статті (частині, пункті статті) Особливої частини КК України передбачають відповідальність за посягання, кожне з яких охоплює інша стаття КК України. *Наприклад*, ч. 2 ст. 194 КК України – умисне знищення чужого майна, що спричинило загибель людей, – це сукупність посягань, які передбачено ч. 1 ст. 194 КК України та ч. 2 ст. 119 КК України.

Статті про складені кримінальні правопорушення є принаймні двох видів:

а) які, як складений, передбачають основний склад кримінального правопорушення. *Наприклад*, ч. 1 ст. 187 КК України – розбій;

б) які, як складений, передбачають кваліфікований (особливо кваліфікований) склад кримінального правопорушення. Роль кваліфікуючої або особливо кваліфікуючої ознаки в таких посяганнях відіграє діяння, передбачене самостійною статтею Особливої частини кримінального закону. *Наприклад*, заподіяння в ході розбійного нападу тяжкого тілесного ушкодження – ч. 4 ст. 187 КК України.

Правила вирішення конкуренції під час кваліфікації складених кримінальних правопорушень зводяться до такого:

– посягання, передбачене статтею про складене кримінальне правопорушення, кваліфікують лише за статтею про таке правопорушення;

– статті Особливої частини, які передбачають діяння, що входять до складеного кримінального правопорушення, не застосовують за сукупністю зі статтею про складене кримінальне правопорушення.

Під час вирішення питань конкуренції цього виду виникає і так звана проблема «поглинання» (або, як ще кажуть, включення, охоплення) однією статтею інших статей Особливої частини кримінального закону.

Про те, що одна стаття Особливої частини КК України поглинає (охоплює, передбачає) діяння, які передбачені іншою статтею, і, відповідно, що наявна конкуренція цілого і частини, можна говорити тоді, коли одна стаття ширша за змістом – містить вказівки на вчинення діяння або заподіяння наслідків, які є ознаками, закріпленими в іншій статті. Якщо ж стаття про складене кримінальне правопорушення не охоплює повністю ознак, які передбачені іншою статтею, то наявна не конкуренція статей, а сукупність кримінальних правопорушень – скоєне слід кваліфікувати за двома або більше статтями Особливої частини КК України.

Однак у теорії та на практиці досі немає однозначних підходів до кваліфікації тоді, коли стаття про складене кримінальне правопорушення охоплює кримінальне правопорушення, відповідальність за яке диференційовано – щодо якого виділено кваліфікуючі або особливо кваліфікуючі ознаки. Тут постає питання, чи охоплює стаття про складене кримінальне правопорушення лише простий вид іншого протиправного діяння, чи вона включає і кваліфіковані та особливо кваліфіковані види цього самого кримінального правопорушення. Найчастіше це питання виникає щодо тих кримінальних правопорушень, кваліфікуючою ознакою яких є заподіяння тяжкого тілесного ушкодження або вчинення службовою особою з використанням свого службового становища. *Наприклад*, незрозуміло, як потрібно кваліфікувати втручання в діяльність державного діяча, яке вчинив з використанням службового становища працівник правоохоронного органу, – лише за ч. 2 ст. 344 КК України (з огляду на те що дії, вчинені особою з використанням свого службового становища, охоплюють посягання, передбачені будь-якою частиною ст. 364 КК України) чи за сукупністю ч. 2 ст. 344 та ч. 2 або 3 ст. 364 КК України.

Видається, що правильним є підхід визнавати елементами складених кримінальних правопорушень лише прості види посягань (основні склади), передбачені іншими статтями Особливої частини КК України. Така позиція спирається на те, що типова суспільна небезпека того чи іншого посягання виражена саме в частині статті, яка передбачає основний склад кримінального правопорушення. Відповідальність же за складені кримінальні правопорушення законодавець диференціює, враховуючи ознаки, які вказано в диспозиції статті про таке протиправне діяння; на вирішення питань відповідальності за складене кримінальні правопорушення не повинні впливати ознаки, які посилюють відповідальність за елементи складеного кримінального правопорушення. Відповідно, кваліфіковані та особливо кваліфіковані види кримінальних правопорушень не поглинається диспозицією статті про складене кримінальне правопорушення, і скоєне слід кваліфікувати за сукупністю. Однак тут слід уникати подвійного інкримінування, за наявності сукупності скоєне не слід кваліфікувати за частиною статті про кваліфікований або особливо кваліфікований вид складеного кримінального правопорушення.

Як ми вже зазначали вище, одним із видів конкуренції цілого і частин є конкуренція статей про закінчене кримінальне правопорушення та попередню протиправну діяльність. Вирішуючи такі випадки, слід спиратися на загальне правило про те, що кожна наступна стадія одного і того самого кримінального правопорушення поглинає (охоплює) попередню. Тобто конкуренція статей про більш ранню і більш пізню стадії одного і того самого кримінального правопорушення вирішують на користь статті, яка передбачає пізнішу стадію.

Якщо в ході замаху вчиняють інше закінчене кримінальне правопорушення, яке менш небезпечне, ніж те, щодо якого наявна відповідна попередня стадія, то за загальним правилом скоєне кваліфікують за статтею, що передбачає відповідальність за замах на більш небезпечне кримінальне правопорушення.

Можлива і зворотна ситуація – якщо закінчене кримінальне правопорушення являє собою готування до іншого кримінального правопорушення. *Наприклад*, готуючись до умисного вбивства, винний купує вогнепальну зброю. У таких випадках конкуренції статей Особливої частини кримінального закону немає – скоєне кваліфікують як сукупність кримінальних правопорушень: закінченого і готування до іншого кримінального правопорушення.

Як конкуренцію цілого і частини розглядають і конкуренцію статей, які передбачають співучасть у кримінальному правопорушенні та «самостійне» кримінальне правопорушення. Така ситуація трапляється, якщо діяння, які являють собою співучасть у кримінальному правопорушенні, передбаченому певною статтею Особливої частини кримінального закону, можуть бути передбачені іншою його статтею як «самостійне» кримінальне правопорушення. Так, фінансування не передбаченого законом воєнізованого формування водночас передбачене і ч. 3 ст. 260 КК України як «самостійний» злочин, і являє собою пособництво в злочині, яке передбачене ч. 5 ст. 27 – ч. 1 ст. 260 КК України.

У такому разі скоєне зазвичай кваліфікують за статтею, що передбачає «самостійне» кримінальне правопорушення.

Конкуренція статей, які передбачають кілька спеціальних норм. Аналіз Особливої частини КК України показує, що в ній можливі випадки, коли зі статтею, яка передбачає загальну норму, співвідносні дві або більше статей про спеціальні норми.

Такий вид конкуренції характеризується тим, що:

- одне діяння охоплюється ознаками принаймні трьох статей Особливої частини КК України;
- статті, які передбачають спеціальні норми, підпорядковані за обсягом тій, що передбачає загальну норму;
- у кримінальному законі немає статті, яка б передбачала вчинення діяння, що підпадає під ознаки одночасно всіх конкурентних статей, які передбачають спеціальні норми.

Водночас статті, які передбачають спеціальні норми, можуть бути:

- підпорядковані за обсягом – перша є спеціальною стосовно другої і водночас загальною стосовно третьої. Умовно їх можна назвати загальною, спеціальною і найбільш спеціальною;

- не пов'язані між собою – кожна із них є цілком самостійною і підпорядкована за обсягом лише статті, що містить ознаки загальної норми, – це, так би мовити, конкуренція статей, які передбачають спеціальні норми в чистому вигляді.

Очевидно, що правила вирішення конкуренції в обох випадках різнитимуться.

Щодо кваліфікації в разі конкуренції статей, які передбачають кілька спеціальних норм і які підпорядковані за обсягом, то в теорії кримінального права як такі види конкуренції розглядають:

- конкуренцію статей (щодо чинного КК України – завжди частин статей) про простий, кваліфікований та особливо кваліфікований склади кримінальних правопорушень. У таких випадках застосовують частину статті кримінального закону, яка передбачає найтяжчий вид кримінального правопорушення. Інакше кажучи, має перевагу частина статті про: 1) кваліфікований вид кримінального правопорушення – над тією, що передбачає простий вид кримінального правопорушення; 2) особливо кваліфікований вид кримінального правопорушення – над тією, що передбачає кваліфікований вид кримінального правопорушення; 3) найтяжчу особливо кваліфікуючу ознаку. Одночасно діє правило про те, що одне кримінальне правопорушення, вчинене за наявності кількох кваліфікуючих, особливо кваліфікуючих ознак, не можна кваліфікувати за сукупністю різних частини однієї статті Особливої частини кримінального закону. Тобто конкуренція статей або частин статті про різні види одного і того самого кримінального правопорушення не може перерости в їхню сукупність;

- конкуренцію статей про привілейований та особливо привілейований склади кримінальних правопорушень. Питання такої конкуренції вирішують відповідно до правила про необхідність застосовувати статтю про найбільш привілейований склад кримінального правопорушення. Так, убивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК України) та одночасно в разі перевищення меж необхідної оборони (ст. 118 КК України), кваліфікують за ст. 118 КК України;

- конкуренцію статей про привілейований та кваліфікований склади кримінальних правопорушень. Тут діє правило, згідно з яким слід застосовувати статтю Особливої частини кримінального закону, що передбачає привілейований склад кримінального правопорушення. Наприклад, убивство в разі перевищення меж необхідної оборони (ст. 118 КК України) двох або більше осіб (п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України) або ж таке, яке вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб (п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України), слід кваліфікувати як привілейований склад умисного вбивства, а не як кваліфікований вид цього злочину.

Вирішуючи це питання, слід враховувати, що в самому кримінальному законі жодних вказівок щодо подолання такої конкуренції немає, але є правило, що всі сумніви під час застосування кримінально-правових норм, зокрема про пріоритет однієї з конкурентних норм, слід тлумачити на користь обвинуваченого (підсудного, засудженого).

Щодо кваліфікації в разі конкуренції статей, які передбачають кілька спеціальних норм і які не підпорядковані за обсягом, не пов'язані між собою, то правила вирішення таких випадків у кримінально-правовій науці поки що не вироблено.

Саме такі ситуації сьогодні є найбільш складними для розв'язання. Йдеться про те, що чинний КК України містить низку випадків, коли вчинене діяння може одночасно містити ознаки кількох статей, які своєю чергою закріплюють норми, які є по суті спеціальними, проте за різними ознаками й передбачені в різних статтях Особливої частини КК України. *Наприклад*, службова особа – працівник правоохоронного органу, зловживаючи своїм службовим становищем, перешкоджає роботі виборчої комісії. У такому випадку є ознаки і складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 157 КК України, і складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 364 КК України як спеціальних норм. Причому ці норми спеціальні за різними ознаками: норма, передбачена ч. 4 ст. 157 КК України, спеціальна стосовно норми про зловживання владою або службовим становищем за ознакою діяння (втручання в діяльність виборчої комісії), а норма ч. 2 ст. 364 КК України – за ознакою суб'єкта (працівник правоохоронного органу).

Видається непереконливою позиція, що аналогічні випадки слід розглядати як сукупність кримінальних правопорушень. У такому разі буде порушено принцип заборони подвійного інкримінування.

Інша позиція полягає в доцільності в разі конкуренції такого виду застосовувати норму про більш тяжкий злочин – у наведеному прикладі про кваліфікований вид зловживання владою або службовим становищем.

Проте з такою пропозицією погодитись важко. Адже, якщо в разі конкуренції норм про привілейований і кваліфікований склади кримінальних правопорушень пропонують правило, згідно з яким слід застосовувати норму, що передбачає привілейований склад кримінального правопорушення, і це правило ґрунтується на тому, що всі сумніви під час застосування кримінально-правових норм, зокрема про пріоритет однієї з конкурентних норм, слід тлумачити на користь обвинуваченого (підсудного, засудженого), то постає питання, чому це правило не можна поширювати і на вищенаведені випадки.

Вважаємо, що саме за таким правилом і слід вирішувати випадки конкуренції статей, які передбачають кілька спеціальних норм і які не підпорядковані за обсягом, не пов'язані між собою.

1.4 Розмежування кримінальних правопорушень у ході кримінально-правової кваліфікації та їх відмежування від інших правопорушень

1.4.1 Розмежування кримінальних правопорушень у ході кримінально-правової кваліфікації

Передумовою встановлення змісту і значення поняття «розмежування кримінальних правопорушень у ході кримінально-правової кваліфікації» є з'ясування сутності поняття «розмежування» взагалі.

У тлумачному словнику української мови слово «розмежування» тлумачать як дію за значенням «розмежувати». Своєю чергою слово «розмежувати» має кілька значень: розділяти, проводячи, визначаючи, встановлюючи межі; роз'єднувати що-небудь, бути межею між чимось; відділяти одне від одного кого-, що-небудь; відділяти, протиставляти одне одному кого-, що-небудь тощо.

У юридичній літературі поряд із терміном «розмежування кримінальних правопорушень» часто використовують термін «відмежування кримінальних правопорушень». Слово «відмежовувати» тлумачать як відокремлювати собою щось від чогось; відділяти одне явище, поняття від інших.

Таким чином, хоча ці поняття і використовують як синоніми, очевидно, що правильно, коли йдеться про однопорядкові поняття або явища (у нашому випадку про злочини), говорити про їх розмежування (розмежування кримінальних правопорушень); коли ж йдеться про абсолютно або сутнісно відмінні явища – про їх відмежування (відмежування кримінальних правопорушень від інших правопорушень).

Розмежування будь-яких предметів, явищ та процесів має різнопланове значення:

- розмежування є інструментом пізнання природи розмежовуваних об'єктів;

- розмежування спрощує вивчення порівнюваних об'єктів. Прийом порівняння дає змогу зосередитися на ключових елементах, які визначають суть явища;

- розмежування дає змогу перевірити правильність ухваленого рішення, запобігти помилкам або усунути їх.

Розмежування будь-яких предметів, явищ, процесів передбачає такі дії:

- знаходження спільного – того, що об'єднує порівнювані об'єкти;

- встановлення ознак, за якими порівнювані об'єкти відрізняються один від одного;

- встановлення, у чому полягає відмінність у виявлених розмежувальних ознаках.

Усе це цілком поширюється і на кримінально-правову кваліфікацію. Розмежування, яке здійснюють у ході її проведення, є неодмінним атрибутом такої діяльності.

Як ми вже зазначали, у ході кваліфікації кримінальних правопорушень обирають статтю (частину, пункт) Особливої частини КК України, адже саме в ній передбачено визначальні ознаки складу того чи іншого кримінального правопорушення. Очевидно, що обрати «потрібну» статтю, не розмежувавши її з подібними, неможливо. Такий вибір здійснюють, послідовно «відкидаючи» ті ознаки юридичного складу, що не відповідають виявленим ознакам фактичного складу правопорушення.

Роль ознак, за якими розмежовують кримінальні правопорушення, відіграють ознаки складу кримінального правопорушення. Збіг ознак говорить про те, що порівнювані кримінальні правопорушення є суміжними. Відмінність між окремими ознаками свідчить про те, що кримінальні правопорушення відрізняються між собою.

Очевидно, що роль розмежувальних ознак можуть відігравати лише ті, що в різних кримінальних правопорушеннях відрізняються. До них належать насамперед предмет кримінального правопорушення і потерпілий, суспільно небезпечне діяння і його наслідки, спосіб вчинення кримінального правопорушення, ознаки спеціального суб'єкта, форма вини тощо. Причому, розмежовуючи кримінальні правопорушення, слід зважати на ті ознаки, які прямо вказано в диспозиції статті (частини) або які випливають з її змісту, тобто є конститутивними ознаками складу кримінального правопорушення.

Водночас окремі ознаки складу кримінального правопорушення не можна використовувати для розмежування кримінальних правопорушень, бо в усіх посяганнях вони ідентичні. Так, неможливо провести розмежування за такою ознакою складу кримінального правопорушення, як загальний об'єкт.

Отже, ознаки складу кримінального правопорушення дають змогу не лише порівняти фактично вчинене діяння і положення кримінального закону, довести, що певна стаття (частина, пункт) поширюється саме на це діяння, але й розмежувати кримінальні правопорушення (їхні склади) між собою. Тому вчення про ознаки складу кримінального правопорушення є підґрунтям розмежування суміжних посягань.

У ході кримінально-правової кваліфікації здійснюють такі основні види розмежування:

- а) окремих видів кримінальних правопорушень між собою;
- б) різних видів одного і того самого кримінального правопорушення, виділених за ступенем суспільної небезпеки.

Розмежування окремих видів кримінальних правопорушень полягає:

– у встановленні обов'язкових ознак основних складів кримінальних правопорушень, за якими очевидно різняться два або більше посягань. Ця розмежувальна дія полягає в з'ясуванні того, які ознаки складу кримінального правопорушення є обов'язковими для кожного зі складів і їх

«кількісного» порівняння. Або, інакше кажучи, з'ясовують, якими саме незбіжними ознаками різняться склади розмежовуваних кримінальних правопорушень. *Наприклад*, у разі розмежування крадіжки (ст. 185 КК України) і грабежу (ст. 186 КК України) такою ознакою буде спосіб заволодіння майном – відповідно «таємно» і «відкрито»;

– у перевірці змісту формально збіжних ознак. Порівнюють одні й ті самі ознаки (наприклад, предмет, суб'єкт кримінальних правопорушень) за змістом. *Наприклад*, і в ст. 185 КК України, і в ч. 1 ст. 191 КК України предметом назване «чуже майно». Однак у складі крадіжки таким предметом може бути будь-яке майно, щодо якого винний не має ні дійсного, ні гаданого права власності, то в складі кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 191 КК України, предметом є майно, яким винний може розпоряджатися, використовуючи свій статус особи, якій майно ввірене або у віданні якої воно перебувало.

Різні склади кримінальних правопорушень звичайно розмежовують за однією або кількома ознаками. Що більше розмежувальних ознак, то чіткішим і більш очевидним є розмежування між ними.

Специфіка розмежування складів кримінальних правопорушень, виділених за ступенем суспільної небезпеки, полягає в тому, що такі кримінальні правопорушення збігаються за ознаками основного складу.

Розмежування таких складів кримінальних правопорушень залежить насамперед від змісту кваліфікувальної ознаки. У зв'язку з цим можна виділити принаймні два випадки.

Перший – якщо кваліфікований склад відрізняється від основного складу кримінального правопорушення «додатковою» ознакою, яка не є конститутивною ознакою складу основного кримінального правопорушення. Очевидно, що в такому разі саме вона є розмежувальною. За її наявності діяння кваліфікують як кримінальне правопорушення з кваліфікованим складом, за її відсутності – як з основним складом. *Наприклад*, просте умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ч. 1 ст. 122 КК України) і вчинене з метою залякування потерпілого або його родичів чи примусу до вчинення певних дій (ч. 2 ст. 122 КК України).

Така ж ситуація трапляється, якщо кваліфікований (особливо кваліфікований) вид кримінального правопорушення має матеріальний склад, а простий вид цього ж складу кримінального правопорушення – формальний. Вирішуючи ситуації такого виду, слід враховувати, що за відсутності наслідків і можливості їх настання діяння, як правило, визнають таким, що через малозначність не становить суспільної небезпеки. *Наприклад*, правозастосовна практика стоїть на тому, що безнаслідкове службове підроблення (ст. 366 КК України) являє собою не кримінальне правопорушення, а дисциплінарний проступок.

Другий вид ситуацій розмежування кримінальних правопорушень з основним та кваліфікованим складом – випадки, коли вони різняться ознакою, що є конститутивною ознакою і основного, і кваліфікованого складу. Водночас ця ознака має різний зміст, різний якісний або кількісний вираз. *Наприклад*, конститутивною ознакою основного складу порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, є суспільно небезпечний наслідок – середньої тяжкості тілесні ушкодження, а кваліфікованого складу – відповідно тяжкі тілесні ушкодження або смерть потерпілого.

Якщо ж розмежувальна ознака має кількісний вираз, то в процесі розмежування слід спиратися на таке:

- верхня межа простого виду кримінального правопорушення є нижньою межею кваліфікованого виду цього самого кримінального правопорушення.

- верхня межа кваліфікованого виду кримінального правопорушення є нижньою межею особливо кваліфікованого виду цього самого кримінального правопорушення.

Вказані правила очевидні під час розмежування, наприклад, складів кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3, 4, 5 ст. 185 КК України, за ознакою вартості викраденого майна.

1.4.2 Відмежування кримінальних правопорушень від інших правопорушень

Поділ права та системи законодавства на окремі галузі має значення для правотворчості, відіграє велику роль у процесі підготовки правників. Водночас у ході правозастосування не можна обмежуватися нормами лише однієї галузі – слід оцінювати скоєне, враховуючи всі нормативні акти, які входять у систему права.

Потреба відмежувати діяння, передбачені різними галузями права, обумовлена:

- наявністю в різних галузях права норм, які регламентують схожі суспільні відносини, і статей нормативно-правових актів, що характеризуються суміжними ознаками;

- неприйнятністю ситуації, за якою одне і те саме діяння оцінюють як правопорушення, передбачене різними нормативно-правовими актами;

- недопустимістю того, що особа відповідатиме за більш тяжкий вид правопорушення, ніж вчинено насправді;

- необхідністю виключити можливість уникнути відповідальності за фактично вчинене й обмежитися відповідальністю за менш тяжке правопорушення.

У літературі майже як аксіому сприймають положення, що правильне вирішення питання про відмежування кримінальних правопорушень від

інших правопорушень має важливе значення для дотримання як загальних, так і галузевих принципів кримінального права і що критеріями такого відмежування є: 1) суспільна небезпека; 2) суб'єкт правопорушення; 3) винність; 4) кримінальна протиправність; 5) кримінальна караність.

Водночас слід погодитись з тим, що суспільна небезпека, як один із названих критеріїв, характерна не лише для кримінальних, а й інших правопорушень. Цей висновок впливає, зокрема, із ч. 2 ст. 1 КК України, де зазначено, що «Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями».

Крім цього, основною ознакою, яка визначає суспільну небезпеку, є властивість діяння заподіювати не просто шкоду, а істотну шкоду об'єктам кримінально-правової охорони або створювати реальну загрозу заподіяти таку шкоду. Значність матеріальної шкоди в багатьох випадках визначено безпосередньо в КК України на підставі заздалегідь визначених абсолютно конкретних критеріїв і виміряно в грошовому виразі (щодо майнової шкоди), у фіксованих показниках тривалості розладу здоров'я, втрати працездатності, втрати органа або його функцій, смерті тощо (щодо фізичної шкоди). Ці критерії дають змогу, як правило, чітко відмежувати кримінальні правопорушення від інших правопорушень. Однак часто вказаних критеріїв у КК України не передбачено, і визнання або невизнання істотною нематеріальної, а інколи і матеріальної шкоди, особливо якщо вона має непрямий характер, здійснюють у межах судової дискреції. У цих випадках, щоб визнати шкоду істотною, слід враховувати інші критерії: спосіб, місце, час, засоби, знаряддя, обставини вчинення злочину, наявність потерпілого, який має особливий статус та потребує особливого захисту, наявність предмета кримінального правопорушення, що є особливо важливим, тощо.

Проте не слід забувати, що в ч. 2 ст. 11 КК України чітко зазначено, що діяння, яке не заподіяло і не могло заподіяти істотної шкоди фізичній або юридичній особі, суспільству або державі, узагалі не становить суспільної небезпеки, тобто не є кримінальним правопорушенням.

Наступне, на чому слід наголосити: суб'єктом кримінального правопорушення, як відомо, може бути лише фізична осудна особа, яка на момент його вчинення досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. За цією ознакою кримінальне правопорушення можна відмежувати від цивільно-правового, а також деяких інших видів правопорушень, суб'єктом яких може бути і юридична особа. Суб'єктом дисциплінарного правопорушення може бути не будь-яка особа, а лише та, на яку поширюється дія певних дисциплінарних статутів чи положень.

Незважаючи на однозначне сприйняття викладених вище положень, у процесі застосування кримінально-правових норм виникає низка проблем під час відмежування кримінальних правопорушень від адміністративних правопорушень і цивільних деліктів.

Питання відмежування кримінальних правопорушень від адміністративних правопорушень, очевидно, є більш складним. Це обумовлене тим, що кримінальне і адміністративне законодавство належать до галузей, які визначають відповідальність за деліктну поведінку. Вони мають суміжний предмет правового регулювання. Проте проблема встановлення співвідношення між кримінальними й адміністративними правопорушеннями зумовлена відсутністю належного правового регулювання. КК України і Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) прийнято в різний час – відповідно 2001 та 1984 року, вони здебільшого між собою не узгоджені. Між КК України і КУпАП є багато невідповідностей, дублювання, прямих суперечностей. Наявність численних оцінювальних понять ускладнює з'ясування співвідношення між кримінальними і суміжними адміністративними правопорушеннями. А надто, що є непоодинокі випадки, коли одне і те саме діяння передбачене і як кримінально протиправне діяння, і як адміністративне правопорушення.

Кримінальний закон жодних вказівок щодо встановлення співвідношення між кримінальними правопорушеннями і відповідними проступками не містить, а в КУпАП є положення, згідно з яким адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені КК України, настає, якщо ці правопорушення за своїм характером не тягнуть відповідно до закону кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 9 КУпАП).

Наведена норма КУпАП не полегшує, а, навпаки, ускладнює вирішення питання про розмежування кримінальної і адміністративної відповідальності за однорідні діяння. Вона суперечить загальновизнаному принципу про застосування, в разі встановлення колізії, того закону, який більш сприятливий для особи, яку притягають до відповідальності.

Таким чином, проблему співвідношення кримінального правопорушення і проступку слід розв'язувати насамперед на законодавчому рівні. А до цього часу, вирішуючи питання про відмежування кримінальних правопорушень від адміністративних правопорушень, слід спиратися на засадничі положення визначення співвідношення положень кримінального та адміністративного права, які давно відомі і які сприймають як аксіоми, а саме:

- одне й те саме діяння не може бути і кримінальним, і адміністративним проступком;

- якщо за певне діяння передбачено і адміністративну, і кримінальну відповідальність, то верхня межа шкоди, заподіяної проступком, є водночас нижньою межею шкоди, за наявності якої настає кримінальна відповідальність;

- суперечливість, неясність, інші недоліки законодавства тлумачать на користь особи, щодо якої застосовують закон;

– однакові терміни і термінологічні звороти в межах усієї системи права позначають одні й ті самі поняття та мають однакове значення.

Враховуючи вищенаведені положення та положення КУпАП і КК України, є підстави сформулювати певні правила відмежування кримінальних правопорушень від адміністративних правопорушень:

– вирішуючи адміністративно-правові питання, не можна застосовувати ті положення, що притаманні лише кримінальному праву й спрямовані на встановлення відповідальності. Йдеться про те, що КУпАП не передбачає низки норм та інститутів, характерних для кримінального законодавства, наприклад, інститутів стадій та співучасті. А отже, адміністративна відповідальність не може наставати у випадку лише готування до проступку або замаху на нього, а також коли особа безпосередньо не виконувала об'єктивну сторону посягання, описану в диспозиції статті Особливої частини КУпАП;

– вирішуючи адміністративно-правові питання, слід застосовувати положення, притаманні лише кримінальному праву й спрямовані на виключення відповідальності за певні діяння. Йдеться про те, що якщо КК України містить статті про норми, на підставі яких виключають відповідальність, але ці норми невідомі КУпАП, то викладені в них положення слід застосовувати і щодо адміністративно-правових питань. *Наприклад*, коли адміністративне правопорушення вчинене внаслідок фізичного або психічного примусу, у зв'язку з виконанням наказу або розпорядження тощо, то підстави правомірності діянь, закріплені в КК України, поширюються і на діяння, передбачені КУпАП;

– якщо в статті КК України або КУпАП розкрито зміст певних ознак, а в статті акту іншої галузі, що встановлює відповідальність за суміжне посягання, їх лише названо, то тлумачення поняття, наявне в одному з таких актів, повністю поширюється на відповідне положення іншого акту. *Наприклад*, у ст. 271 КК України є чітка вказівка на суб'єкта порушення вимог законодавства про охорону праці – ним є службова особа підприємства, установи, організації або громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності. Водночас у ч. 2 ст. 41 КУпАП, яка передбачає відповідний адміністративний проступок, жодної вказівки на суб'єкта немає. Зіставлення вказаних норм дає підстави говорити, що і в разі вчинення адміністративного правопорушення – порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів про охорону праці – суб'єктом є лише службова особа або підприємець;

– якщо в статтях (примітках) КУпАП або КК України роз'яснено зміст понять, то ті з них, які мають кількісний вираз (розкривають вартісні або інші критерії), встановлюють межу між злочинами та адміністративними проступками. *Наприклад*, дрібне розкрадання чужого майна, якщо воно вчинене за ознак, визначених у ст. 51 КУпАП, – адміністративний проступок, а не кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 185, ч. 1 ст. 190, ч. 1 ст. 191 КК України. І навпаки, *наприклад*, великий розмір

випуску або реалізації недоброякісної продукції, згідно з приміткою до ст. 227 КК України, – це коли її вартість перевищує п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Відповідно, за такого розміру настає кримінальна відповідальність, а за меншого – адміністративна (за ст. 168 КУпАП). Щоправда, часто виникає проблема, пов'язана з відсутністю в КУпАП прямих еквівалентів статтям КК України. Тобто бувають ситуації, коли за діяння передбачено лише кримінальну відповідальність, а за заподіяння шкоди розміром, меншим за той, що є ознакою складу злочину, відповідальність не настає взагалі. У разі неузгодженості кількісних параметрів, коли «верхня межа» адміністративного правопорушення менша від «нижньої межі» кримінального правопорушення, межею між ними слід вважати нижню межу кримінального правопорушення;

– у разі «дублювання» відповідальності, коли за певні діяння відповідальність водночас передбачена і в КУпАП – як за адміністративне правопорушення, і в КК України – як за кримінальне правопорушення, правильно керуватися принципами правозастосування, відповідно до яких усі сумніви, неясності, суперечності законодавства тлумачать на користь особи, дії якої оцінюють, і кваліфікувати скоєне не як кримінальне правопорушення, а як адміністративний проступок. Така ситуація була, наприклад, щодо питань незаконного перетинання державного кордону. За такі діяння було передбачено відповідальність і в КУпАП (ст. 204¹), і в КК України (ст. 331), і лише Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо перетинання державного кордону України» від 18 травня 2004 р. № 1723-IV це питання законодавчо вирішене шляхом виключення ст. 331 з КК України.

Очевидно, що наведені правила не охоплюють усіх можливих питань, які можуть виникнути в ході відмежування кримінальних правопорушень від адміністративних проступків, і стосуються лише ситуацій, що найчастіше трапляються в правозастосуванні.

Відмежування кримінальних правопорушень від цивільних деліктів. У ході правозастосування часто доводиться визначати, який вид правових відносин стає об'єктом правового оцінювання – наявні лише цивільно-правові відносини (у вирішенні яких кримінально-правовими засобами втручатися заборонено), чи вчинено кримінальне правопорушення, а отже, виникли кримінально-правові відносини. Як правило, таке трапляється в ситуаціях заволодіння і розпорядження майном, у разі заподіяння майнової шкоди. Особливо складно проводити розмежування відносин, які виникають у зв'язку з діяльністю господарських товариств, використанням спільного майна одним зі співвласників.

Відмежовуючи кримінальні правопорушення від цивільних деліктів, важливо враховувати таке:

– невиконання або неналежне виконання договірних зобов'язань не можна оцінювати як кримінальне правопорушення;

– кримінальна відповідальність може наставати тоді, коли

встановлено, що цивільно-правова угода укладена без мети виконати її, маскує намір винного протиправно збагатитися за рахунок партнера. Причому така мета існує ще до моменту укладення договору. Це, наприклад, отримання речей у тимчасове користування з метою, в подальшому, заволодіти ними на свою користь;

– розпоряджання своїм майном або часткою в сумісній власності не становить кримінального правопорушення. Це, зокрема, стосується дій власника, який вилучає своє майно з володіння іншої особи (кримінальна відповідальність може наставати лише тоді, коли використовують способи впливу на іншу особу, заборонені КК України, насамперед насильство, погрози). Так само не є кримінальним правопорушенням дії співвласника щодо майна, яким управляють спільно, яке не виділене, наприклад, перебуває у спільній сумісній власності подружжя;

– кримінально-караними є протиправні дії щодо майна, співвласником якого є винний, але яке відокремлене від його власного (зокрема, це майно господарського товариства, кооперативу);

– факт заподіяння майнової шкоди, якщо це водночас оцінюють як суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення, повинен констатувати власник або уповноважений ним орган. Заборонено визнавати наявність протиправних наслідків, якщо сам власник в установленому порядку не визнає, що йому заподіяно шкоду.

Слід також зауважити, що кримінальна відповідальність можуть поєднувати із застосуванням заходів цивільно-правового характеру, зокрема із притягненням до цивільної відповідальності. *Наприклад*, у разі розкрадання окремих видів майна його вартість відшкодовують у «кратному порядку», крім того, винний підпадає і під кримінальну відповідальність. Інколи стверджують, що в такому разі за одне порушення настає два види юридичної відповідальності. Очевидно, що це не так – у таких випадках маємо ідеальну сукупність кримінального правопорушення і цивільного делікту, тобто одним діянням вчиняють два правопорушення. За кожне із них настає юридична відповідальність різних видів, а «подвійної» відповідальності не виникає.

Відмежовуючи кримінальні правопорушення від цивільних деліктів, слід також враховувати, що кримінальним правопорушенням є лише винне діяння, а цивільно-правова відповідальність може наставати також за завдання шкоди за відсутності вини.

Контрольні запитання

До підрозділу 1.1

1. Дайте загальну характеристику кримінального правопорушення як вольового вчинку людини.
2. Які ознаки має кримінальне правопорушення?
3. Назвіть елементи кримінального правопорушення.

4. Що таке малозначне діяння? Назвіть його ознаки.
5. Схарактеризуйте критерії відмежування кримінальних правопорушень від інших правопорушень та аморальної поведінки.
6. Яке значення має класифікація кримінальних правопорушень?
7. Що таке склад кримінального правопорушення?
8. Яким є співвідношення понять кримінального правопорушення і складу кримінального правопорушення?
9. Перелічіть ознаки складу кримінального правопорушення.
10. Які є види складів кримінальних правопорушень?
11. Визначте співвідношення елементів кримінального правопорушення й ознак кримінального правопорушення.

До підрозділу 1.2

1. Що таке кримінально-правова кваліфікація кримінальних правопорушень як процес і як результат?
2. Яке значення має склад кримінального правопорушення в кримінально-правовій кваліфікації кримінальних правопорушень?
3. Назвіть логічні засади кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень.
4. Які є види кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень?
5. Які є види підстав кримінально-правової кваліфікації?
6. Які етапи характеризують послідовність кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень?
7. Які принципи кримінально-правової кваліфікації передбачає теорія кримінального права?
8. Розкрийте сутність кримінально-правової кваліфікації з огляду на стадії вчинення кримінального правопорушення.
9. У чому полягає сутність кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинених у співучасті?
10. У чому полягає сутність кваліфікації множинності кримінальних правопорушень?

До підрозділу 1.3

1. Що розуміють під об'єктом колізії в кримінальному законі?
2. Які основні види колізій визнає теорія кримінального права та які шляхи їх подолання?
3. Чим відрізняється конкуренція статей (частин статей) Особливої частини КК України від їхньої колізії?
4. Назвіть види конкуренції в кримінальному праві та способи її вирішення.
5. Якою є кримінально-правова кваліфікація в разі конкуренції загальної і спеціальної норм Особливої частини КК України?
6. Як кваліфікують кримінальне правопорушення в разі конкуренції частини і цілого?

7. У чому полягає відмінність конкуренції статей (частин статей) Особливої частини КК України від множинності кримінальних правопорушень?

8. Які правила кваліфікації кримінальних правопорушень передбачено в теорії кримінального права, відповідальність за які диференційовані?

До підрозділу 1.4

1. Визначте сутність поняття і значення розмежування кримінальних правопорушень.

2. Яку роль відіграють ознаки складів кримінальних правопорушень для їх розмежування?

3. Які є вимоги до розмежування окремих складів кримінальних правопорушень між собою?

4. Чому потрібно відмежовувати кримінальні правопорушення від інших правопорушень?

5. Назвіть загальні засади визначення співвідношення положень кримінального та адміністративного права.

6. Як реалізується кваліфікація діянь за відсутності об'єктивних ознак складу кримінального правопорушення?

7. Як реалізується кваліфікація діянь за відсутності ознак суб'єкта кримінального правопорушення?

8. Як реалізується кваліфікація діянь, вчинених за відсутності вини?

9. Як відмежовують кримінальні правопорушення від цивільних деліктів?

Розділ 2 КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА Й ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ НА ОБ'ЄКТАХ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

2.1 Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки на об'єктах критичної інфраструктури (ст. 261, 267, 267-1, 270-1 Кримінального кодексу України)

2.1.1 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації нападу на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261 Кримінального кодексу України)

***Диспозиція кримінально-правової норми:** напад на об'єкти, на яких виготовляються, зберігаються, використовуються або якими транспортуються радіоактивні, хімічні, біологічні чи вибухонебезпечні матеріали, речовини, предмети, з метою захоплення, пошкодження або знищення цих об'єктів (ст. 261 КК України).*

Основним безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є безпека об'єктів, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення. Порушення недоторканності таких об'єктів, протиправне насильницьке проникнення на них загрожує порушенням технологічного процесу, порядку зберігання загальнонебезпечних предметів, а отже, життю, здоров'ю, іншим правоохоронюваним благам, усій громадській безпеці.

Предметом кримінального правопорушення є об'єкти, на яких виготовляють, зберігають, використовують або якими транспортують радіоактивні, хімічні, біологічні чи вибухонебезпечні матеріали, речовини, предмети. Останні через свої фізико-хімічні властивості становлять підвищену небезпеку для оточення, тобто становлять загрозу життю і здоров'ю людей, довкіллю, матеріальним та культурним цінностям. Саме ці предмети роблять об'єкти, на яких вони перебувають, об'єктами підвищеної небезпеки.

Щоб запобігти надзвичайним ситуаціям техногенного та природного характеру, а також забезпечити готовність до локалізації, ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру і їхніх наслідків, об'єкти підвищеної небезпеки декларують.

Поняття предметів, що становлять підвищену небезпеку для оточення, визначено в нормативно-правових актах.

Радіоактивні матеріали – це джерела іонізуючого випромінювання, ядерні матеріали та радіоактивні відходи (абз. 15 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 08 лютого 1995 р. № 39/95-ВР).

Радіоактивні матеріали – будь-які матеріали, які містять радіонукліди і для яких питома активність та сумарна активність вантажу перевищують межі, встановлені нормами, правилами та стандартами з ядерної та радіаційної безпеки (абз. 14 ст. 1 Закону України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» від 11 січня 2000 р. № 1370-XIV та п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» від 26 квітня 2002 р. № 3).

Хімічні речовини (матеріали, предмети) – будь-який хімічний елемент або хімічна сполука в чистому вигляді або у суміші з іншими речовинами природного або штучного походження, яка одержана спеціально або утворюється в процесі господарської діяльності, в тому числі у вигляді побічних продуктів або відходів виробництва (наказ Міністерства надзвичайних ситуацій України «Про затвердження Вимог до роботодавців щодо захисту працівників від шкідливого впливу хімічних речовин» від 22 березня 2012 р. № 627).

Біологічні речовини (матеріали, предмети) – біологічні агенти та речовини біологічного походження (біохімічні, біотехнологічні препарати, патогенні для людей і тварин мікроорганізми тощо).

Вибухова речовина – хімічна речовина або суміш речовин, здатна під впливом зовнішніх дій до швидкого хімічного перетворення, що відбувається з виділенням великої кількості енергії, тепла та газоподібних продуктів.

Вибухові матеріали – вибухові пристрої промислового та саморобного виготовлення, вибухові речовини, засоби підривання, засоби ініціювання, інші вироби та пристрої, які містять вибухові речовини.

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення має єдину обов'язкову ознаку, а саме: суспільно-небезпечне діяння, яке полягає в нападі на об'єкти, на яких виготовляють, зберігають, використовують або якими транспортують вищезазначені предмети.

Нападом є дії, спрямовані на досягнення кримінально-протиправного результату шляхом застосування насильства до потерпілого або створення загрози його застосувати. Такий напад вважають здійсненим і тоді, коли особа не застосовувала зброї, яка перебувала в її розпорядженні.

Це кримінальне правопорушення з *формальним складом*. Момент закінчення – момент нападу на об'єкт, на якому виготовляють, зберігають, використовують або якими транспортують ці предмети.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення має такі обов'язкові ознаки: вину і мету. Вина передбачена у формі прямого умислу, а спеціальна мета – як захоплення, пошкодження або знищення об'єктів, на яких виготовляють, зберігають, використовують або якими транспортують предмети, що зазначені в диспозиції.

Під захопленням цих об'єктів необхідно розуміти зайняття всієї або частини території вказаних об'єктів.

Знищення чужого майна – це такий протиправний руйнівний вплив на майно, унаслідок якого воно повністю втрачає свою споживчу або економічну цінність, приведення його до такого стану, за якого його взагалі не можна використати за призначенням, причому втрачені майном властивості не можна відновити: майно (речі, гроші, цінні папери, будівлі, споруди тощо) унаслідок знищення перестає існувати як таке.

Пошкодження чужого майна полягає в такому протиправному впливі на предмет, унаслідок якого він частково, тобто не в повному обсязі, втрачає свої споживчі властивості та економічну цінність і водночас значно обмежується можливість використовувати його за призначенням. Пошкоджене майно може бути відновлене і може знову набути тимчасово або частково втрачених корисних якостей для використання його за функціональним призначенням лише після необхідних фінансових, трудових та інших витрат.

Суб'єктом цього кримінального правопорушення може бути будь-яка особа, якій виповнилося 16 років.

2.1.2 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами (ст. 267 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: порушення правил зберігання, використання, обліку, перевезення вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або інших правил поводження з ними, а також незаконне пересилання цих речовин чи матеріалів поштою або вантажем, якщо це порушення створило небезпеку загибелі людей або настання інших тяжких наслідків (ч. 1 ст. 267 КК України).

Диспозиція ч. 1 ст. 267 КК України є *бланкетною*, тому поняття порушення правил поводження з вибуховими речовинами та радіоактивними матеріалами можна визначити, лише враховуючи нормативно-правові акти, у яких встановлено ці правила. Під їх порушеннями необхідно розуміти невиконання або неналежне виконання встановлених правил або вчинення дій, які вони забороняють.

До нормативно-правових актів, у яких встановлено правила

поводження з вибуховими речовинами та радіоактивними матеріалами, належать:

- закони України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 08 лютого 1995 р. № 39/95-ВР, «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання» від 14 січня 1998 р. № 15/98-ВР, «Про перевезення небезпечних вантажів» від 06 квітня 2000 р. № 1644-III;

- постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання перевезення радіоактивних матеріалів» від 03 жовтня 2007 р. № 1196;

- накази Міністерства транспорту України «Про затвердження Правил безпеки та порядку ліквідації наслідків аварійних ситуацій з небезпечними вантажами при перевезенні їх залізничним транспортом» від 16 жовтня 2000 р. № 567; «Про затвердження Правил перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України» від 27 грудня 2006 р. № 1196; «Про затвердження Правил перевезень вантажів автомобільним транспортом в Україні» від 14 жовтня 1997 р. № 363;

- наказ Державної інспекції ядерного регулювання України «Про затвердження Правил безпечного перевезення радіоактивних матеріалів (ПБПРМ-2020)» від 27 жовтня 2020 р. № 436;

- наказ Державного комітету ядерного регулювання України «Про затвердження Порядку видачі сертифікатів про затвердження у разі перевезення радіоактивних матеріалів» від 06 вересня 2007 р. № 119;

- накази Міністерства екології та природних ресурсів України «Про затвердження Правил забезпечення збереження ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» від 14 грудня 2000 р. № 241;

- наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів» від 21 серпня 1998 р. № 622 тощо.

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується суспільно-небезпечним діянням, суспільно-небезпечним наслідком та причиново-наслідковим зв'язком.

Суспільно-небезпечне діяння: 1) порушення правил зберігання, використання, обліку, перевезення вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або інших правил поведінки з ними; 2) незаконне пересилання цих речовин чи матеріалів поштою або вантажем.

Незаконне пересилання цих речовин чи матеріалів поштою або вантажем означає їх відправлення для доставлення в те чи інше місце. Пересилання вантажем вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів можливе лише з дозволу органів транспорту з дотриманням відповідних

правил безпеки. *Вантаж* – це матеріальні цінності, що їх перевозять транспортом у спеціально призначеному для цього вантажному рухомому складі.

Суспільно-небезпечний наслідок: 1) створення небезпеки загибелі людей; 2) настання інших тяжких наслідків.

Із **суб'єктивної сторони** порушення правил поведження з вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами характеризується виною у формі як умислу, так і необережності. Причому в цій ситуації вина має змішаний характер. Незаконне пересилання цих речовин чи матеріалів поштою або вантажем можливе лише з прямим умислом. Щодо створення небезпеки загибелі людей або настання інших тяжких наслідків вина може бути лише необережною.

Суб'єкт цього кримінального правопорушення спеціальний: особа, яка має дозвіл на поведження з цими предметами і у зв'язку з цим зобов'язана дотримуватися правил безпеки поведження з ними. Суб'єктом незаконного пересилання вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів поштою або вантажем може бути будь-яка особа, яка досягла віку 16 років.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 267 КК України):

– незаконне пересилання поштою або багажем легкозаймистих або їдких речовин, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки;

– дії передбачені ч. 1 ст. 267 КК України, якщо вони спричинили загибель людини;

– дії передбачені ч. 1 ст. 267 КК України, якщо вони спричинили інші тяжкі наслідки.

Легкозаймисті речовини як предмет кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 267 КК України, – це вогненебезпечні речовини. Вони здатні самозайматися або легко займатися і в такий спосіб викликати або посилювати пожежу.

Їдкі речовини як предмет кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 267 КК України, – це такі речовини, які викликають руйнування живої тканини та деяких неорганічних матеріалів.

Пересилати поштою або багажем легкозаймисті та їдкі речовини заборонено, тому будь-яке пересилання поштою або багажем цих предметів незаконне.

Багаж – це речі та інші матеріальні цінності, які пасажир відправляє за окрему плату за наявності проїзних документів у багажному вагоні, який прямує в тому ж напрямку, що й пасажир. Багаж – речі, вантаж, упаковані для відправлення транспортом, що його перевозять окремо від пасажирів.

Пересилання поштою або багажем легкозаймистих або їдких речовин може бути вчинене лише з прямим умислом.

Загибель людей за умисного знищення або пошкодження майна передбачає настання смерті від цього діяння хоча б однієї людини.

До інших тяжких наслідків слід відносити заподіяння тяжкого тілесного ушкодження одній чи кільком особам або тілесного ушкодження середньої тяжкості двом чи більше особам.

Щодо загибелі людей або інших тяжких наслідків можлива лише необережна форма вини (кримінально-протиправна самовпевненість або кримінально-протиправна недбалість). Кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 267 КК України, є необережним.

Суб'єктом незаконного пересилання вибухових, легкозаймистих чи їдких речовин або радіоактивних матеріалів поштою чи багажем, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 267 КК України), може бути будь-яка особа, якій виповнилося 16 років.

2.1.3 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації порушення вимог режиму радіаційної безпеки (ст. 267-1 Кримінального кодексу України)

Ця кримінально-правова норма містить два склади кримінальних правопорушень, а саме: ч. 1 і ч. 2 ст. 267-1 КК України.

Диспозиція кримінально-правової норми: переміщення будь-яким способом за межі зони відчуження чи зони безумовного (обов'язкового) відселення без надання передбаченого законом дозволу або проведення дозиметричного контролю продуктів харчування рослинного і тваринного походження, промислової або іншої продукції, тварин, риби, рослин або будь-яких інших об'єктів (ч. 1 ст. 267-1 КК України).

Предметом кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 267-1 КК України) є продукти харчування рослинного і тваринного походження, промислова або інша продукція, тварини, риба, рослини або будь-які інші предмети, для переміщення яких за межі зони відчуження чи зони безумовного (обов'язкового) відселення потрібен передбачений законом дозвіл або проведення дозиметричного контролю. Водночас не має значення, чи є предмет радіаційно забрудненим, чи ні.

Поняття «зона відчуження» і «зона безумовного (обов'язкового) відселення» як видів зон радіоактивного забруднення територій, а також перелік органів, які здійснюють радіаційний контроль у цих зонах, передбачено в Законі України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 27 лютого 1991 р. № 791а-XII. Такими зонами є:

1) *зона відчуження* – це територія, з якої було евакуйовано населення в 1986 році;

2) *зона безумовного (обов'язкового) відселення* – це територія, що зазнала інтенсивного забруднення довгоживучими радіонуклідами,

з щільністю забруднення ґрунту понад доаварійний рівень ізотопами цезію від 15,0 Кі/км² та вище, або стронцію від 3,0 Кі/км² та вище, або плутонію від 0,1 Кі/км² та вище, де розрахункова ефективна еквівалентна доза опромінення людини з урахуванням коефіцієнтів міграції радіонуклідів у рослини та інших чинників може перевищити 5,0 мЗв (0,5 бер) на рік понад дозу, яку вона одержувала в доаварійний період;

3) *зона гарантованого добровільного відселення* – це територія з щільністю забруднення ґрунту понад доаварійний рівень ізотопами цезію від 5,0 до 15,0 Кі/км², або стронцію від 0,15 до 3,0 Кі/км², або плутонію від 0,01 до 0,1 Кі/км², де розрахункова ефективна еквівалентна доза опромінення людини з урахуванням коефіцієнтів міграції радіонуклідів у рослини та інших чинників може перевищити 1,0 мЗв (0,1 бер) на рік понад дозу, яку вона одержувала в доаварійний період.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 267-1 КК України) виражається в переміщенні будь-яким способом за межі зони відчуження або зони безумовного (обов'язкового) відселення без отримання передбаченого законом дозволу або проведення дозиметричного контролю предмета цього кримінального правопорушення.

Під *переміщенням предмета кримінального правопорушення* слід розуміти зміну його місцеперебування (зони відчуження чи зони безумовного (обов'язкового) відселення) на інше місце, розташоване за межами вказаних зон. Способи вчинення кримінального правопорушення можуть бути різними (винесення, вивезення тощо предмета кримінального правопорушення).

Переміщення предмета кримінального правопорушення здійснюють, порушуючи встановлений порядок, а саме: не отримавши передбачений законом дозвіл або не провівши дозиметричний контроль.

Кримінальне правопорушення визнають *закінченим* з моменту переміщення його предмета за межі зони відчуження чи зони безумовного (обов'язкового) відселення.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 267-1 КК України) характеризується виною у формі прямого умислу. Мотив і мета можуть бути різними.

Суб'єкт кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 267-1 КК України) – будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

Диспозиція кримінально-правової норми: придбання з метою використання або збуту об'єктів, визначених у частині першій цієї статті, якщо факт їх походження із зони відчуження чи зони безумовного (обов'язкового) відселення заздалегідь відомий винній особі (ч. 2 ст. 267-1 КК України).

Об'єкт і предмет ч. 2 ст. 267-1 КК України такий самий, як і ч. 1 ст. 267-1 КК України.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 267-1 КК України) характеризується суспільно-небезпечним діянням у формі активної дії: придбання або збут предметів кримінального правопорушення.

Під *придбанням* слід розуміти купівлю, обмін на інші товари або речі, прийняття як плати за виконану роботу чи надані послуги позики, подарунка або сплати боргу, привласнення знайденого.

Під *збутом* розуміють реалізацію дій у будь-якій оплатній чи безоплатній формі, а саме: продаж, дарування, обмін, сплату боргу, позику тощо.

Суб'єктивна сторона (ч. 2 ст. 267-1 КК України) аналогічна ч. 1 ст. 267-1 КК України, але в цьому випадку наявна спеціальна мета – використання.

Суб'єкт кримінального правопорушення за ч. 2 ст. 267-1 КК України – будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 3 ст. 267-1 КК України):

– дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені з метою збуту;

– збут об'єктів, визначених у ч. 1 ст. 267-1 КК України.

Особливо кваліфікуючі ознаки (ч. 4 ст. 267-1 КК України):

– вчинені службовою особою;

– вчинені повторно;

– якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки.

2.1.4 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства (ст. 270-1 Кримінального кодексу України)

***Диспозиція кримінально-правової норми:** умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, якщо це призвело або могло призвести до неможливості експлуатації, порушення нормального функціонування таких об'єктів, що спричинило небезпеку для життя чи здоров'я людей або майнову шкоду у великому розмірі (ч. 1 ст. 270-1 КК України).*

Безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є суспільні відносини у сфері громадської безпеки щодо функціонування та експлуатації об'єктів житлово-комунального господарства.

Враховуючи особливості конструювання складу досліджуваного кримінального правопорушення, **додатковим обов'язковим**

безпосереднім об'єктом є альтернативно життя, здоров'я або власність, які підпадають під загрозу заподіяння шкоди (життя та здоров'я) або реально зазнають шкоди (власність).

Додатковим факультативним об'єктом, відповідно до ч. 3 ст. 270-1 КК України, можуть бути життя та здоров'я людини, що зазнають реальної шкоди, а також нормальна робота підприємств, громадський порядок, довілля, безпека руху (інші тяжкі наслідки).

Предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270-1 КК України, є *об'єкти житлово-комунального господарства*, вичерпний перелік яких визначено в законі. Відповідно до примітки 1 ст. 270-1 КК України, під такими об'єктами слід розуміти житловий фонд, об'єкти благоустрою, теплопостачання, водопостачання та водовідведення, а також їхні мережі чи складові (кришки люків, решітки на них тощо). Привертає увагу той факт, що зазначений перелік є обмеженішим за перелік об'єктів, визначених у законах України «Про Загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009–2014 роки» від 24 червня 2004 р. № 1869-IV, «Про благоустрій населених пунктів» від 06 вересня 2005 р. № 2807-IV, «Про питну воду та питне водопостачання» від 10 січня 2002 р. № 2918-III, «Про теплопостачання» від 02 червня 2005 р. № 2633-IV. Через це міський транспорт, електроенергетика, електричні мережі, елементи газозабезпечення та предмети побутового обслуговування населення не належать до предмета цього кримінального правопорушення.

Жилі будинки, а також жилі приміщення в інших будівлях утворюють житловий фонд (ч. 1 ст. 4 Житлового Кодексу України від 30 червня 1983 р. № 5464-X зі змінами).

Житловий фонд охоплює всі житлові приміщення незалежно від форм власності, зокрема житлові будинки, спеціалізовані будинки (гуртожитки, готелі-притулки, будинки маневреного фонду, житлові приміщення з фондів житла для тимчасового поселення, спеціальні будинки для самотніх людей похилого віку, будинки-інтернати для інвалідів, ветеранів та ін.), квартири, службові житлові, інші житлові приміщення в інших будівлях, придатні для проживання.

Об'єкти благоустрою – різноманітні об'єкти впорядкування міст, селищ і сіл, що створюють зручні, здорові, культурні й безпечні умови життя населення. До основних видів об'єктів благоустрою населених пунктів належать: зовнішня впорядкованість вулиць, площ, набережних і житлових кварталів; озеленення, обводнення, телефонізація, радіофікація, очищення міст тощо.

Об'єкти теплопостачання постачають теплом житлові та інші будівлі (споруди) для забезпечення комунально-побутових (опалювання, вентиляція, гаряче водопостачання) і технологічних потреб споживачів.

Об'єкти водопостачання постачають воду населенню.

Об'єкти водовідведення – інженерні, санітарно-технічні прилади та

каналізаційні мережі, які відводять стічні води з територій та житлових будівель (квартири, приватні будинки тощо). Водовідведення є двох видів: поверхневе водовідведення та відведення каналізаційних вод.

Мережі об'єктів благоустрою, теплопостачання, водопостачання чи водовідведення – це системи вказаних об'єктів, які забезпечують їх функціонування за призначенням.

Мережі теплопостачання та водопостачання – це системи трубопроводів зі спорудами на них для подавання відповідно тепла або води до місць їх споживання.

Мережа водовідведення – це система трубопроводів, каналів або лотків і споруд на них для збирання та відведення стічних вод.

До складових мереж благоустрою, теплопостачання, водопостачання чи водовідведення належать предмети, які входять в ту чи іншу названу систему, зокрема кришки люків, решітки на них тощо. Кришки люків та решітки на люках – це відповідно кришки або решітки, які закривають люки, перешкоджають потраплянню сторонніх предметів до колодязів та оглядових камер теплопостачання, водопостачання чи водовідведення, а також служать для запобігання нещасним випадкам.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення полягає в знищенні або пошкодженні об'єктів житлово-комунального господарства (предмета цього кримінального правопорушення), якщо це призвело або могло призвести до неможливості експлуатації, порушення нормального функціонування таких об'єктів, що спричинило небезпеку для життя чи здоров'я людей або майнову шкоду у великому розмірі.

Умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства є спеціальними видами умисного знищення або пошкодження майна.

Знищення чужого майна – це такий протиправний руйнівний вплив на майно, унаслідок якого воно повністю втрачає свою споживчу або економічну цінність, приведення його до такого стану, за якого його взагалі не можна використовувати за призначенням, причому втрачені майном властивості не можна відновити: майно (речі, гроші, цінні папери, будівлі, споруди тощо) унаслідок знищення перестає існувати як таке.

Пошкодження чужого майна полягає в такому протиправному впливі на предмет, унаслідок якого він частково, тобто не в повному обсязі, втрачає свої споживчі властивості та економічну цінність, і водночас суттєво обмежується можливість використовувати його за призначенням. Пошкоджене майно може бути відновлене і може знову набути тимчасово або частково втрачених корисних якостей для використання його за функціональним призначенням лише після необхідних фінансових, трудових та інших витрат.

Суспільно небезпечні наслідки як обов'язкова ознака об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення полягають у неможливості або загрозі неможливості експлуатації, порушенні нормального

функціонування об'єктів житлово-комунального господарства та спричиненні небезпеки для життя чи здоров'я людей або майнової шкоди у великому розмірі.

Неможливість експлуатації, або її загрозу, або порушення нормального функціонування об'єктів житлово-комунального господарства розглядають як наслідки вказаного кримінального правопорушення лише тоді, коли умисне знищення або пошкодження вказаних об'єктів спричинило небезпеку для життя чи здоров'я людей або майнову шкоду у великому розмірі.

Неможливість експлуатації об'єктів житлово-комунального господарства – це неможливість використовувати ці об'єкти за цільовим призначенням, що спричинило небезпеку для життя чи здоров'я людей або майнову шкоду у великому розмірі.

Загроза неможливості експлуатації об'єктів житлово-комунального господарства, що спричинила небезпеку для життя чи здоров'я людей або майнову шкоду у великому розмірі, – це створення умов для настання вказаних наслідків.

Порушення нормального функціонування об'єктів житлово-комунального господарства – це відхилення від норми: зупинення, або призупинення, або зрив графіка діяльності вказаних об'єктів, перерва в наданні послуг, порушення режиму виробництва, передання та розподілу теплопостачання, водопостачання чи водовідведення тощо, що спричинило небезпеку для життя чи здоров'я людей або майнову шкоду у великому розмірі.

Спричинення небезпеки для життя чи здоров'я людей – це створення внаслідок знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства реальної загрози позбавлення життя чи здоров'я невизначеного кола людей.

Майнову шкоду вважають заподіяною у великих розмірах, якщо прямі збитки становлять суму, що в триста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (п. 2 примітки до ст. 270-1 КК України).

Між знищенням або пошкодженням об'єктів житлово-комунального господарства і вказаними наслідками потрібно встановити причиновий зв'язок.

Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини – прямий або непрямої умисел. Мотив і мета можуть бути різними.

Суб'єкт цього кримінального правопорушення – будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 270-1 КК України):

- вчинені повторно;
- вчинені загальнонебезпечним способом.

Поняття *повторності* кримінального правопорушення передбачено ст. 32 КК України.

Загальнонебезпечний спосіб – це такий спосіб знищення чи

пошкодження майна, за якого створюється небезпека для життя і здоров'я людей, а також загибелі чи пошкодження майна фізичних або юридичних осіб (*наприклад, отруєння тварин, затоплення майна тощо*).

Особливо кваліфікуючі ознаки (ч. 3 ст. 270-1 КК України):

- спричинили майнову шкоду в особливо великому розмірі;
- спричинили загибель людини.

Майнову шкоду вважають заподіяною *в особливо великих розмірах*, якщо прямі збитки становлять суму, що в тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Загибель людей унаслідок умисного знищення або пошкодження майна передбачає настання смерті від цього діяння хоча б однієї людини.

До *інших тяжких наслідків* слід віднести заподіяння тяжкого тілесного ушкодження одній чи кільком особам або тілесного ушкодження середньої тяжкості двом чи більше особам.

2.2 Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва на об'єктах критичної інфраструктури (ст. 271–275 Кримінального кодексу України)

2.2.1 Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва на об'єктах критичної інфраструктури

Розділ X Особливої частини КК України передбачає відповідальність за кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва й охоплює п'ять складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 271–275 КК України. До цього в КК України 1960 року зазначені протиправні діяння було розміщено в різних главах Особливої частини. Так, порушення вимог законодавства про охорону праці законодавець відносив до глави 4 «Злочини проти політичних і трудових прав громадян», а протиправні діяння, пов'язані з порушенням безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або вибухонебезпечних цехах, – до глави 10 «Злочини проти громадської безпеки».

Згідно зі ст. 43 Конституції України, кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, а відповідно до ст. 4 Закону України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р. № 2694-XII – пріоритет життя і здоров'я працівників, повна відповідальність роботодавця за створення належних, безпечних і здорових умов праці є одним із основних принципів державної політики в галузі охорони праці. У зв'язку із цим **родовим об'єктом** кримінальних правопорушень, передбачених ст. 271–275 КК України, слід вважати суспільні відносини, які забезпечують належні, безпечні і здорові умови праці на підприємствах, в установах та організаціях, незалежно від форми власності.

Диспозиції норм, які встановлюють відповідальність за порушення правил безпеки виробництва, є *бланкетними*. Тому, щоб встановити, які саме правила було порушено на виробництві, треба звертатись до інших законів чи нормативних актів (закону України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р. № 2694-XII, «Кодексу цивільного захисту України» від 02 жовтня 1992 р. № 5403-VI, наказу Держнаглядохоронпраці «Перелік робіт з підвищеною небезпекою» від 26 січня 2005 р. № 15). Відповідно суди, щоб конкретизувати обвинувачення в справах цієї категорії, у вирокі мають посилатися на відповідні статті Закону України «Про охорону праці», статті, пункти (параграфи) законодавчих та інших нормативних актів, які порушено, і розкривати суть допущених порушень.

Чинне законодавство встановлює як загальні правила охорони праці, які діють на всіх підприємствах, в установах та організаціях, так і спеціальні, що поширюються на окремі види робіт, галузі народного господарства. Відповідно ст. 271 КК України охоплює порушення загальних правил охорони праці, тобто тих, які поширюються на всі галузі та види виробництва, стосуються всіх працівників і забезпечують безпеку осіб, пов'язаних з виробництвом. Такі правила передбачено:

- Кодексом законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII зі змінами;

- законами України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р. № 2694-XII, «Про систему громадського здоров'я» від 06 вересня 2022 р. № 2573-IX, «Кодекс цивільного захисту України» від 02 жовтня 1992 р. № 5403-VI, «Про пестициди і агрохімікати» від 02 березня 1995 р. № 87/95-ВР, «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення» від 12 грудня 1991 р. № 1972-XII;

- постановами Кабінету Міністрів України;

- відомчими нормативно-правовими актами (інструкціями, положеннями, правилами);

- нормативними актами підприємств, установ, організацій (наказами, розпорядженнями керівників з питань охорони праці) тощо.

Стаття 271 КК України не охоплює порушень спеціальних правил безпеки, що стосуються виконання робіт з підвищеною небезпекою, які діють на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах, порушень правил ядерної або радіаційної безпеки, безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд. Ці порушення потрібно кваліфікувати за ст. 272–275 КК України. Притягувати винних у таких випадках за загальною нормою про порушення законодавства про охорону праці заборонено.

Об'єктивна сторона кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва має конструкцію матеріального складу і передбачає наявність трьох ознак: 1) порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів, які встановлюють як загальні, так і спеціальні правила охорони праці; 2) створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого (ч. 1 ст. 271,

ч. 1 ст. 272, ч. 1 ст. 274 КК України); а також спричинення загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 271–275 КК України); 3) необхідний причиновий зв'язок між порушенням правил охорони праці і створеною небезпекою для життя і здоров'я людей або нещасними випадками з людьми.

Поняття *«шкода здоров'ю потерпілого»* (ч. 1 ст. 271, ч. 1 ст. 272, ч. 1 ст. 273, ч. 1 ст. 274, ч. 1 ст. 275 КК України) охоплює випадки, пов'язані із заподіянням особі середньої тяжкості чи легких тілесних ушкоджень, що спричинили короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності (п. 21 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» від 12 червня 2009 р. № 7).

Під поняттям *«загроза загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків»* (ч. 1 ст. 272, ч. 1 ст. 273, ч. 1 ст. 274, ч. 1 ст. 275 КК України) необхідно розуміти такі зміни в стані виробничих об'єктів, підприємств, унаслідок яких виникає реальна небезпека життю людей або реальна небезпека заподіяння (настання) шкоди вказаним у цих статтях благам. Тяжкість імовірних наслідків визначають залежно від цінності благ, які поставлено під загрозу, кількості осіб, які можуть постраждати від небезпечних дій, розміру можливої матеріальної шкоди тощо (п. 21 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» від 12 червня 2009 р. № 7).

Встановлення причинового зв'язку є одним з найважливіших завдань слідчих та судових органів під час розгляду цієї категорії справ. Поверхове вивчення або взагалі недослідження причинового зв'язку між допущеними порушеннями вимог безпеки виробництва і наслідками призводить до неправильного оцінювання вчиненого. Якщо для вирішення певних питань для провадження у справі потрібні наукові, технічні або інші спеціальні знання, суд, відповідно до вимог ст. 75 Кримінально-процесуального кодексу України і роз'яснень постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30 травня 1997 р. № 8, повинен призначити експертизу.

Суб'єкт цих кримінальних правопорушень спеціальний.

Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 271 КК України, є службова особа підприємства, установи, організації, яка на підставі наказу адміністрації, посадової інструкції чи відповідно до обійманої посади має спеціальні обов'язки з охорони праці, або громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності. Якщо порушення вимог законодавства про охорону праці, що потягло кримінально-правові наслідки, вчинили інші службові особи, вони, враховуючи обставини справи, можуть нести відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, а рядові працівники – за кримінальні правопорушення проти життя і здоров'я особи.

Суб'єктом кримінальних правопорушень, передбачених ст. 272–274 КК України, можуть бути особи, на яких покладено обов'язок забезпечувати додержання правил безпеки під час виконання певних робіт чи на відповідних підприємствах. Це можуть бути: громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності, службові особи (керівники робіт, інженерно-технічні працівники), робітники і службовці відповідних підприємств (цехів) та виробництв. Сторонні для цих підприємств (цехів), виробництв особи (екскурсанти, робітники інших установ та організацій тощо) можуть нести відповідальність за вказаними статтями тоді, якщо їм у встановленому порядку повідомили правила безпеки на відповідних об'єктах.

Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 275 КК України, визнають особу, яка досягла 16-річного віку, яка пов'язана з виробництвом промислової продукції чи її зберіганням або будівництвом будівель і споруд та на яку, відповідно до чинного законодавства, було покладено обов'язок дотримувати правил виробництва, зберігання промислової продукції, а також будівництва будівель і споруд, що стосуються їх безпечного використання і експлуатації.

Потерпілими від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 271 КК України, можуть бути як робітники підприємства, організації, так і інші особи, постійна або тимчасова діяльність яких пов'язана з таким виробництвом (наприклад, студенти-практиканти, особи, відряджені на таке виробництво) (п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» від 12 червня 2009 р. № 7). Спричинення ж шкоди здоров'ю сторонніх осіб у таких випадках кваліфікують залежно від характеру протиправних дій за статтями про службові порушення або посягання проти особи. Потерпілими від кримінальних правопорушень, передбачених ст. 272–275 КК України, можуть бути не лише працівники підприємств, організацій, але й сторонні особи.

Суб'єктивна сторона цих кримінальних правопорушень передбачає складну форму вини. До факту порушення вимог, що забезпечують безпеку виробництва, особа ставиться або умисно, або необережно, до наслідків – лише необережно (ст. 271, ч. 2 ст. 272–275 КК України), а щодо можливості їх настання (ч. 1 ст. 272–275 КК України), крім необережної форми вини, не виключено і непрямий умисел.

Кваліфікуюча ознака всіх кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва однакова – спричинення загибелі людей або інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 271–275 КК України).

Загибель людей – це випадки смерті однієї або кількох осіб.

Інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 271, ч. 2 ст. 272, ч. 2 ст. 273, ч. 2 ст. 274, ч. 2 ст. 275 КК України) – випадки заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам, шкоди у великих розмірах підприємству, установі, організації чи

громадянам, а також тривалий простій підприємств, цехів або їхніх виробничих дільниць (п. 21 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» від 12 червня 2009 р. № 7).

Якщо під час вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 271–275 КК України, одночасно настали наслідки, передбачені різними частинами цих статей, усі ці наслідки слід зазначити у вирокі, а дії особи належить кваліфікувати лише за тією частиною статті КК України, яка передбачає відповідальність за більш тяжкі наслідки.

2.2.2 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці службовою особою підприємства, установи, організації або громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності, якщо це порушення заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого (ч. 1 ст. 271 КК України).

Охорона праці – це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини в процесі трудової діяльності.

Кримінальним правопорушенням, відповідно до ст. 271 КК України, є «порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці службовою особою підприємства, установи, організації або громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності, якщо це порушення заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого».

Згідно зі ст. 6 Закону України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р. № 2694-XII, умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, робота машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного та індивідуального захисту, які використовує працівник, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам нормативних актів про охорону праці.

Аналізоване протиправне діяння посягає на два безпосередніх об'єкти.

Безпосередній основний об'єкт, зумовлений родовим об'єктом (відповідає родовому об'єкту), – це суспільні відносини, які забезпечують загальні безпечні умови праці під час роботи на загальних щодо техніки безпеки виробництвах.

Безпосередній додатковий об'єкт – це здоров'я або життя людини, власність, громадський порядок та безпека.

Через те що основним безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є безпечні умови праці, то потерпілими від аналізованого протиправного діяння можуть бути лише особи, які мають постійний чи тимчасовий зв'язок з певним підприємством, установою, організацією або з виробничою діяльністю громадянина – суб'єкта підприємницької діяльності (безпосередньо працюють, прибули у відрядження, на практику, стажування або ті, чия діяльність пов'язана з цим виробництвом, тощо).

Осіб, які не пов'язані із зазначеним виробництвом, не можуть визнавати потерпілими від цього кримінального правопорушення (представники контролювальних органів, замовники продукції чи послуг, особи, які випадково опинилися на території підприємства, установи, організації тощо).

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення має три обов'язкові ознаки: 1) діяння – порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці – у формі дії або бездіяльності (*наприклад*, не проведено інструктажу з працівником про дотримання правил техніки безпеки, видано наказ виконати певну роботу за недостатньої кваліфікації працівника, неналежно перевірено працівників на знання техніки безпеки); 2) наслідки у вигляді шкоди здоров'ю потерпілого (ч. 1 ст. 271 КК України) або спричинення загибелі людей чи інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 271 КК України); 3) причиновий зв'язок між порушенням вимог охорони праці і шкодою здоров'ю потерпілого, або загибеллю людей, або спричиненням інших тяжких наслідків.

Порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів про охорону праці полягає в тому, що особа вчиняє дії, які заборонено відповідними актами, або не виконує дій, які вона повинна була вчинити згідно із законодавчими або нормативними вимогами. Йдеться про недотримання вимог:

– Кодексу законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII зі змінами;

– законів України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р. № 2694-XII, «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» від 23 вересня 1999 р. № 1105-XIV;

– загальних правил, які прийнято з метою охорони громадян від виробничих травм і професійних захворювань у процесі їхньої виробничої діяльності, зокрема: правил техніки безпеки, виробничої санітарії, зберігання і використання легкозаймистих або їдких речовин.

Тому суди, для того щоб конкретизувати обвинувачення в справах про порушення вимог законодавства про працю, у вироку мають посилатися на відповідні статті Закону України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р. № 2694-XII, статті, пункти (параграфи) законодавчих та

інших нормативних актів, які порушено, і розкривати суть допущених порушень (абз. 2 п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» від 12 червня 2009 р. № 7).

Відповідальність за порушення спеціальних правил, що забезпечують безпеку під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, робіт на вибухонебезпечних підприємствах (у вибухонебезпечних цехах), правил ядерної або радіаційної безпеки, а також правил безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд передбачено відповідно ст. 272–275 КК України. Службові особи, які зобов'язані забезпечувати дотримання правил охорони праці під час робіт з підвищеною небезпекою, на вибухонебезпечних підприємствах (у цехах), під час виготовлення промислової продукції або експлуатації будівель і споруд, а також проведення робіт на об'єктах атомної енергетики, будуть відповідати за ст. 271 КК України лише тоді, якщо вони порушили загальні правила охорони праці, що не є спеціальними для вищезгаданих робіт.

Поняття *«шкода здоров'ю потерпілого»* охоплює випадки, пов'язані із заподіянням особі середньої тяжкості чи легких тілесних ушкоджень, що спричинили короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності.

Поняття *«загибель людей»* означає настання смерті однієї або кількох осіб.

Як *«інші тяжкі наслідки»* слід розуміти випадки заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам, шкоди у великих розмірах підприємству, установі, організації чи громадянам, а також тривалий простій підприємств, цехів або їхніх виробничих дільниць.

Суб'єкт кримінального правопорушення – спеціальний: ним є службова особа підприємства, установи, організації, незалежно від форм власності, а також громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності або уповноважені ними особи, на яких згідно із чинним законодавством (законом, наказом, інструкцією, спеціальним розпорядженням) покладено обов'язок забезпечувати додержання вимог законодавства про охорону праці.

Згідно зі ст. 13 Закону України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р. № 2694-XII, роботодавець зобов'язаний створити на робочому місці в кожному структурному підрозділі умови праці відповідно до нормативно-правових актів, а також забезпечити додержання вимог законодавства щодо прав працівників у галузі охорони праці.

На підприємстві з кількістю працівників 50 і більше осіб роботодавець

створює службу охорони праці відповідно до типового положення, що його затверджує спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань нагляду за охороною праці.

На підприємстві з кількістю працівників менше ніж 50 осіб функції служби охорони праці можуть виконувати в порядку сумісництва особи, які мають відповідну підготовку.

На підприємстві з кількістю працівників менше ніж 20 осіб для виконання функцій служби охорони праці можуть залучати на договірних засадах сторонніх фахівців, які мають відповідну підготовку.

Служба охорони праці підпорядковується безпосередньо роботодавцеві. Керівників та спеціалістів служби охорони праці прирівнюють до керівників і спеціалістів основних виробничо-технічних служб.

Якщо вимоги законодавства про охорону праці порушують інші службові особи, не уповноважені на забезпечення умов охорони праці на підприємстві, останні, ураховуючи обставини справи, можуть нести відповідальність за службові злочини. Якщо ж вимоги законодавства про охорону праці порушив сам робітник або службовець підприємства і це спричинило наслідки, вказані в ст. 271 КК України, таке діяння слід кваліфікувати за статтями, що передбачають відповідальність за необережне заподіяння шкоди життю чи здоров'ю особи або власності.

Слід зазначити, що, відповідно до ст. 21 КЗпП України, трудовий договір з працівником може укласти не лише службова особа підприємства, установи, організації або громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності, а й будь-яка інша фізична особа. Укладений договір не звільняє фізичну особу від обов'язку дотримувати вимог охорони праці й забезпечити працівникові належні умови роботи, однак ст. 271 КК України не розглядає такого роботодавця суб'єктом злочину.

Суб'єктивна сторона аналізованого кримінального правопорушення передбачає складну форму вини. Факт порушення вимог законодавства про охорону праці особа може усвідомлювати, в окремих випадках (незнання, неухважність, недбале ставлення до своїх обов'язків) такого усвідомлення немає, ставлення до наслідків – лише необережне, тобто особа передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, але легковажно розраховує на їх відвернення (кримінально протиправна самовпевненість) або не передбачає можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, хоча повинна була і могла їх передбачити (злочинна недбалість). Загалом злочин визнають скоєним з необережності.

Якщо винний бажав або свідомо припускав настання шкідливих наслідків, його дії слід кваліфікувати за статтями, що передбачають умисне заподіяння шкоди життю або здоров'ю особи, власності.

2.2.3 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (ст. 272 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на виробництві або будь-якому підприємстві особою, яка зобов'язана їх дотримувати, якщо це порушення створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого (ч. 1 ст. 272 КК України).

Безпосереднім основним об'єктом цього кримінального правопорушення є суспільні відносини у сфері безпеки виробництва під час робіт з підвищеною небезпекою. **Додатковим безпосереднім об'єктом** є життя, здоров'я людей або власність.

Під виконанням робіт з підвищеною небезпекою розуміють такі умови праці, які можуть загрожувати здоров'ю або життю працівників, через недотримання загальних та спеціальних правил техніки безпеки або у зв'язку з виключними обставинами (аварія, стихійне лихо), що реально і безпосередньо загрожують життю чи здоров'ю працівників.

Перелік робіт з підвищеною небезпекою затверджено наказом Держнаглядохоронпраці від 26 січня 2005 р. № 15. У переліку наведено понад сто видів робіт. Під роботами з підвищеною небезпекою розуміють виконання будь-яких робіт на будь-якому підприємстві або виробництві, які, на відміну від загальних умов праці, створюють небезпеку для життя та здоров'я людей. Це можуть бути роботи з використанням небезпечних речовин, складних механізмів, у складних умовах, як-от: роботи в термічних цехах та дільницях на електротермічному устаткуванні підвищеної та високої частоти; виготовлення, випробування, транспортування, зберігання та використання промислових вибухових матеріалів та їх знешкодження; роботи з надзвичайно займистими, легкозаймистими, займистими та вибухонебезпечними речовинами. Крім того, це можуть бути виключні обставини, для ліквідації яких виникає необхідність праці людей в умовах підвищеної небезпеки. Це можуть бути і виробничі аварії, і стихійні лиха тощо, наприклад, ліквідація відкритих газових та нафтових фонтанів, роботи з дезактивації, дезінсекції, дератизації та дезінфекції приміщень, роботи з ліквідації лісових пожеж.

Умови праці під час виконання робіт з підвищеною небезпекою потребують дотримання як загальних, так і спеціальних правил безпеки. Порушення як загальних, так і спеціальних правил безпеки, які стосуються лише робіт з підвищеною небезпекою, і є змістом злочину, передбаченого ст. 272 КК України.

На підприємствах на основі Переліку, ураховуючи специфіку виробництва, роботодавець розробляє і затверджує відповідний Перелік робіт з підвищеною небезпекою, для проведення яких потрібні спеціальне навчання і щорічна перевірка знань з охорони праці.

Ознаками **об'єктивної сторони** цього кримінального правопорушення є: 1) суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), яке виражається в порушенні правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою; 2) суспільно небезпечні наслідки; 3) причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і його суспільно небезпечними наслідками; 4) обстановка вчинення кримінального правопорушення.

Склад кримінального правопорушення *матеріальний*.

Дія або бездіяльність виражається в порушенні загальних і спеціальних правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на виробництві або будь-якому підприємстві.

Наслідки, передбачені ст. 272 КК України, бувають двох видів: матеріальні і нематеріальні.

Матеріальними наслідками, відповідно до ч. 1 ст. 272 КК України, є заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого.

Нематеріальними наслідками є створення реальної загрози: 1) загибелі людей або 2) настання інших тяжких наслідків. Між діянням і реальною загрозою загибелі людей або настання інших наслідків також необхідно встановити причинний зв'язок.

Поняття «*шкода здоров'ю потерпілого*» охоплює випадки, пов'язані із заподіянням особі середньої тяжкості чи легких тілесних ушкоджень, що спричинили короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності.

Під поняттям «*загроза загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків*» необхідно розуміти такі зміни в стані виробничих об'єктів, підприємств, унаслідок яких виникає реальна небезпека життю людей або реальна небезпека заподіяння (настання) шкоди вказаним у цих статтях благам. Тяжкість імовірних наслідків визначають залежно від цінності благ, які поставлено під загрозу, кількості осіб, які можуть постраждати від небезпечних дій, розміру можливої матеріальної шкоди тощо.

Під *обстановкою* вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 272 КК України, треба розуміти умови праці на виробництві або підприємстві, пов'язані з підвищеною небезпекою для життя чи здоров'я людей. За ст. 272 КК України може наставати відповідальність і в разі порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою у зв'язку з підприємницькою діяльністю, яку провадять без передбаченої законом державної реєстрації або без одержання ліцензії на види діяльності, що підлягають ліцензуванню, або з порушенням умов такого ліцензування, а також у разі провадження заборонених видів підприємницької діяльності або діяльності, за яку відповідальність встановлено окремими статтями Особливої частини

КК України. Якщо порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою поєднуються з діями, передбаченими іншими статтями Особливої частини КК України, вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 272 КК України та відповідною статтею Особливої частини КК України, наприклад, ст. 202–204, 263 КК України.

Кримінальне правопорушення вважають *закінченим* з моменту настання зазначених у законі наслідків.

Суб'єкт – спеціальний: особа, яка досягла 16-річного віку і на яку, відповідно до чинного законодавства, було покладено обов'язок дотримувати правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на підприємстві. Суб'єктом цього кримінального правопорушення може бути як службова особа, так і звичайний працівник конкретного підприємства, на якого покладено обов'язок дотримувати правил безпеки.

Потерпілими в результаті протиправних діянь, передбачених ст. 272 КК України, можуть бути як учасники виробничого процесу, так і інші особи, які не пов'язані з ним.

Суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення передбачає складну форму вини. До факту порушення вимог, що забезпечують безпеку на виробництві під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, особа ставить або умисно, або необережно, до наслідків – лише необережно, а до можливості їх настання (ч. 1 ст. 274 КК України), крім необережної форми вини, не виключено і непрямої умисел. У разі кримінальної протиправної самовпевненості особа, яка порушує загальні або спеціальні правила безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, передбачає абстрактну можливість настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді шкоди здоров'ю, життю людей або інших тяжких наслідків свого діяння, але легковажно розраховує на їх відвернення. У разі кримінальної протиправної недбалості особа не передбачає можливості настання зазначених у законі суспільно небезпечних наслідків від порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на виробництві, хоча повинна і могла їх передбачити.

Щодо таких наслідків, як створення реальної загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків, суб'єктивна сторона може бути виражена у формі непрямого умислу. Особа усвідомлює суспільно небезпечний характер порушень правил безпеки на виробництві, передбачає реальність настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді створення реальної загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків свого діяння, не бажає їх настання, але свідомо їх припускає.

Частиною 2 цієї статті передбачено дві **кваліфікуючі ознаки**: 1) загибель людей і 2) настання інших тяжких наслідків.

Загибель людей – це випадки смерті однієї або кількох осіб.

Інші тяжкі наслідки – випадки заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам, шкоди у великих розмірах підприємству, установі, організації чи громадянам, а також тривалий простій підприємств, цехів або їхніх виробничих ділень.

2.2.4 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах (ст. 273 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах особою, яка зобов'язана їх дотримувати, якщо воно створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого (ч. 1 ст. 273 КК України).

Основним безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є суспільні відносини, що забезпечують безпеку виробництва на вибухонебезпечних підприємствах (у цехах). Вибухонебезпечність – це такий стан виробничого процесу, за якого через порушення відповідних правил створюється можливість виникнення вибуху з подальшим впливом на людей та матеріальні цінності небезпечних і шкідливих чинників, що пов'язані з вибухом. **Додатковим безпосереднім об'єктом** може бути життя, здоров'я особи або власність.

Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення характеризується такими ознаками: 1) діяння у формі дії або бездіяльності, яке виражається в порушенні виробничо-технічної дисципліни або правил безпеки виробництва на вибухонебезпечних об'єктах; 2) наслідки у вигляді реальної загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого (ч. 1 ст. 273 КК України), а також загибелі людей або настання інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 273 КК України); 3) причинний зв'язок між порушенням правил безпеки на вибухонебезпечних об'єктах і створеною небезпекою для життя та здоров'я людей або нещасними випадками з людьми, а також загроза чи настання інших тяжких наслідків; 4) місце вчинення кримінального правопорушення – вибухонебезпечні підприємства або вибухонебезпечні цехи.

Склад кримінального правопорушення *матеріальний*.

Кримінальне правопорушення вважають *закінченим* з моменту настання реальної загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого (ч. 1 ст. 273 КК України), а також загибелі людей або настання інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 273 КК України).

Підприємства і цехи є вибухонебезпечними, якщо їхня виробнича діяльність пов'язана з використанням або утворенням речовин, які здатні під впливом певних чинників (наприклад, вогню, тепла) викликати вибух. *Вибух* – швидке екзотермічне хімічне перетворення вибухонебезпечного середовища, що супроводжується виділенням енергії й утворенням стиснених газів, здатних виконувати роботу. Такі об'єкти в установленому порядку відносять до певної категорії чи класу вибухової або вибухово-пожежної безпеки. Вибухонебезпечні речовини можуть бути твердими (порох, тротил), рідкими (нітрогліцерин), газоподібними (насичені пари бензину).

Диспозиція ст. 273 КК України є *бланкетною*. Щоб встановити порушення правил безпеки на вибухонебезпечних об'єктах, треба звернутись до законодавчих актів, які регулюють правила безпеки на вибухонебезпечних підприємствах (у цехах).

Правила та інструкції, що діють на вибухонебезпечних виробництвах, містять два різновиди норм: 1) правила вибухобезпеки – необхідні для запобігання небезпеці вибуху; 2) загальні правила охорони праці – необхідні для захисту безпечних умов праці без специфіки особливостей вибухонебезпечних виробництв.

Об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 273 КК України, утворюють порушення лише правил вибухобезпеки. Під правилами безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах слід розуміти будь-які нормативно-правові акти (закони, постанови, інструкції, правила тощо), що містять відповідні норми. Однак слід мати на увазі, що вони не обмежуються лише правилами поведінки з вибуховими речовинами, за порушення яких передбачено кримінальну відповідальність у ст. 267 КК України. Правила запобігання вибухам та захисту від вибухів, що діють на вибухонебезпечних підприємствах і в цехах, охоплюють не лише поведінку з вибуховими речовинами, а й вимоги до дотримання технологічної дисципліни, виконання окремих видів робіт на виробництві, де такі речовини не використовують.

Належність підприємства (цеху) до вибухонебезпечних залежить від категорії і класу виробництва, встановлених технологічним регламентом. Наказом Міністерства надзвичайних ситуацій України від 03 грудня 2007 р. № 833 затверджено Норми визначення категорій приміщень, будинків та зовнішніх установок за вибухопожежною та пожежною небезпекою. Ці норми є обов'язковими для юридичних і фізичних осіб незалежно від форм власності та виду діяльності, за винятком: 1) приміщень та будинків для виробництва і зберігання вибухових речовин, будинків і споруд, які проєктують за спеціальними нормами та правилами, затвердженими в установленому порядку; 2) зовнішніх установок для виробництва і зберігання вибухових речовин; 3) зовнішніх установок, які проєктують за спеціальними нормами і правилами, затвердженими в установленому

порядку. Норми встановлюють порядок визначення категорій приміщень і будинків (або частин будинків у межах протипожежних відсіків) виробничого, складського призначення, а також зовнішніх установок за вибухово-пожежною і пожежною небезпекою залежно від кількості та властивостей речовин і матеріалів, що в них містяться (обертаються), ураховуючи особливості технологічних процесів виробництва та об'ємно-планувальних рішень, наявність технічних засобів, що запобігають аварійним ситуаціям. Їх потрібно використовувати для визначення категорій приміщень, будинків та зовнішніх установок за вибухово-пожежною і пожежною небезпекою. За вибухово-пожежною та пожежною небезпекою приміщення та будинки поділяють на категорії А, Б, В, Г і Д, а зовнішні установки – на категорії А_з, Б_з, В_з, Г_з і Д_з. Категорії, визначені відповідно до цих норм, використовують для встановлення нормативних вимог до забезпечення вибухово-пожежної та пожежної безпеки приміщень і будинків стосовно планування і забудови, поверховості, площ, розташування приміщень, конструктивних рішень, інженерного обладнання, систем протипожежного захисту.

Суди повинні звертати увагу на наявність у справах про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 273 КК України, нормативних документів (наказів, положень, регламентів тощо) про віднесення підприємства (цеху) до певної категорії (класу) вибухонебезпечності.

Порушення загальних правил охорони праці кваліфікують за ст. 271 КК України.

Порушення на вибухонебезпечному підприємстві (у цеху) встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, якщо воно могло спричинити вибух чи пожежу або спричинило вибух, за відсутності людських жертв чи інших тяжких наслідків слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 273 КК України. Те саме діяння, якщо воно спричинило вибух і пожежу з наслідками, які не є тяжкими, кваліфікують за сукупністю ч. 1 статті 270 і ч. 1 ст. 273 КК України.

Порушення на вибухонебезпечному підприємстві (у цеху) встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, якщо воно спричинило вибух і пожежу, що призвело до загибелі людей, майнової шкоди в особливо великому розмірі або інших тяжких наслідків, слід кваліфікувати за сукупністю ч. 2 ст. 270 і ч. 2 ст. 273 КК України.

Місцем вчинення передбаченого ст. 273 КК України кримінального правопорушення не можна визнавати об'єкти невиробничого призначення, наприклад, опалювальні котельні, бойлерні, паросилові цехи, трансформаторні підстанції тощо.

Водночас порушення правил вибухобезпеки у виробничих підрозділах, які перебувають у складі військових частин, закладів освіти чи наукових установ і які в установленому порядку віднесені до певної категорії вибухонебезпечності, охоплює ст. 273 КК України.

Суб'єкт – спеціальний: особа, яка досягла 16-річного віку, пов'язана з роботою на вибухонебезпечних підприємствах і на яку, відповідно до чинного законодавства, було покладено обов'язок дотримувати спеціальних правил безпеки на вибухонебезпечному підприємстві (у цеху). Суб'єктом цього кримінального правопорушення може бути як службова особа, так і звичайний працівник вибухонебезпечного підприємства, на якого покладено обов'язок дотримувати спеціальних правил безпеки.

Потерпілими від цього кримінального правопорушення можуть бути як працівники вибухонебезпечного підприємства, так і інші особи, не пов'язані з цим виробництвом.

Суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення передбачає складну форму вини. До факту порушення вимог, що забезпечують безпеку виробництва на вибухонебезпечних підприємствах (у цехах) особа ставиться або умисно, або необережно, до наслідків – лише необережно, а до створення загрози їх настання (ч. 1 ст. 273 КК України), крім необережної форми вини, не виключено і непрямий умисел.

Частиною 2 цієї статті передбачено дві **кваліфікуючі ознаки**: 1) загибель людей і 2) настання інших тяжких наслідків.

Загибель людей – це випадки смерті однієї або кількох осіб.

Інші тяжкі наслідки – випадки заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам, шкоди у великих розмірах підприємству, установі, організації чи громадянам, а також тривалий простій підприємств, цехів або їхніх виробничих ділянок.

2.2.5 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації порушення правил ядерної або радіаційної безпеки (ст. 274 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: порушення на виробництві правил ядерної або радіаційної безпеки особою, яка зобов'язана їх дотримувати, якщо воно створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого (ч. 1 ст. 274 КК України).

Безпосереднім основним об'єктом розглядуваного кримінального правопорушення є суспільні відносини у сфері використання атомної енергії на виробництві. **Додатковим безпосереднім об'єктом** є життя або здоров'я людей, власність.

Атомна енергетика – галузь енергетики, яка використовує атомну

(ядерну) енергію з мирною метою. Використання ядерної енергії – це сукупність видів діяльності, пов'язаних з використанням ядерних технологій, ядерних матеріалів, джерел іонізуючого випромінювання в науці, виробництві, медицині та інших галузях, а також видобуванням уранових руд та поводженням з радіоактивними відходами.

Основа атомної енергетики становлять атомні електростанції. Об'єктами атомної енергетики є: ядерні установки, радіаційне джерело і пункти зберігання ядерних матеріалів та радіоактивних відходів.

Ядерні установки – споруди і комплекси з ядерними реакторами, зокрема атомні станції.

Радіаційне джерело – комплекси, установки, апарати, обладнання або вироби, пов'язані з ядерними установками і в яких розміщено радіоактивні матеріали.

Пункти зберігання ядерних матеріалів та радіоактивних відходів – стаціонарні об'єкти та споруди, не пов'язані з ядерними установками та радіаційними джерелами і призначені для зберігання ядерних матеріалів та радіоактивних засобів, зберігання або захоронення радіоактивних відходів.

Ядерна або радіаційна безпека на виробництві пов'язана з розміщенням, проектуванням, забудовою та експлуатацією об'єктів атомної енергетики і передбачає дотримання правил розроблення, виробництва, проектування, транспортування, зберігання, утилізації, використання ядерної енергії у мирних цілях і поводження з ними; контролю за дотриманням ядерної та радіаційної безпеки ядерних установок, радіаційних джерел і пунктів зберігання; фізичного захисту вказаних об'єктів атомної енергетики, обліку й контролю ядерних матеріалів і радіаційних засобів, а також інших видів діяльності у сфері використання атомної енергії.

Основним нормативним актом, що регулює безпеку використання ядерних і радіоактивних матеріалів, зокрема і на виробництві, є Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 08 лютого 1995 р. № 39/95-ВР. Він встановлює пріоритет безпеки людини та довкілля, права та обов'язки громадян у сфері використання ядерної енергії, регулює діяльність, пов'язану з використанням ядерних установок та джерел іонізуючого випромінювання, визначає правові основи міжнародних зобов'язань України щодо використання ядерної енергії.

Це кримінальне правопорушення з *матеріальним складом*, тому **об'єктивна сторона** характеризується: 1) суспільно небезпечним діянням (дія або бездіяльність), що виражається в порушенні правил ядерної або радіаційної безпеки на виробництві; 2) суспільно небезпечними наслідками; 3) причинним зв'язком між суспільно небезпечним діянням і його суспільно небезпечними наслідками; 4) місцем вчинення кримінального правопорушення.

Дія або бездіяльність виражається в порушенні правил ядерної або радіаційної безпеки на виробництві.

Під *правилами ядерної або радіаційної безпеки*, за порушення яких встановлено кримінальну відповідальність за ст. 274 КК України, слід розуміти будь-які законодавчі та нормативно-правові акти, які регламентують вимоги безпеки на виробництві щодо робіт з радіоактивними матеріалами, тобто матеріалами, здатними до самовільного поділу, що супроводжується виділенням тепла та альфа-, бета- і гамма-випромінюванням, порядок обігу яких регламентовано спеціальними законодавчими і нормативними актами. Це:

- закони України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 08 лютого 1995 р. № 39/95-ВР, «Про видобування і переробку уранових руд» від 19 листопада 1997 р. № 645/97-ВР, «Про поводження з радіоактивними відходами» від 30 червня 1996 р. № 255/95-ВР, «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання» від 14 січня 1998 р. № 15/98-ВР, «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» від 11 січня 2000 р. № 1370-XIV;

- Вимоги та умови безпеки (ліцензійних умов) провадження діяльності з виробництва джерел іонізуючого випромінювання, затверджені наказом Державної інспекції ядерного регулювання України від 13 серпня 2015 р. № 148;

- Загальні положення забезпечення безпеки атомних станцій, затверджені наказом Державного комітету ядерного регулювання України від 19 листопада 2007 р. № 162.

Радіаційна безпека – це дотримання дозволених меж радіаційного впливу на персонал, населення та довкілля, встановлених нормами, правилами та стандартами з безпеки.

Ядерна безпека – дотримання норм, правил, стандартів та умов використання ядерних матеріалів, що забезпечують радіаційну безпеку.

Правопорушеннями у сфері використання ядерної енергії є:

- порушення норм, правил і стандартів з ядерної та радіаційної безпеки;

- проведення робіт на ядерній установці, джерелі іонізівного випромінювання, а також поводження з ядерними матеріалами та джерелами іонізівного випромінювання без наявності дозволу;

- невиконання умов дозволів органів державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки;

- невиконання приписів органів державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки;

- постачання, монтаж та введення в експлуатацію несправного обладнання ядерних установок, джерел іонізівного випромінювання;

- прийняття в експлуатацію ядерних установок, джерел іонізівного випромінювання без реалізації заходів щодо забезпечення захисту персоналу цих установок, населення прилеглих районів та довкілля;

– невиконання службових обов'язків у критичних ситуаціях, що призвело або могло призвести до людських жертв чи радіоактивного забруднення довкілля;

– самовільне залишення ядерних установок, джерел іонізівного випромінювання оперативним персоналом чергової зміни;

– допуск до роботи на ядерній установці, джерелі іонізівного випромінювання персоналу, який не пройшов відповідної підготовки чи не має документа, що засвідчує його кваліфікацію, осіб, молодших ніж 18 років, а також тих, хто має медичні протипоказання;

– допуск до роботи з ядерними матеріалами і на ядерних установках та об'єктах, призначених для поводження з радіоактивними відходами, іншими джерелами іонізівного випромінювання, осіб, які не пройшли спеціальної перевірки;

– порушення регламенту та інструкцій з експлуатації ядерної установки, джерела іонізівного випромінювання;

– ухилення від виконання своїх обов'язків згідно з чинним планом захисту населення та персоналу на випадок аварії;

– призначення службовою особою підлеглих у радіаційно небезпечні зони без їхньої згоди і без інформування про можливі рівні опромінювання, а також з порушенням передбачених для цих умов норм, правил та інструкцій тощо.

Суспільно небезпечні наслідки, передбачені ст. 274 КК України, можуть бути двох видів: матеріальні і нематеріальні.

Матеріальними наслідками, відповідно до ч. 1 ст. 274 КК України, є заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого.

Нематеріальними наслідками є створення реальної загрози: 1) загибелі людей чи 2) настання інших тяжких наслідків. Між діянням і реальною загрозою загибелі людей або настання інших наслідків також необхідно встановити причиновий зв'язок.

Поняття «*шкода здоров'ю потерпілого*» охоплює заподіяння середньої тяжкості тілесного ушкодження чи легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності одній чи кільком особам.

Під «*загрозою загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків*» слід розуміти створення, унаслідок порушення певних правил у процесі виробництва, реальної загрози загибелі хоча б однієї людини або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній чи кільком особам, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом або більше особам, значних матеріальних збитків державній, громадській організації або громадянам, а також тривалий простій підприємств, цехів або виробничих діляниць.

Місцем вчинення цього кримінального правопорушення є виробництво, пов'язане з використанням об'єктів атомної енергетики.

Кримінальне правопорушення вважають *закінченим* з моменту настання зазначених у законі наслідків.

Суб'єкт – спеціальний: особа, яка досягла 16-річного віку, яка пов'язана з роботою на підприємствах з ядерною або радіаційною небезпекою і на яку, відповідно до чинного законодавства, покладено обов'язок дотримувати спеціальних правил ядерної або радіаційної безпеки на підприємстві. Суб'єктом цього кримінального правопорушення може бути як службова особа, так і звичайний працівник конкретного підприємства, на якого покладено обов'язок дотримувати спеціальних правил безпеки.

Потерпілими від цього кримінального правопорушення можуть бути як працівники підприємства, пов'язаного з ядерною або радіаційною небезпекою, так і інші особи, не пов'язані із цим виробництвом.

Суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення передбачає складну форму вини. До факту порушення вимог, що забезпечують ядерну або радіаційну безпеку на виробництві, особа ставиться або умисно, або необережно, до наслідків – лише необережно, а до можливості їх настання (ч. 1 ст. 274 КК України), крім необережної форми вини, не виключено і непрямий умисел.

Частиною 2 цієї статті передбачено дві **кваліфікуючі ознаки**: 1) загибель людей і 2) настання інших тяжких наслідків.

Загибель людей – це випадки смерті однієї або кількох осіб.

Інші тяжкі наслідки – випадки заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам, шкоди у великих розмірах підприємству, установі, організації чи громадянам, а також тривалий простій підприємств, цехів або їхніх виробничих дільниць.

2.2.6 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд (ст. 275 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: порушення під час розроблення, конструювання, виготовлення чи зберігання промислової продукції правил, що стосуються безпечного її використання, а також порушення під час проектування чи будівництва правил, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд, особою, яка зобов'язана дотримувати таких правил, якщо це створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого (ч. 1 ст. 275 КК України).

Безпосереднім основним об'єктом цього кримінального правопорушення є суспільні відносини, які забезпечують виробництво безпечної для використання промислової продукції, а також безпечних для експлуатації будівель і споруд. **Додатковим об'єктом** є життя, здоров'я людини або власність.

Відповідно до ч. 4 ст. 42 Конституції України, держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та всіх видів послуг і робіт. Законом України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 р. № 1023-XII гарантовано споживачам (громадянам, які купують товари для своїх побутових потреб) право вимагати від продавця, щоб якість товару відповідала вимогам нормативних документів, що забезпечують безпеку використання промислової продукції, і за звичайних умов її використання, зберігання і транспортування була безпечною для його життя, здоров'я, довкілля, а також не завдавала шкоди його майну. Якщо немає нормативних документів, нормативно-правових актів, що містять обов'язкові вимоги до продукції, використання якої може завдати шкоди життю, здоров'ю споживача, довкіллю, а також майну споживача, відповідні органи виконавчої влади, що здійснюють державний захист прав споживачів, зобов'язані негайно заборонити випуск і реалізацію такої продукції.

Предметом кримінального правопорушення є промислова продукція, будівлі і споруди.

Продукція може бути різного призначення: промислового, споживчого тощо. *Промислова продукція* – це продукт діяльності людини, який забезпечує потреби інших людей, суспільства загалом. Продукцією вважають як готові вироби, так і напівфабрикати та сировину.

Будівлі і споруди – це будь-які штучні, створені людьми будівельні об'єкти: житлові будинки, склади, цехи, мости, тунелі тощо. Великі масштаби та вартість будівель і споруд, їхнє значення для задоволення різноманітних потреб, те, що ними користується багато людей, зумовлює необхідність дотримувати спеціальних вимог їх проєктування, самого будівництва, а також експлуатації.

Вироблена промислова продукція, збудовані будівлі і споруди повинні відповідати нормам безпеки для користувачів. Розглядувана кримінально-правова норма призначена для захисту користувачів промислової продукції, а також будівель і споруд. Законодавець охороняє не безпеку виробництва промислової продукції, будівель і споруд, а безпеку користувачів виробленої промислової продукції, а також збудованих будівель і споруд. Тому ця норма регулює виробництво безпечної промислової продукції, будівель і споруд. Порушення правил безпеки охорони праці під час виробництва промислової продукції, будівель і споруд кваліфікують за ст. 271 КК України (за умови, що наявні всі інші елементи цього складу злочину).

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується такими ознаками: 1) суспільно небезпечним діянням (дія або бездіяльність); 2) суспільно небезпечними наслідками; 3) причинним зв'язком між суспільно небезпечним діянням і його суспільно небезпечними наслідками.

Законодавець визнає кримінально протиправними дії щодо промислової продукції, будівель і споруд. До правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції та безпечної експлуатації будівель і споруд, за порушення яких передбачено кримінальну відповідальність за ст. 275 КК України, належать:

- стандарти (державні, галузеві, окремих підприємств);
- будівельні норми і правила;
- окремі рішення компетентних органів про заборону використовувати певні матеріали, сировину, напівфабрикати; акти, у яких встановлено гранично дозволені концентрації шкідливих речовин у готовій продукції;

- приписи державних інспекторів наглядових органів тощо.

Щодо *промислової продукції* протиправними діями є розроблення, конструювання, виготовлення, зберігання промислової продукції з порушенням правил її безпечного використання.

Під *розробленням продукції* розуміють попередні етапи її створення, на яких закладають умови безпечності готових виробів: видання завдання, визначення параметрів, яким має відповідати продукція, вибір матеріалів, обладнання та технологій, які будуть використовувати. *Конструювання* охоплює створення проєктно-технологічної документації (креслень, технологічних карт), яку використовуватимуть під час виготовлення продукції та контролю за її якістю (безпечністю). До *виготовлення продукції* належать всі види технологічних операцій, під час яких із сировини, напівфабрикатів, комплектувань створюють нову продукцію або ж відновлюють якість раніше створених виробів у результаті їх промислової реконструкції, ремонту. Як *зберігання* слід оцінювати дії, спрямовані на збереження продукції від втрати, пошкодження.

Щодо *будівель і споруд* злочинними діями є проєктування або будівництво будівель і споруд з порушенням правил їх безпечної експлуатації.

До *проєктування* належать дії, які полягають у розробленні плану будівель і споруд, включно з вибором місця його розташування, встановлення вимог до майбутнього об'єкта, матеріалів, з якого його буде створено, та обладнання, що буде в ньому встановлене, виготовлення креслень та іншої будівельної документації, вибір комплектування, а також технології, інструментів, виконавців робіт тощо. *Будівництво* ж охоплює власне процес спорудження об'єкта – від пошукових і геодезичних робіт до його прийняття в експлуатацію. Проєктування і будівництво будівель і споруд з дотриманням чинних вимог є запорукою безпеки готових

об'єктів. Під *експлуатацією* будівель і споруд розуміють їх використання за цільовим призначенням. Стаття 275 КК України встановлює відповідальність за шкоду, заподіяну під час експлуатації вже готових, завершених будівництвом об'єктів. Порушення правил безпеки під час будівельних робіт кваліфікують, ураховуючи конкретні обставини, за ст. 271 і 272 КК України або іншими статтями Особливої частини КК України.

Слід зазначити, що норми з проєктування і будівництва будівель та споруд мають доволі розгалужений характер, їх наведено переважно в державних будівельних нормах, затверджених Державним комітетом України з будівництва та архітектури. Зокрема це ДБН В.2.2-15:2019 «Житлові будинки. Основні положення», ДБН 363–92 «Житлові будинки для осіб похилого віку сільської місцевості України», ДБН В.1.1-45:2017 «Будівлі і споруди в складних інженерно-геологічних умовах. Загальні положення», ДБН В.2.2-3–97 «Будинки та споруди навчальних закладів», ДБН В.2.2-9:2018 «Будинки і споруди. Громадські будинки та споруди. Основні положення», ДБН В.2.2-11–2002 «Підприємства побутового обслуговування. Основні положення» та ін. Крім того, планування та будівництво будівель і споруд повинно відповідати державним санітарним правилам, зокрема ДержСанПіН 173–96 «Державні санітарні правила планування та забудови населених пунктів», ДержСанПіН 239–96 «Державні санітарні норми і правила захисту від впливу електромагнітних випромінювань», ДСП 201–97 «Державні санітарні правила охорони атмосферного повітря населених місць (від забруднення хімічними та біологічними речовинами)», й іншим законним та підзаконним актам у сфері будівництва.

Кримінально протиправні діяння як щодо промислової продукції, так і щодо будівель і споруд скоюють шляхом *дії або бездіяльності*. Це може бути: відмова виробника під час конструювання та виробництва товару від обов'язкового розроблення правил безпечного використання продукції; давання вказівки виготовити промислову продукцію з матеріалів, заборонених до використання через високу токсичність, легкозаймистість; дозвіл на зменшення товщини опорних стін під час проєктування будинку; відсутність контролю за діями інших працівників тощо.

Це кримінальне правопорушення з *матеріальним складом*, тому потребує встановлення суспільно небезпечних наслідків.

Суспільно небезпечні наслідки, передбачені ч. 1 ст. 275 КК України, бувають двох видів: матеріальні і нематеріальні.

Матеріальними наслідками, відповідно до ч. 1 ст. 275 КК України, є заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого від використання промислової продукції або експлуатації будівель і споруд.

Нематеріальними наслідками є створення реальної загрози: 1) загибелі людей або 2) настання інших тяжких наслідків від використання промислової продукції або експлуатації будівель і споруд.

Щоб констатувати об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, необхідно встановити причиновий зв'язок не лише між діянням і суспільно небезпечними наслідками у вигляді заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого, але й між діянням і створенням реальної загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків.

Поняття «загроза загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків» і «заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого» розкрито в коментарі до ст. 273 КК України.

Враховуючи те, що в ст. 275 КК України встановлено відповідальність за шкоду, заподіяну під час експлуатації вже готових, завершених будівництвом об'єктів, порушення правил безпеки під час будівельних робіт слід кваліфікувати (враховуючи конкретні обставини справи) за ст. 271, 272 або іншими статтями Особливої частини КК України.

Суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення передбачає складну форму вини. До факту порушення вимог, які забезпечують безпечне використання промислової продукції, а також безпечну експлуатацію будівель і споруд під час їх виробництва, особа ставиться або умисно, або необережно, до наслідків – лише необережно, а до можливості їх настання (ч. 1 ст. 274 КК України), крім необережної форми вини, не виключено і непрямий умисел.

Суб'єкт – спеціальний: особа, яка досягла 16-річного віку, яка пов'язана з виробництвом промислової продукції або її зберіганням чи будівництвом будівель і споруд і на яку, відповідно до чинного законодавства, було покладено обов'язок дотримувати правил виробництва, зберігання промислової продукції, а також будівництва будівель і споруд, що стосуються їх безпечного використання та експлуатації. Суб'єктом цього кримінального правопорушення може бути як службова особа, так і звичайний працівник конкретного підприємства, на якого покладено обов'язок дотримувати правил виробництва промислової продукції або її зберігання чи будівництва будівель і споруд.

Потерпілими від цього кримінального правопорушення можуть бути споживачі промислової продукції або користувачі будівель і споруд.

Частиною 2 цієї статті передбачено дві **кваліфікуючі ознаки**:

- 1) загибель людей і
- 2) настання інших тяжких наслідків.

Загибель людей – це випадки смерті однієї або кількох осіб.

Інші тяжкі наслідки – випадки заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам, шкоди у великих розмірах підприємству, установі, організації чи громадянам, а також тривалий простій підприємств, цехів або їхніх виробничих дільниць.

2.3 Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку на об'єктах критичної інфраструктури (ст. 361–363-1 Кримінального кодексу України)

2.3.1 Загальна характеристика кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку на об'єктах критичної інфраструктури

Розділ XVI Особливої частини КК України, що має назву «Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку», передбачає відповідальність за порушення, передбачені ст. 361–363-1 КК України та пов'язані з незаконним використанням електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.

Залежно від предмета кримінального правопорушення та характеру протиправної поведінки всі склади кримінальних правопорушень зазначеного розділу можна поділити на дві групи.

Перша група стосується норм, пов'язаних з *незаконним поводженням з інформацією*, яку поширюють за допомогою електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, зокрема: ст. 361-2 КК України визнає незаконним несанкціоновані збут або поширення інформації з обмеженим доступом, яку зберігають в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації; ст. 362 КК України визнає караним несанкціоновані дії з інформацією, яку обробляють в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігають на носіях такої інформації, що їх вчиняє особа, яка має право доступу до неї.

Друга група норм встановлює кримінальну відповідальність *за перешкоджання діяльності* інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж *шляхом втручання або розповсюдження шкідливих програм, технічних засобів*, зокрема: ст. 361 КК України передбачає відповідальність за несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж; ст. 361-1 КК України встановлює відповідальність за створення з метою протиправного використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут; ст. 363 КК України передбачає відповідальність за порушення правил

експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яку в них обробляють; ст. 363-1 КК України встановлює відповідальність за перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового поширення повідомлень електрозв'язку.

Родовим об'єктом кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку є сукупність суспільних відносин, що виникають стосовно оброблення (збирання, введення, запису, перетворення, зчитування, зберігання, знищення, реєстрації), захисту комп'ютерної інформації та експлуатації засобів, що їх забезпечують (ЕОМ (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку).

Предметом кримінальних правопорушень, відповідальність за які передбачено ст. 361–363-1 КК України, можуть бути:

1) *електронно-обчислювальна машина (комп'ютер)* – комплекс електронних пристроїв (складових елементів), що дають змогу виконувати передбачені програмою або користувачем операції з інформацією, зокрема здійснювати її введення або виведення, знищення, копіювання, модифікацію, автоматичне оброблення, передання до комп'ютерних мереж та інші інформаційні процеси. ЕОМ може бути обладнана допоміжним устаткуванням (пристроями), що дає змогу певним чином змінювати або перезаписувати керувальні програми і/або дані, необхідні для реалізації процесором його цільових функцій;

2) *автоматизовані системи* – організаційно-технічні системи, у яких реалізується технологія оброблення інформації з використанням технічних і програмних засобів;

3) *комп'ютерні мережі* – комплекс (сукупність) з'єднаних лініями зв'язку комп'ютерів або комп'ютерних систем. Залежно від швидкості обміну даними між робочими комп'ютерами та розмірів охопленої території розрізняють локальні, регіональні і глобальні комп'ютерні мережі;

4) *мережі електрозв'язку* – комплекс технічних засобів телекомунікацій та споруд, призначених для маршрутизації, комутації, передавання і/або приймання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або будь-яких повідомлень по радіо, проводових, оптичних чи інших електромагнітних системах між кінцевим обладнанням;

5) *носії комп'ютерної інформації* – предмети, виготовлені з матеріалу певних фізичних властивостей, які можна використовувати для зберігання інформації та які забезпечують сумісність із пристроями запису / зчитування інформації. До них належать дискети, жорсткі магнітні диски, флешнакопичувачі, карти пам'яті, магнітні стрічки та ін.;

б) *комп'ютерна інформація* (інформація з обмеженим доступом, яку зберігають в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації) – відомості у вигляді текстової, цифрової, графічної чи іншої інформації, що міститься в ЕОМ або на відповідних носіях, правила щодо режиму використання якої встановлює власник такої інформації. Основною ознакою комп'ютерної інформації є те, що її слід зберігати чи обробляти в ЕОМ (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах, мережах електрозв'язку або на носіях такої інформації.

Відповідно до ст. 21 Закону України «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 р. № 2657-XII і ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р. № 2939-VI, інформацію з обмеженим доступом за правовим режимом поділяють на конфіденційну, таємну і службову.

Конфіденційна інформація – це відомості, якими володіють, користуються або розпоряджаються окремі фізичні або юридичні особи і які поширюють за бажанням цих осіб відповідно до передбачених ними умов.

До *таємної інформації* належить інформація, що містить відомості, які становлять державну та іншу передбачену законом таємницю, розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству і державі.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 р. № 3855-XII, *державна таємниця (секретна інформація)* – вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України, які визнані в порядку, встановленому законом, державною таємницею і які охороняє держава. До іншої передбаченої законом таємниці слід відносити комерційну, банківську, приватну таємницю та інші види таємниць, правовий режим доступу до якої та використання якої регламентує чинне законодавство України.

До *службової* належить інформація: 1) що міститься в документах суб'єктів владних повноважень, які становлять внутрішньовідомчу службову кореспонденцію, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробленням напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом ухвалення рішень і передують публічному обговоренню та/або ухваленню рішень; 2) зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці;

7) *шкідливі програмні чи технічні засоби* – комп'ютерні програми та пристрої (устаткування), призначені для несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку;

8) *повідомлення електрозв'язку* – повідомлення, що їх передають по радіо, дротових, оптичних або інших електромагнітних системах. Наприклад, це можуть бути листи електронної пошти, SMS, MMS.

Об'єктивна сторона більшості цих кримінальних правопорушень виражається в активних діях, хоча деякі з протиправних діянь характеризуються злочинною бездіяльністю, наприклад, порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яку в них обробляють (ст. 363 КК України).

Більшість складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 361, 361-1, 361-2, 362, 363-1 КК України, законодавець сформулював як протиправні діяння з *формальним складом*. Водночас склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 363 КК України та ч. 2–4 ст. 361, 361-1, 361-2, 362, 363-1 КК України, за ознакою значної шкоди та тяжких наслідків утворюють *матеріальні склади*, для правильної кваліфікації яких потрібно встановити відповідні наслідки.

Відповідно до примітки ст. 361 КК України, *значною шкодою* у ст. 361–363-1 КК України вважають таку шкоду, яка в триста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Суб'єкт таких кримінальних правопорушень переважно загальний: фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку. У деяких випадках суб'єкт спеціальний: особа, яка має право доступу до інформації, яку обробляють в ЕОМ (комп'ютерах), автоматизованих системах чи комп'ютерних мережах або зберігають на носіях такої інформації (ст. 362 КК України); особа, яка відповідає за експлуатацію ЕОМ (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж, мереж електрозв'язку або за забезпечення порядку чи правил захисту інформації, яку в них обробляють (ст. 363 КК України).

Суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень зазначеної групи характеризується, як правило, умисною формою вини. Необережна форма вини може бути в разі порушення правил експлуатації ЕОМ (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яку в них обробляють (ст. 363 КК України).

2.3.2 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації несанкціонованого втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж (ст. 361 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж (ч. 1 ст. 361 КК України).

Безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є суспільні відносини у сфері забезпечення роботи інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж та їх захисту від несанкціонованого втручання.

Додатковим факультативним безпосереднім об'єктом можуть бути життя та здоров'я людей, екологічна та технологічна безпека, власність тощо.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» від 05 липня 1994 р. № 80/94-ВР:

– *інформаційна (автоматизована) система* – це організаційно-технічна система, у якій реалізується технологія оброблення інформації з використанням технічних і програмних засобів;

– *інформаційно-комунікаційна система* – це сукупність інформаційних та електронних комунікаційних систем, які в процесі оброблення інформації діють як єдине ціле;

– *електронна комунікаційна система* – це сукупність технічних і програмних засобів, призначених для обміну інформацією шляхом передавання, випромінювання та/або приймання її у вигляді сигналів, знаків, звуків, рухомих або нерухомих зображень чи в інший спосіб.

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про електронні комунікації» від 16 грудня 2020 р. № 1089-ІХ, *електронна комунікаційна мережа* – це комплекс технічних засобів електронних комунікацій та споруд, призначених для надання електронних комунікаційних послуг.

Об'єктивна сторона аналізованого кримінального правопорушення характеризується дією у вигляді несанкціонованого втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж.

Несанкціонованим є таке діяння, яке вчиняють без санкції, тобто без дозволу відповідної інстанції, спрямоване на використання даних, не призначених для вільного доступу. Зі свого боку, під таким несанкціонованим втручанням слід розуміти будь-які дії, що їх вчиняють,

порушуючи порядок доступу до інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж, установлений відповідно до законодавства.

Саме такі протиправні дії можуть породжувати настання негативних наслідків, що можуть виявлятися у формі блокування, витоку, втрати, підроблення інформації, спотворення процесу оброблення інформації або порушення встановленого порядку її маршрутизації.

Однак слід зазначити, що ч. 1 ст. 361 КК України сформульована за принципом *формального складу*, а тому правопорушення є *закінченим* з моменту встановлення факту самого втручання.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах»:

– *блокування інформації в системі* – це дії, унаслідок яких унеможливується доступ до інформації в системі;

– *витік інформації* – це результат дій, унаслідок яких інформація в системі стає відомою чи доступною фізичним або юридичним особам, що не мають права доступу до неї.

Під *втратою інформації* розуміють припинення її існування для фізичних або юридичних осіб, які мають на неї право власності в повному чи обмеженому обсязі.

Викривлення змісту наявної або створеної нової інформації, яка за змістом не відповідає дійсності, є *підробленням інформації*.

Спотворенням процесу оброблення інформації називають зміну перебігу інформації, порядок якого визначив її власник, або власник автоматизованої системи чи комп'ютерної мережі, або уповноважені ними особи.

Змістом *порушення встановленого порядку маршрутизації інформації* є зміна визначеного відправником інформації адресата, яку передають каналами комунікації, унаслідок чого адресат не отримує інформації або, крім нього, її отримують інші особи, яким вона не призначалася.

Якщо наявні зазначені наслідки несанкціонованого втручання, дії винного слід кваліфікувати за ч. 3 ст. 361 КК України. В цьому випадку склад кримінального правопорушення за своє конструкцією є *матеріальним* і потребує, крім встановлення суспільно небезпечного діяння і вказаних наслідків, встановити і причинний зв'язок між діянням і наслідками.

Несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж також може завдати значної шкоди, створити небезпеку тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання

населення чи інших тяжких наслідків, що є підставою посилення кримінальної відповідальності згідно з ч. 4 ст. 361 КК України.

Під *значною шкодою* слід розуміти шкоду, яка в триста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

До *тяжких наслідків* за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 361 КК України, законодавець відносить настання тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибель або масове захворювання населення тощо.

Чіткого визначення тяжкої технологічної аварії ні в законодавстві, ні в науковій літературі немає. Однак, аналізуючи зміст кожного з цих слів, можна припустити, що це небезпечна подія технологічного характеру, яка спричинила ураження, травмування та загрозу життю або здоров'ю населення. Своєю чергою під екологічною катастрофою пропонуємо розуміти велику за масштабами аварію чи іншу подію, яка пов'язана з заподіянням шкоди довкіллю та призвела до тяжких наслідків.

Суб'єкт аналізованого кримінального правопорушення загальний: фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона ч. 1 ст. 361 КК України характеризується виною у формі прямого умислу. Стосовно несанкціонованого втручання, пов'язаного з настанням суспільно небезпечних наслідків, можлива наявність непрямого умислу, а також змішана форма вини, коли саме діяння вчиняють умисно, а ставлення до наслідків характеризується необережністю. Наприклад, у разі несанкціонованого втручання в роботу електронних комунікаційних мереж, що призвело до технологічної катастрофи.

Кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 361 КК України, є:

- вчинення повторно або за попередньою змовою групою осіб;
- якщо протиправне діяння призвело до витоку, втрати, підроблення, блокування інформації, спотворення процесу обробляння інформації або порушення встановленого порядку її маршрутизації;
- якщо протиправне діяння заподіяло значну шкоду чи створило небезпеку тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення, інших тяжких наслідків;
- вчинення під час дії воєнного стану.

Варто зауважити, що така кваліфікуюча ознака, як вчинення під час дії воєнного стану, є кваліфікуючою лише до ч. 3 і 4 ст. 361 КК України.

Частиною 6 ст. 361 КК України передбачено спеціальну умову, що виключає протиправність діяння. Зокрема, не вважають несанкціонованим втручанням у роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж дії, передбачені ч. 1–4 ст. 361 КК України, якщо їх було вчинено відповідно до порядку пошуку та виявлення потенційних вразливостей таких систем чи мереж.

2.3.3 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації створення з метою протиправного використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут (ст. 361-1 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: створення з метою протиправного використання, розповсюдження або збуту, а також розповсюдження або збут шкідливих програмних чи технічних засобів, призначених для несанкціонованого втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж (ч. 1 ст. 361-1 КК України).

Безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є суспільні відносини у сфері забезпечення роботи інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж та їх захисту від шкідливих програмних чи технічних засобів.

Додатковим факультативним безпосереднім об'єктом, якщо заподіяно значної шкоди, можуть бути відносини власності та інші майнові права.

Предметом кримінального правопорушення є шкідливі програмні чи технічні засоби, призначені для несанкціонованого втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж.

Об'єктивна сторона характеризується вчиненням однієї із зазначених у законі дій:

- створення шкідливих програмних чи технічних засобів;
- розповсюдження вказаних предметів;
- збут вказаних предметів.

Злочин вважають *закінченим* з моменту вчинення хоча б однієї із зазначених у законі дій.

Склад злочину *формальний*. У разі заподіяння значної шкоди внаслідок створення або розповсюдження вказаних програм чи засобів, що перевищує в триста і більше разів неоподатковуваний мінімум доходів громадян, дії винного слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 361-1 КК України.

Суб'єкт досліджуваного кримінального правопорушення загальний: фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона ч. 1 ст. 361-1 КК України характеризується виною у формі прямого умислу. Для першої форми скоєння суспільно небезпечного діяння (створення шкідливих програм або технічних засобів) обов'язковою є його мета – використання, розповсюдження або збут зазначених шкідливих програм та засобів.

У разі створення або розповсюдження чи збуту шкідливих програм та засобів, пов'язаних із настанням суспільно небезпечних наслідків, можлива наявність непрямого умислу, а також змішаної форми вини, коли саме діяння вчиняють умисно, а ставлення до наслідків характеризується необережністю. Наприклад, у випадку несанкціонованого втручання в роботу електронних комунікаційних мереж, що призвело до технологічної катастрофи.

Кваліфікуючими ознаками, крім значної шкоди, за ч. 2 ст. 361-1 КК України є вчинення вказаних діянь повторно або за попередньою змовою групою осіб.

2.3.4 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації несанкціонованого збуту або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації (ст. 361-2 Кримінального кодексу України)

***Диспозиція кримінально-правової норми:** несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації, створеної та захищеної відповідно до чинного законодавства (ч. 1 ст. 361-2 КК України).*

Безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є суспільні відносини у сфері захисту інформації з обмеженим доступом, яку зберігають в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації.

Додатковим факультативним безпосереднім об'єктом у разі заподіяння значної шкоди можуть бути відносини власності та інші майнові права.

Предметом кримінального правопорушення є інформація з обмеженим доступом, яку зберігають в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації.

Згідно із Законом України «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 р. № 2657-XII, залежно від порядку доступу всю інформацію поділяють на відкриту та з обмеженим доступом. Це означає, що стосовно інформації з

обмеженим доступом чинне законодавство встановлює особливий (обмежений) порядок до її доступу, використання та поширення.

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р. № 2939-VI, інформацією з обмеженим доступом є: 1) конфіденційна інформація; 2) таємна інформація; 3) службова інформація.

На відміну від ст. 362 КК України діяння, передбачене ст. 361-2 КК України, пов'язане лише з інформацією з обмеженим доступом.

Об'єктивна сторона характеризується вчиненням однієї із зазначених у законі дій:

- збут інформації з обмеженим доступом;
- поширення вказаної інформації.

Зазначені дії повинні бути несанкціонованими, тобто мати незаконний характер. Ідеться про дії, метою яких є заволодіти такою інформацією будь-яким способом. Це може бути розкрадання з використанням інформаційних технологій, зламування персонального комп'ютера, використання шкідливого програмного забезпечення тощо.

Злочин вважають *закінченим* з моменту вчинення хоча б однієї із зазначених у законі дій.

Склад злочину *формальний*. Якщо внаслідок збуту або поширення інформації з обмеженим доступом заподіяно значної шкоди, що в триста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, дії винного слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 361-2 КК України.

Суб'єкт аналізованого кримінального правопорушення загальний: фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Суб'єктом цього кримінального правопорушення може бути будь-яка особа, незалежно від того, чи мала вона законний доступ до вказаної інформації, чи ні, на відміну від суб'єкта злочину, передбаченого ст. 362 КК України, яким може бути лише особа, яка має право доступу до інформації.

Суб'єктивна сторона ч. 1 ст. 361-2 КК України характеризується виною у формі прямого умислу.

У разі збуту або поширення інформації з обмеженим доступом, пов'язаних з настанням суспільно небезпечних наслідків, можлива наявність непрямого умислу, а також змішаної форми вини, коли саме діяння вчиняють умисно, а ставлення до наслідків характеризується необережністю. Наприклад, у разі збуту інформації, розголошення якої призвело до розірвання комерційних договорів та заподіяння майнових збитків підприємству.

Кваліфікуючими ознаками, крім значної шкоди, за ч. 2 ст. 361-2 КК України є вчинення вказаних діянь повторно або за попередньою змовою групою осіб.

2.3.5 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації несанкціонованих дій з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинених особою, яка має право доступу до неї (ст. 362 Кримінального кодексу України)

Ця кримінально-правова норма охоплює два склади кримінальних правопорушень, а саме: ч. 1 і ч. 2 ст. 362 КК України.

Безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є суспільні відносини у сфері захисту інформації, яку обробляють в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації.

Додатковим факультативним безпосереднім об'єктом у разі заподіяння значної шкоди можуть бути відносини власності та інші майнові права.

Предметом кримінального правопорушення є інформація, яку обробляють в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації. Йдеться про будь-яку інформацію, яку можуть зберігати на персональних комп'ютерах або в автоматизованих системах. Це, наприклад:

- інформація про конкретну людину (анкетні дані, місце роботи, стан здоров'я, віросповідання, національність тощо);
- відомості про юридичну особу, що не перебувають у публічному доступі;
- інформація з державних реєстрів;
- виписки за банківськими рахунками тощо.

Диспозиція кримінально-правової норми: *несанкціоновані зміна, знищення або блокування інформації, яка обробляється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах чи комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї (ч. 1 ст. 362 КК України).*

Об'єктивна сторона ч. 1 ст. 362 КК України характеризується такими ознаками: 1) *суспільно небезпечним діянням* – у вигляді несанкціонованого впливу на інформацію, яку обробляють в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах чи комп'ютерних мережах або зберігають на носіях такої інформації; 2) *суспільно небезпечним наслідком* такого впливу – у вигляді зміни, знищення або блокування інформації на відповідних машинах або носіях; 3) *необхідним причинним зв'язком* між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками.

Склад кримінального правопорушення *матеріальний*, а тому потрібно встановити наслідки у вигляді зміни, знищення або блокування відповідної інформації внаслідок несанкціонованого впливу.

Диспозиція кримінально-правової норми: *несанкціоновані перехоплення або копіювання інформації, яка обробляються в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, якщо це призвело до її витоку, вчинені особою, яка має право доступу до такої інформації (ч. 2 ст. 362 КК України).*

Об'єктивна сторона ч. 2 ст. 362 КК України характеризується такими ознаками: 1) *суспільно небезпечним діянням* – у вигляді несанкціонованого перехоплення або копіювання інформації; 2) *суспільно небезпечним наслідком* – у вигляді витоку (поширення) вказаної інформації; 3) *необхідним причинним зв'язком* між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками.

Склад кримінального правопорушення *матеріальний*, а тому потрібно встановити наслідки у вигляді витоку перехопленої або скопійованої інформації, що може полягати в ознайомленні з такою інформацією сторонніми особами, розміщенні у відкритому доступі або на інших комп'ютерах та носіях.

Зазначені дії, пов'язані з перехопленням або копіюванням, мають бути несанкціонованими, тобто мати незаконний характер. Ідеться про будь-які дії, що мають на меті заволодіти такою інформацією або поширити її. Це може бути розкрадання з використанням інформаційних технологій, зламування персонального комп'ютера, використання шкідливого програмного забезпечення, знищення або зміна інформації тощо.

Суб'єкт аналізованого кримінального правопорушення спеціальний: фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку та мала відповідний доступ до інформації, яку обробляють в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах чи комп'ютерних мережах або зберігають на носіях такої інформації. Якщо вказані дії вчинили сторонні особи, їхні дії можуть бути кваліфіковані, за наявності інших відповідних підстав, за ст. 361 або 361-2 КК України.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 362 КК України, характеризується виною у формі прямого або непрямого умислу.

Якщо зазначені дії спричинили суспільно небезпечні наслідки у вигляді значної шкоди, можлива наявність змішаної форми вини, коли

знищення, зміна, блокування інформації або її перехоплення чи копіювання вчиняють умисно, а ставлення до наслідків у вигляді значної шкоди характеризується необережністю.

Згідно з приміткою до ст. 361 КК України, значною шкодою у ст. 361–363-1 КК України вважають таку шкоду, яка в триста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Як **кваліфікуючу ознаку**, крім значної шкоди, за ч. 3 ст. 362 КК України передбачено вчинення вказаних діянь повторно або за попередньою змовою групою осіб.

2.3.6 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них обробляється (ст. 363 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них обробляється, якщо це заподіяло значну шкоду, вчинені особою, яка відповідає за їх експлуатацію (ст. 363 КК України).

Безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є суспільні відносини у сфері забезпечення роботи електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку та захисту інформації, яку в них обробляють.

Додатковий безпосередній об'єкт – відносини власності, права та свободи громадян, громадська безпека, нормальна робота підприємств, установ, організацій.

Предмет кримінального правопорушення – електронно-обчислювальні машини (комп'ютери), автоматизовані системи, комп'ютерні мережі чи мережі електрозв'язку, комп'ютерна інформація, а також інформація, що її передають засобами електрозв'язку.

Об'єктивна сторона характеризується такими ознаками: 1) *суспільно небезпечним діянням* – у вигляді порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації; 2) *суспільно небезпечним наслідком* – у вигляді значної шкоди внаслідок вчинення зазначених у законі дій; 3) *необхідним причинним зв'язком* між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками.

Склад кримінального правопорушення *матеріальний*, а тому потрібно встановити наслідки у вигляді значної шкоди від порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації.

Згідно з приміткою до ст. 361 КК України, значною шкодою у ст. 361–363-1 КК України вважають таку шкоду, яка в триста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Суб'єкт цього кримінального правопорушення спеціальний: фізична осудна особа, яка досягла віку 16 років та є відповідальною за експлуатацію електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку.

Суб'єктивна сторона характеризується можливістю вчинення цього правопорушення як умисно, так і з необережності. Відповідальна особа може свідомо порушувати відповідні правила експлуатації, щоб заподіяти значну шкоду підприємству. З іншого боку, можливий варіант, коли особа не усвідомлює факту порушення відповідних правил (через неухважність або службову недбалість), а отже, не передбачає можливості заподіяти значну шкоду.

2.3.7 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку (ст. 363-1 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: умисне масове розповсюдження повідомлень електрозв'язку, здійснене без попередньої згоди адресатів, що призвело до порушення або припинення роботи електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ч. 1 ст. 363-1 КК України).

Безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є суспільні відносини у сфері забезпечення роботи електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку.

Додатковим факультативним безпосереднім об'єктом у разі заподіяння значної шкоди можуть бути відносини власності та інші майнові права.

Предмет кримінального правопорушення – електронно-обчислювальні машини (комп'ютери), автоматизовані системи, комп'ютерні мережі чи мережі електрозв'язку, комп'ютерна інформація, а також інформація, яку передають засобами електрозв'язку.

Об'єктивна сторона характеризується: 1) *суспільно небезпечними діями* – у вигляді масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку, здійсненим без попередньої згоди адресатів; 2) *суспільно небезпечними наслідками* – у вигляді порушення або припинення роботи автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку; 3) *необхідним причинним зв'язком* зазначених дій із наслідками; 4) *засобами вчинення кримінального правопорушення* – у вигляді повідомлень електрозв'язку.

Масове розповсюдження повідомлень електрозв'язку – це надання значній кількості адресатів (доволі широкому – невизначеному колу осіб) без їхньої попередньої згоди як однакових, так і різних за змістом повідомлень. Передавання одного або більше повідомлень одному адресатові або чітко визначеній їхній кількості не можна розглядати як масове розповсюдження, а тому воно не може становити складу цього злочину.

Повідомлення електрозв'язку – це певна інформація (відомості), що її повідомляють комусь і передають мережами електрозв'язку. У цих повідомленнях можуть міститися судження, які стверджують про певні факти або відкидають їх. Сигнали електрозв'язку, які не містять якихось відомостей, аналізоване поняття не охоплює.

Повідомлення електрозв'язку можуть розповсюджувати через систему ЕОМ (комп'ютери), автоматизовані системи, комп'ютерні мережі чи мережі електрозв'язку, зокрема і через систему «Інтернет». Як правило, це зайві для адресата, незапитувані ним і небажані для нього нав'язливі електронні повідомлення переважно рекламного характеру. Це інформація (відомості), що стосується конкретних осіб, організацій, політичних діячів, окремих партій тощо.

Отримання адресатами повідомлень електрозв'язку (навіть коли воно має масовий характер) за їхньої попередньої згоди не містить складу кримінального правопорушення.

Порушення роботи ЕОМ (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних систем чи систем електрозв'язку – це порушення, повне або часткове, процесу функціонування вказаних електронно-

обчислювальних машин або повна чи часткова втрата контролю над ними. Унаслідок порушення роботи мережі електрозв'язку втрачається також і здатність забезпечувати захист інформації, яку передають нею, від знищення, перекручення, блокування, несанкціонованого витоку або порушення встановленого порядку маршрутизації.

Припинення роботи ЕОМ (комп'ютерів), автоматизованих систем чи комп'ютерних мереж трапляється тоді, коли вони взагалі перестають працювати і не можуть виконувати операції зберігання, введення, записування, перетворення, зчитування, знищення, реєстрації інформації, а також обміну каналами передавання даних.

Припинення роботи мережі електрозв'язку – це припинення виконання мережами функцій із передавання випромінювання або приймання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або інших повідомлень по радіо-, дровових, оптичних або інших електромагнітних системах.

Суб'єкт цього кримінального правопорушення – загальний: фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона – умисна форма вини (прямий та непрямої умисел), мотиви і цілі для кваліфікації злочину значення не мають. Якщо внаслідок вчинення зазначених дій настали суспільно небезпечні наслідки у вигляді значної шкоди, можлива наявність змішаної форми вини, коли повідомлення розповсюджують умисно, а ставлення до наслідків у вигляді значної шкоди характеризується необережністю.

У ч. 2 ст. 363-1 КК України встановлено кримінальну відповідальність за ті самі дії, які вчинено повторно або за попередньою змовою групою осіб, якщо вони заподіяли значну шкоду. Для наявності вказаних кваліфікувальних ознак складу цього злочину слід встановити, що такими діями завдано значної шкоди.

Під *значною шкодою* слід розуміти шкоду, яка в триста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

2.4 Кримінальні правопорушення проти довкілля на об'єктах критичної інфраструктури (ст. 236–239, 240, 241–244, 250, 253 Кримінального кодексу України)

2.4.1 Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти довкілля на об'єктах критичної інфраструктури

Відповідно до Конституції України, кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50 Конституції України) і зобов'язаний не заподіювати шкоди природі та відшкодовувати завдані ним збитки (ст. 66 Конституції України).

До характеризованої групи кримінальних правопорушень належать:

- порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України);
- невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК України);
- приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238 КК України);
- забруднення або псування земель (ст. 239 КК України);
- порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин (ст. 240 КК України);
- забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК України);
- порушення правил охорони вод (ст. 242 КК України);
- забруднення моря (ст. 243 КК України);
- порушення законодавства про континентальний шельф України (ст. 244 КК України);
- проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 250 КК України);
- проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК України).

Родовим об'єктом цієї групи кримінальних правопорушень є суспільні відносини у сфері охорони конституційного права громадян на безпечне довкілля, а також у сфері охорони, використання, збереження і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання негативному впливу господарської та іншої діяльності людини на довкілля і його усунення, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій, а також природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною.

Усі аналізовані в цьому підрозділі кримінально-правові норми є *бланкетними*. Тому, з'ясовуючи зміст тих чи інших положень диспозицій цих статей, треба звертатись до положень інших нормативно-правових актів у цій сфері.

Об'єктивні сторони цих кримінально-правових норм за особливостями своєї конструктивної побудови мають *матеріальний характер*, а саме: закінчення кримінально-правової норми припадає на момент настання суспільно-небезпечних наслідків.

Враховуючи це, у межах кримінально-правової характеристики обов'язково слід розглянути такі ознаки об'єктивної сторони: 1) суспільно-небезпечне діяння; 2) суспільно-небезпечний наслідок; 3) причиново-наслідковий зв'язок.

Під *загибеллю людей* (ст. 236, 237, ч. 2 ст. 238–243, ч. 2 ст. 253 КК України) розуміють смерть хоча б однієї людини, що сталася внаслідок вчинення суспільно-небезпечного діяння, передбаченого цими кримінально-правовими нормами.

Створення небезпеки для життя і здоров'я людей (ч. 1 ст. 239–244, ч. 1 ст. 253 КК України) наявне тоді, коли забруднення довкілля чи вчинення інших протиправних дій могло призвести до загибелі хоча б однієї людини, масових захворювань людей, зараження хоча б однієї людини епідемічним або інфекційним захворюванням, зниження тривалості життя чи імунного захисту людей, відхилень у розвитку дітей тощо.

Під *тяжкими наслідками* слід розуміти: 1) загибель або масове захворювання людей; 2) значне погіршення екологічної ситуації в тому чи іншому регіоні (місцевості); 3) зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; 4) неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; 5) генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; 6) заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах тощо.

Суб'єктами кримінальних правопорушень цієї групи є особи, які досягли 16-річного віку. Переважно це спеціальні суб'єкти, а саме особи, на яких покладено відповідний обов'язок діяти певним чином, або службові особи.

Суб'єктивна сторона, як правило, характеризується єдиною обов'язковою ознакою – вина. Форма вини передбачена як умисна, так і необережна.

2.4.2 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: порушення порядку здійснення оцінки впливу на довкілля, правил екологічної безпеки під час проєктування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів, якщо це спричинило загибель людей, екологічне забруднення значних територій або інші тяжкі наслідки (ст. 236 КК України).

Безпосередній об'єкт цього кримінального правопорушення – екологічна безпека довкілля.

Поняття *екологічної безпеки* за змістом неоднорідне, воно має принаймні два значення: певний стан природного об'єкта і система соціальних норм, найважливіша цінність, що її держава гарантує громадянам для їхнього нормального існування. Згідно зі ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. № 1264-XII, екологічною безпекою є такий стан довкілля, за якого можливо запобігти погіршенню екологічної ситуації та виникненню небезпеки для здоров'я людей.

Екологічну безпеку забезпечує система організаційно-правових, економічних, технічних, санітарно-гігієнічних та інших заходів екологічного характеру (екологічні вимоги до розміщення, проєктування, будівництва, реконструкції, введення в дію і експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів; охорона довкілля під час застосування засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних хімічних речовин та інших препаратів; охорона довкілля від забруднення виробничими, побутовими та іншими відходами; екологічна безпека транспортних засобів тощо). Діяльність фізичних та юридичних осіб, що завдає шкоди довкіллю, може бути припинена за рішенням суду.

Предметом кримінального правопорушення є підприємства, споруди, пересувні засоби та інші об'єкти (*наприклад*, цехи, ділянки, установки, місця утворення і складування промислових відходів, мережі каналізації, водо- і тепlopостачання, житлові будинки, об'єкти науки), через проєктування та експлуатацію яких існує небезпека негативного впливу на людину і довкілля. Серед таких об'єктів розрізняють *потенційно небезпечні* – це об'єкти, які створюють реальну загрозу виникнення надзвичайних ситуацій (об'єкти, на яких використовують, виготовляють, переробляють, зберігають або транспортують небезпечні радіоактивні матеріали, пожежно-вибухові, різні хімічні речовини та біологічні препарати; об'єкти з видобування корисних копалин; гідротехнічні споруди).

Об'єктивна сторона аналізованого кримінального правопорушення полягає в порушенні вимог, що визначають порядок проведення екологічної експертизи, правил екологічної безпеки під час проєктування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів.

Правила проведення такої експертизи встановлено в Законі України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23 травня 2017 р. № 2059-VIII.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 цього нормативно-правового акту, *оцінювання впливу на довкілля* – це процедура, що передбачає такі етапи:

- суб'єкт господарювання готує звіт з оцінювання впливу на довкілля відповідно до ст. 5, 6 та 14 цього Закону;

- проводять громадське обговорення відповідно до ст. 7, 8 та 14 цього Закону;

- уповноважений орган відповідно до ст. 9 цього Закону аналізує інформацію, надану у звіті з оцінювання впливу на довкілля, будь-яку додаткову інформацію, яку надає суб'єкт господарювання, а також інформацію, отриману від громадськості під час громадського обговорення, під час здійснення процедури оцінювання транскордонного впливу, іншу інформацію;

– уповноважений орган надає мотивований висновок з оцінювання впливу на довкілля, що враховує результати аналізу, передбаченого п. 3 ч. 1 ст. 2 цього Закону;

– висновок з оцінювання впливу на довкілля враховують у рішенні про провадження планованої діяльності відповідно до ст. 11 цього Закону;

– оцінюючи вплив на довкілля, уповноважений територіальний орган, а у випадках, визначених ч. 3 і 4 ст. 5 цього Закону, уповноважений центральний орган проводить консультації щодо звіту з оцінювання впливу на довкілля з іншими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування відповідно до їхніх повноважень з питань, що стосуються довкілля. Порядок проведення консультацій з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування щодо оцінювання впливу на довкілля та врахування результатів таких консультацій в ухваленні рішення щодо можливості здійснення планованої діяльності встановлює центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони довкілля. Такі консультації проводять у письмовій і/або електронній формі протягом строку громадського обговорення звіту з оцінювання впливу на довкілля. Якщо протягом визначеного для консультацій строку зауважень та пропозицій не надано, вважають, що зауважень та пропозицій немає.

Інформацію, яку надають органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування в межах консультацій, визначених цим пунктом, уповноважений орган вносить до Єдиного реєстру з оцінювання впливу на довкілля протягом одного робочого дня після завершення строку громадського обговорення звіту з оцінювання впливу на довкілля та оприлюднює засобами Єдиного реєстру з оцінювання впливу на довкілля.

Згідно зі ст. 1 згаданого вище Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», *вплив на довкілля* – будь-які наслідки планованої діяльності для довкілля, зокрема наслідки для безпечності життєдіяльності людей та їхнього здоров'я, флори, фауни, біорізноманіття, ґрунту, повітря, води, клімату, ландшафту, природних територій та об'єктів, історичних пам'яток та інших матеріальних об'єктів чи для сукупності цих чинників, а також наслідки для об'єктів культурної спадщини чи соціально-економічних умов, які є результатом зміни цих чинників.

Законом також передбачено, що оцінювання впливу на довкілля здійснюють відповідно до вимог законодавства про охорону довкілля, ураховуючи стан довкілля в місці, де планують провадити плановану діяльність, екологічні ризики та прогнози, перспективи соціально-економічного розвитку регіону, потужність та види сукупного впливу (прямого та опосередкованого) на довкілля, зокрема враховуючи вплив наявних об'єктів, планованої діяльності та об'єктів, щодо яких отримано рішення про провадження планованої діяльності або розглядають питання про ухвалення таких рішень.

Безпека – відсутність неприйнятного ризику, пов'язаного з можливістю завдати будь-яку шкоду життю, здоров'ю людей, майновим правам, а також довкіллю.

Проектування – складання та затвердження документації для будівництва об'єктів архітектури, що містить креслення, графічні і текстові матеріали, інженерні та кошторисні розрахунки, які визначають містобудівні, об'ємно-планувальні, архітектурні, конструктивні, технічні та технологічні рішення, вартісні показники конкретного об'єкта архітектури.

Експлуатація будівлі або споруди – використання будівлі (споруди) згідно з функціональним призначенням та проведенням необхідних заходів для збереження стану конструкцій, за якого вони здатні виконувати задані функції з параметрами, що визначені вимогами технічної документації.

Реконструкція – комплекс операцій з відновлення стану об'єкта та/або збільшення його довговічності.

Під час проектування, розміщення, будівництва, введення в дію нових і реконструкції діючих підприємств, споруд та інших об'єктів, удосконалення нинішніх і впровадження нових технологічних процесів та устаткування, а також у процесі експлуатації цих об'єктів слід забезпечувати екологічну безпеку людей, раціональне використання природних ресурсів, додержання нормативів шкідливих впливів на довкілля. Слід передбачати вловлювання, утилізацію, знешкодження шкідливих речовин і відходів або повну їх ліквідацію, виконання інших вимог щодо охорони довкілля і здоров'я людей.

Заборонено вводити в дію підприємства, споруди та інші об'єкти, на яких не забезпечено в повному обсязі додержання всіх екологічних вимог і виконання заходів, передбачених у проєктах на будівництво та реконструкцію (розширення та технічне переоснащення).

Підприємства, установи, організації, що проєктують, виробляють, експлуатують та обслуговують пересувні засоби, установки, зобов'язані розробляти і здійснювати комплекс заходів щодо зниження токсичності та знешкодження шкідливих речовин, що містяться у викидах та скидах, переходу на менш токсичні види енергії й пального, додержання режиму експлуатації транспортних засобів та інші заходи, спрямовані на запобігання викидам та скидам довкілля забруднювальних речовин і їх зменшення та додержання встановлених рівнів фізичних впливів.

Заборонено виробляти й експлуатувати пересувні засоби та установки, у викидах та скидах яких вміст забруднювальних речовин перевищує встановлені нормативи.

Керівники організацій та власники засобів несуть відповідальність за додержання нормативів гранично допустимих викидів та скидів забруднювальних речовин і гранично допустимих рівнів фізичних впливів на довкілля, встановлених для відповідного типу виробництва.

Обов'язковою ознакою **об'єктивної сторони** злочину є наявність таких наслідків:

– *загибелі людей* – смерті хоча б однієї людини на час учинення порушення правил екологічної безпеки чи після такого, але в причиновому зв'язку з ним;

– *екологічного забруднення значних територій*. Під таким забрудненням необхідно розуміти суттєве погіршення екологічної ситуації, умов проживання людей, непоправне пошкодження або знищення на значних територіях флори і фауни внаслідок значного запилення, задимлення, викидів радіоактивних, хімічних, бактеріологічних чи інших речовин, що становлять реальну небезпеку для людини, природного довкілля, унеможливають використання інфраструктури, води, землі тощо. З'ясовуючи питання про те, чи є значною територія, на якій сталося екологічне забруднення, треба враховувати дані про її площу, екологічну унікальність, належність до природно-заповідного фонду чи іншого об'єкта загальнодержавного значення;

– *настання інших тяжких наслідків*: 1) загибелі чи масового захворювання людей; 2) суттєвого погіршення екологічного стану в тому чи іншому регіоні (місцевості); 3) зникнення, масової загибелі чи тяжких захворювань об'єктів тваринного і рослинного світу; 4) неможливості відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; 5) генетичного перетворення тих чи інших природних об'єктів; 6) заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах тощо.

Порушення правил екологічної безпеки може бути вчинене шляхом дії або бездіяльності.

Обов'язковою ознакою **суб'єктивної сторони** аналізованого кримінального правопорушення є наявність необережної форми вини. Проте може бути і подвійна (складна) форма: до дії чи бездіяльності – умисел, а до наслідків – необережність.

Суб'єкт кримінального правопорушення – спеціальний: особа, на яку покладено правовий обов'язок дотримувати відповідних приписів законодавства щодо порядку проведення державної екологічної експертизи, правил екологічної безпеки (*наприклад*, працівники еколого-експертних підрозділів Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, інші експерти державної екологічної експертизи, конструктори ядерних установок і джерел іонізуючого випромінювання, службові особи підприємств, установ, організацій, відповідальні за проєктування, розміщення, експлуатацію певних об'єктів, члени приймальних комісій таких об'єктів).

2.4.3 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: ухилення від проведення або неналежне проведення на території, що зазнала забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням, дезактиваційних чи інших відновлювальних заходів щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення особою, на яку покладено такий обов'язок, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки (ст. 237 КК України).

Безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є відносини у сфері захисту населення, яке перебуває на території, що зазнала забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням, від негативних наслідків такого забруднення.

З об'єктивної сторони аналізоване кримінальне правопорушення характеризується вчиненням одного з двох альтернативних діянь:

- ухилення від проведення дезактиваційних чи інших відновлювальних заходів;

- неналежне проведення дезактиваційних чи інших відновлювальних заходів.

Ухилення – це непроведення (нездійснення) дій щодо усунення або ліквідації наслідків екологічного забруднення, обов'язкових відповідно до вимог чинного законодавства або рішень уповноважених органів. Ухилення може полягати у: непроведенні відповідних заходів; знищенні або приховуванні матеріалів, техніки, засобів, устаткування, машин і механізмів, необхідних для ефективного ліквідації шкідливих для довкілля наслідків; невідданні відповідних наказів, розпоряджень або вказівок; залишенні місця події без відповідного дозволу; приховуванні інформації тощо.

Неналежне проведення – це здійснення дезактиваційних чи інших відновлювальних заходів з порушенням чинних вимог, норм, стандартів і правил, що призводить до значного зниження їхньої ефективності та зменшення можливості ліквідації й усунення наслідків екологічного забруднення.

Під територією, що зазнала забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням, слід розуміти певну територію України, включаючи її надра й атмосферне повітря, що зазнала негативного впливу випромінювання, речовин, матеріалів, виробів чи відходів виробничої або іншої діяльності, які внаслідок притаманних їм властивостей та наявності певних чинників можуть заподіяти шкоду довкіллю, а також призвести до загибелі, травмування, отруєння людей і тварин або до знищення рослинності.

Небезпечними речовинами слід вважати: гази; легкозаймисті розчини; легкозаймисті тверді речовини; речовини, схильні до самозаймання; речовини, що виділяють легкозаймисті гази внаслідок контакту з водою; окислювальні речовини; органічні пероксида; токсичні речовини; інфекційні речовини; корозійні речовини; інші небезпечні речовини та вироби. Крім цього, до небезпечних речовин відносять: 1) деякі хімічні речовини – хімічні сполуки та суміші, які під впливом зовнішнього імпульсу здатні до самопоширення з великою швидкістю хімічної реакції з утворенням газоподібних продуктів та виділенням тепла (порох, тротил, амоніти, амонали тощо); 2) їдкі речовини – хімічно активні речовини, що мають подразнювальний, денатурувальний або деструктивний вплив на живі тканини і деякі неорганічні матеріали (зокрема, усі види кислот і лугів); 3) радіоактивні матеріали – природного або штучного походження джерела іонізуючого випромінювання, що перебувають у будь-якому стані або вигляді; 4) ядерні матеріали – будь-які вихідні або спеціально розщеплювані матеріали (уран, торій, плутоній, інші речовини, що містять одну або кілька їхніх сполук).

Під *випромінюванням* розуміють виділення джерелами іонізуючого випромінювання електромагнітних або корпускулярних променів.

Під *ухиленням від проведення або неналежним проведенням дезактиваційних заходів* слід розуміти: 1) ухилення від вжиття заходів з виявлення або невиявлення радіаційної ситуації через недбалість або помилкову оцінку; 2) ухилення від організації і здійснення дозиметричного контролю чи його неналежне ведення; 3) неналежне розроблення типових режимів радіаційного захисту; 4) незабезпечення населення засобами індивідуального і колективного захисту, 5) забезпечення неякісними або непридатними засобами чи в недостатній кількості; 6) неналежну організацію і проведення спеціального оброблення або його непроведення взагалі тощо.

Ухилення від проведення або неналежне проведення інших відновлювальних заходів щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення – це ухилення від проведення або неналежне проведення заходів біологічного, хімічного і медичного характеру.

Ухилення від проведення або неналежним чином проведення відновлювальних заходів біологічного характеру – це ухилення від проведення або неналежне проведення комплексу заходів щодо запровадження режимів карантину й обсервації, порушення таких режимів, неякісне чи неповне знезаражування осередку ураження, неналежне чи неповне знезаражування людей, тварин, несвоєчасна або недостатня локалізація зони біологічного ураження, непроведення екстреної і специфічної профілактики, її неякісне чи неповне проведення, недодержання протиепідеміологічного режиму тощо.

Під ухиленням від проведення або неналежним проведенням відновлювальних заходів хімічного характеру розуміють ухилення від проведення або неналежне проведення комплексу заходів щодо виявлення й оцінювання хімічної ситуації, її неправильна оцінка, ухилення від організації та здійснення хімічного контролю чи його неналежне проведення, неналежне розроблення режимів хімічного захисту, незабезпечення засобами індивідуального і колективного захисту, забезпечення неякісними, непридатними засобами чи в недостатній кількості, неналежна організація чи неналежне проведення спеціального оброблення або його непроведення взагалі тощо.

Ухиленням від проведення або неналежним проведенням відновлювальних заходів медичного характеру є розгортання недостатньої кількості лікувальних закладів чи їх нерозгортання взагалі, несвоєчасне застосування або незастосування профілактичних медичних препаратів та санітарно-епідеміологічних заходів, недбалий контроль за якістю харчових продуктів, продовольчої сировини, питної води і джерелами водопостачання чи його відсутність взагалі, відсутність контролю чи неналежний контроль за станом атмосферного повітря й опадів, станом довкілля, санітарно-гігієнічною та епідеміологічною ситуацією тощо.

Рішенням органів державної влади, місцевого самоврядування, аварійно-рятувальних служб на відповідних службових осіб можуть покладати й інші обов'язки щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення. За певних обставин відповідальність за ст. 237 КК України повинні нести особи, які ухиляються від здійснення або неналежно здійснюють: інформування й опитування про екологічне забруднення або екологічний стан на певній території, евакуаційні заходи або заходи з укриття в захисних спорудах тощо.

Ліквідація наслідків екологічного забруднення – це комплекс заходів, спрямованих на припинення дії небезпечних для людей і довкілля чинників, збереження життя і здоров'я людей, тварин, рослинності, локалізацію зон екологічного забруднення і ліквідацію його джерела.

Усунення наслідків екологічного забруднення – це комплекс заходів, спрямованих на зменшення впливу небезпечних для довкілля і людей чинників.

Передбачений ст. 237 КК України склад кримінального правопорушення є *матеріальним*. Його вважають *закінченим* з моменту настання: 1) загибелі людей або 2) інших тяжких наслідків.

Під *загибеллю людей* слід розуміти загибель хоча б однієї людини.

Поняття «*інші тяжкі наслідки*» є оцінювальним, воно охоплює випадки настання екологічної катастрофи чи підвищеної екологічної

небезпеки, масової загибелі тварин чи знищення рослин, заподіяння значної матеріальної шкоди, підвищеної захворюваності населення, розширення зони ураження небезпечними речовинами чи випромінюванням тощо.

Із **суб'єктивної сторони** аналізоване кримінальне правопорушення може характеризуватися як умисною, так і необережною формою вини. Ставлення до наслідків має бути або необережним, або характеризуватись непрямим умислом. Якщо стосовно наслідків особа діяла з прямим умислом і бажала їх настання, то її діяння слід кваліфікувати як злочин проти життя або здоров'я особи, власності, національної безпеки України, громадського порядку або безпеки людства.

Суб'єкт – спеціальний: особа, на яку покладено обов'язок здійснювати дезактиваційні або інші відновлювальні заходи щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення. Такими суб'єктами можуть бути:

1) службові особи, керівники і власники підприємств, установ та організацій усіх форм власності, на яких Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. № 1264-XII покладено обов'язок негайно розпочати ліквідацію наслідків екологічного забруднення;

2) службові особи місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, на яких Кодексом цивільного захисту України покладено обов'язок забезпечувати й організовувати аварійно-рятувальні та інші невідкладні роботи;

3) службові особи Державної інспекції ядерного регулювання України, які здійснюють функції згідно із Законом України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 08 лютого 1995 р. № 39/95-ВР;

4) службові особи Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, які здійснюють функції з координації такої діяльності відповідно до згаданого вище Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»;

5) службові особи Державної служби України з надзвичайних ситуацій;

6) військовослужбовці, залучені в установленому законом порядку до участі в ліквідації або усуненні наслідків екологічного забруднення (*наприклад*, військовослужбовці хімічних військ);

7) члени аварійно-рятувальних служб і формувань, створених відповідно до Кодексу цивільного захисту України; 8) інші особи (*наприклад*, працівники медичної чи санітарно-епідеміологічної служби, пожежної охорони тощо).

2.4.4 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: приховування або умисне перекручення службовою особою відомостей про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини і такий, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний і тваринний світ, а також про стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою (ч. 1 ст. 238 КК України).

Суспільна небезпечність цього злочину полягає в підвищеній небезпеці діянь, що стосуються приховування або умисного перекручення службовою особою відомостей про екологічний та радіаційний стан, що пов'язаний із радіаційним забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини й негативно впливає на здоров'я людей, рослинний і тваринний світ, а також на стан захворюваності населення в цих районах.

Природне середовище не завжди має стабільний характер. Інколи в результаті певних негативних впливів воно може змінитися й погіршитися, створюючи конкретну небезпеку для довкілля і самої людини. Для встановлення таких випадків та запобігання ним створено спеціальні органи захисту, що контролюють ситуацію і вживають необхідних заходів. У цьому контексті важливе значення має своєчасне й чітке повідомлення цим органам про екологічну ситуацію в регіоні.

Нормативно-правова база, яка визначає порядок збирання, оброблення та подання визначених диспозицією статті відомостей, є доволі широкою та різноманітною. Це зокрема:

– закони України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р. № 2939-VI; «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки» від 21 вересня 2000 р. № 1989-III; «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» від 13 липня 2000 р. № 1908-III; «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. № 1264-XII; «Про оцінку впливу на довкілля» від 23 травня 2017 р. № 2059-VIII;

– постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію України» від 19 квітня 2017 р. № 275, «Деякі питання функціонування державної системи моніторингу довкілля та її підсистем» від 13 червня 2024 р. № 684 та ін.

Безпосередній об'єкт аналізованого кримінального правопорушення має двооб'єктову конструкцію.

Основний безпосередній об'єкт – суспільні відносини, що забезпечують умови з належного, тобто встановленого чинним законодавством, доведення до адресатів відомостей про екологічний, зокрема радіаційний, стан, пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини і такий, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний і тваринний світ, а також про стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою або в місцевості, оголошеній зоною надзвичайної екологічної ситуації, або такі, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки з метою гарантування безпечного для життя довкілля.

Додатковий безпосередній об'єкт – суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони життя та здоров'я людей, убезпечення захворюваності населення та інших тяжких наслідків.

Предметом кримінального правопорушення є відомості про стан екологічної ситуації і захворюваності населення в районах із підвищеною екологічною небезпекою.

Екологічна ситуація залежить від додержання або порушення чинних екологічних нормативів, які встановлюють гранично допустимі викиди та скиди в довкілля забруднювальних хімічних речовин, рівні допустимого шкідливого впливу на нього фізичних та біологічних чинників (ст. 33 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»). Екологічні нормативи розробляють і вводять у дію спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів й інші уповноважені на те державні органи відповідно до законодавства України.

Таким чином, відомості про екологічний, зокрема радіаційний, стан являють собою інформацію про значне перевищення встановлених нормативів і звичайного для певної місцевості ступеня радіоактивного та іншого забруднення земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини.

Забруднення земель – внесення (викидання) в ґрунт речовин у вигляді відходів і залишків виробничого застосування або невиробничої сфери, отрутохімікатів, хімічних і радіоактивних речовин, а також матеріалів після неправильного їх зберігання або понаднормове їх застосування, що призводить до несприятливих фізичних, хімічних або біологічних змін ґрунту.

Забруднення водних ресурсів – потрапляння через викиди тощо до водних об'єктів забруднювальних речовин.

Забруднення атмосферного повітря – привнесення в його склад або утворення в ньому забруднювальних речовин у концентрації, що перевищує нормативи якості та рівні природного вмісту. Джерелами забруднення атмосферного повітря можуть бути підприємства, окремі цехи, агрегати, на яких не вжито заходів для очищення промислових,

сільськогосподарських відходів, теплові, енергетичні установки, автомобільний транспорт тощо.

Забруднення харчових продуктів і продовольчої сировини – наявність на поверхні харчових продуктів або в самих клітинах рослинного, тваринного чи іншого походження частинок забруднювальних речовин.

Вимога диспозиції кримінально-правової норми, що забруднення земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини повинно бути таким, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний і тваринний світ, означає, що предметом аналізованого злочину є не всі відомості про екологічний стан, а лише ті, які становлять реальну загрозу для здоров'я людей, рослинного і тваринного світу.

До негативних впливів на здоров'я людей належать не лише випадки появи захворювань у людей, які раніше були здоровими, але й випадки погіршення стану здоров'я хворих.

Тваринний світ – сукупність усіх тварин, які перебувають у стані природної волі, у неволі чи в напіввільних умовах, на суші, у воді, ґрунті та повітрі, постійно чи тимчасово населяють територію України або належать до природних багатств її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони.

Рослинний світ – сукупність усіх видів рослин, а також грибів та утворених ними угруповань на певній території.

Окремим предметом кримінального правопорушення є *відомості про стан захворюваності населення* – відомості про район підвищеної екологічної небезпеки що є результатом радіоактивного забруднення й інших змін ситуації. У такому разі враховують не лише хвороби, прямо пов'язані з погіршенням екологічного стану, тобто хвороби специфічні (наприклад, променеvu хворобу), але й хвороби загальної етіології (рак, запалення легенів тощо), а також дані про загальну кількість хворих у районі та їхній діагноз. Такі дані дають змогу оцінити ступінь загрози для населення конкретного району і вжити профілактичних та лікувальних заходів або провести евакуацію людей.

Об'єктивна сторона аналізованого кримінального правопорушення виражається у вчиненні обов'язкового суспільно-небезпечного діяння у формі дії та бездіяльності: у приховуванні та перекручуванні відомостей.

З метою забезпечити збирання, оброблення, збереження та аналіз інформації про стан довкілля, прогнозування його змін та розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для ухвалення ефективних управлінських рішень в Україні створено систему державного моніторингу довкілля.

Об'єкти, що шкідливо впливають або можуть вплинути на стан довкілля, види та кількість шкідливих речовин, що потрапляють у довкілля, види й розміри шкідливих фізичних впливів на нього підлягають державному обліку.

Підприємства, установи й організації проводять первинний облік у галузі охорони довкілля і безоплатно подають відповідну інформацію органам, що ведуть державний облік у цій галузі.

Збирання, опрацювання й подання відповідним державним органам зведеної статистичної звітності про обсяги викидів, скидів забруднювальних речовин, використання природних ресурсів, виконання завдань щодо охорони довкілля та іншої інформації, ведення екологічних паспортів здійснюють за єдиною для країни системою в порядку, який визначає Кабінет Міністрів України.

Під *приховуванням* розуміють умисне неповідомлення або несвоєчасне повідомлення відомостей про екологічний стан і відомостей про захворюваність населення в районах із підвищеною екологічною небезпекою.

Під *перекрученням* відомостей, указаних в аналізованій статті, мають на увазі повідомлення в офіційних документах явно неправдивих відомостей про наявність небезпечної екологічної ситуації, а також про захворюваність населення в певній місцевості або повідомлення цих відомостей, але в такій формі, що спотворює зміст стосовно як екологічного стану, так і захворюваності населення (*наприклад*, заниження показників забрудненості довкілля, записування у відповідних документах меншої кількості хворих тощо).

Склад кримінального правопорушення є *формальним*. Настання наслідків для притягнення до відповідальності за цією статтею не потрібне.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення – умисне ставлення особи і до приховування, і до перекручення інформації. Особа усвідомлює, що не подає необхідних даних або подає їх у перекрученому вигляді. Мотиви тут вирішального значення не мають: особа може діяти з мотивів кар'єризму або бажаючи уникнути відповідальності тощо.

Суб'єктом цього кримінального правопорушення є лише службова особа, відповідальна за подання відомостей про екологічний стан і захворюваність населення.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 238 КК України):

- вчинення тих самих діянь повторно;
- вчинення тих самих діянь у місцевості, оголошеній зоною надзвичайної екологічної ситуації;
- вчинення діянь, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

Повторним визнають кримінальне правопорушення, що його вчинила особа, яка раніше скоїла таке саме діяння, тобто приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або про захворюваність населення, якщо судимість не було знято чи погашено, а також якщо до моменту вчинення повторно злочину не минув строк давності притягнення до кримінальної відповідальності.

У межах кваліфікуючої ознаки, яка пов'язана із зоною надзвичайної екологічної ситуації, в Україні обов'язковості набуває така ознака об'єктивної сторони, як *місце вчинення кримінального правопорушення*.

Зона надзвичайної екологічної ситуації – окрема місцевість України, на якій виникла надзвичайна екологічна ситуація.

Надзвичайна екологічна ситуація – надзвичайна ситуація, за якої на окремій місцевості сталися негативні зміни в довкіллі, що потребують застосування надзвичайних заходів із боку держави.

Негативні зміни в довкіллі – це втрата, виснаження чи знищення окремих природних комплексів та ресурсів унаслідок надмірного забруднення довкілля, руйнівного впливу стихійних сил природи та інших чинників, які обмежують або виключають можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах.

Окрему місцевість України зоною надзвичайної екологічної ситуації оголошує Президент України за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України або за поданням Кабінету Міністрів України. Указ Президента України про оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації затверджує Верховна Рада України протягом двох днів із дня звернення Президента України.

Загибель людей – настання смерті хоча б однієї людини.

Під *тяжкими наслідками* слід розуміти заподіяння шкоди довкіллю та людині, що характеризується підвищеною небезпекою для всього живого, руйнуванням чи суттєвим ушкодженням значних природних територій (водойм, заповідних урочищ, ділянок лісу, орних земель тощо), втратою унікальних і рідкісних об'єктів природи, занесених до Червоної книги України, масовими захворюваннями людей чи їхньою загибеллю, масовою загибеллю чи масовими тяжкими захворюваннями диких тварин на великій території, настанням менш небезпечних наслідків, але на природних територіях, визнаних зоною екологічного лиха, тощо.

З'ясовуючи питання про те, чи є загибель або захворювання об'єктів тваринного світу масовими, суди зокрема повинні досліджувати відомості про чисельність тварин, риби, інших організмів, що загинули чи захворіли, їхню поширеність на території України або конкретної адміністративно-територіальної одиниці.

2.4.5 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації забруднення або псування земель (ст. 239 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, унаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля (ч. 1 ст. 239 КК України).

Суспільна небезпечність забруднення або псування земель полягає в тому, що ці дії завдають шкоди довкіллю загалом та земельним ресурсам держави зокрема і, крім того, можуть негативно впливати на життя та здоров'я людей.

Однією з найсерйозніших сучасних екологічних проблем є деградація (невідворотне зменшення або припинення родючості) ґрунтів унаслідок втрати ними гумусу та інших елементів, що забезпечують родючість ґрунту. Згідно з розрахунками Національної академії аграрних наук України, у нашій країні щорічно втрачається від 0,6 до 1 тонни землі з 1 гектара. Погіршуються також її мінеральний склад і агрофізичні властивості. Значними є і показники забрудненості ґрунтів унаслідок господарської діяльності. Так, концентрація важких металів у ґрунтах поблизу міст, автотрас, промислових об'єктів перевищує гранично допустимі норми в 5-10 разів. Унаслідок аварії на Чорнобильській АЕС загальна площа сільськогосподарських угідь, забруднених радіонуклідами, становить 6,7 мільйонів гектарів.

Господарська та інша діяльність, яка спричинює забруднення земель і ґрунтів понад установлені гранично допустимі концентрації небезпечних речовин, заборонена. Нормативи гранично допустимих концентрацій небезпечних речовин у ґрунтах, а також перелік цих речовин затверджують спеціально уповноважені органи виконавчої влади в галузі охорони здоров'я та санітарного нагляду, екології та природних ресурсів.

Відносини щодо охорони й використання земель регулюють:

- Конституція України;
- Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III;
- закони України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. № 1264-XII, «Про пестициди і агрохімікати» від 02 березня 1995 р. № 86/95-ВР, «Про систему громадського здоров'я» від 06 вересня 2022 р. № 2573-IX;
- постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про моніторинг земель» від 20 серпня 1993 р. № 661, «Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земельних ділянок» від 03 листопада 2021 р. № 1147;
- а також низка інших нормативно-правових актів.

Безпосередній об'єкт аналізованого кримінального правопорушення має двооб'єктовий характер.

Основним безпосереднім об'єктом є суспільні відносини у сфері охорони і раціонального використання земель.

Додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують життя чи здоров'я особи.

Додатковим факультативним безпосереднім об'єктом можуть бути суспільні відносини власності, господарської діяльності.

Предметом кримінального правопорушення є земля в прямому розумінні – як поверхневий (ґрунтовий) шар, який виконує екологічні

(взаємозв'язок живої і неживої природи), економічні (як засіб виробництва в промисловості, сільському, лісовому господарстві, як просторовий базис), культурно-оздоровчі, рекреаційні та інші функції.

Земля, як зазначено в ст. 14 Конституції України, є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Вона посідає панівне місце серед інших природних багатств, тому її не може розглядати ізольовано від інших елементів природи, бо вона є складовим елементом єдиної екологічної системи. Особливість землі як об'єкта природи полягає в тому, що вона відіграє важливу економічну роль у житті суспільства й має особливу самостійну цінність як необхідна умова життєдіяльності людини.

Відповідно до цільового призначення всі землі України поділяють на: 1) землі сільськогосподарського призначення; 2) землі житлової та громадської забудови; 3) землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; 4) землі оздоровчого призначення; 5) землі рекреаційного призначення; 6) землі історико-культурного призначення; 7) землі лісового фонду; 8) землі водного фонду; 9) землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення (ст. 19 Земельного кодексу України).

Об'єктивна сторона аналізованого кримінального правопорушення передбачає кілька обов'язкових ознак: 1) суспільно-небезпечне діяння; 2) суспільно-небезпечний наслідок; 3) причиновий зв'язок; 4) спосіб вчинення кримінального правопорушення; 5) засоби та знаряддя вчинення кримінального правопорушення.

Суспільно-небезпечне діяння характеризується активною дією, а саме: 1) забруднення земель; 2) псування земель.

Під *забрудненням земель* розуміють внесення в ґрунт землі речовин у вигляді відходів і залишків виробничого застосування або невиробничої сфери, отрутохімікатів, хімічних і радіоактивних речовин, а також матеріалів після неправильного їх збереження або понаднормове їх застосування, що призводить до несприятливих фізичних, хімічних або біологічних змін ґрунту.

Землі вважають забрудненими, якщо в їхньому складі виявлено кількісні або якісні зміни, що сталися в результаті господарської діяльності та інших антропогенних навантажень. Водночас зміни можуть бути зумовлені не лише появою в зоні аерації нових речовин, яких раніше не було, а й збільшенням вмісту речовин, що характерні для складу незабрудненого ґрунту.

Псування земель відбувається, коли речовини, відходи чи інші матеріали, шкідливі для життя, здоров'я людей або довкілля, так змінюють природні властивості землі, що це унеможлиблює її використання за призначенням (*наприклад*, знищення корисної фауни, яка є невід'ємною частиною родючих ґрунтів; розведення шкідливих мікроорганізмів, зміна структури ґрунту тощо).

Суспільно-небезпечний наслідок полягає в створенні небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля. Загроза заподіяння шкоди має бути реальною, очевидною, а негативні наслідки не настають лише завдяки своєчасно вжитим заходам або через інші обставини.

Небезпека для життя людей – це створення реальної можливості загибелі хоча б однієї людини (*наприклад*, отруєння людей продуктами, вирощеними на заражених землях, або загроза такого отруєння).

Небезпека для здоров'я – вплив чинників середовища життєдіяльності, що створює загрозу здоров'ю, життю або працездатності людини чи здоров'ю майбутніх поколінь (*наприклад*, поширення захворювання в результаті використання продуктів, вирощених на забрудненій землі; зменшення тривалості життя в регіоні; поява каліцтв чи видимих відхилень у розвитку дітей та ін.).

Небезпека для довкілля – загроза настання таких наслідків, як: 1) загибель тварин (диких, домашніх), рослин, лісонасаджень; 2) деградація земель; 3) зменшення земельного покриву, що впливає на забезпечення населення сільськогосподарськими продуктами; 4) зміна клімату й настання інших змін біологічного, хімічного і фізичного складу ґрунту; 5) забруднення водних об'єктів і загибель водних біоресурсів у результаті зливу шкідливих речовин, відходів чи інших матеріалів, привнесених у землю, тощо.

Важливою для встановлення об'єктивної сторони цього злочину є наявність *причиново-наслідкового зв'язку* між виявленим забрудненням чи псуванням земель і створенням небезпеки в такій ситуації.

Суспільно-небезпечне діяння реалізується обов'язковим *способом вчинення кримінального правопорушення*, який закріплений у диспозиції кримінально-правової норми, а саме як порушення спеціальних правил.

Порушення спеціальних правил стосовно раціонального і науково обґрунтованого використання земель – це забруднення або псування земель речовинами, відходами або іншими матеріалами, шкідливими для життя і здоров'я людей або довкілля.

І в разі забруднення, і в разі псування земель дії суб'єкта кримінального правопорушення відбуваються з порушенням спеціальних правил. Порушення спеціальних правил – це невиконання вимог нормативно-правових актів із питань екологічної безпеки, які регулюють питання охорони земель.

Порушення спеціальних правил, що спричиняє забруднення або псування земель, може бути вчинене шляхом дії або бездіяльності. *Наприклад*, зберігати та видаляти відходи треба в місцях, що їх визначили органи місцевого самоврядування, за наявності спеціальних дозволів, у яких визначено обсяги відходів відповідно до встановлених лімітів та умов зберігання.

Засобами та знаряддями вчинення кримінального правопорушення є речовини, відходи чи інші матеріали, шкідливі для життя, здоров'я людей або довкілля.

Забруднювальні речовини – це радіоактивні, хімічні природні та синтетичні речовини, використовувані у виробництві та побуті.

Відходи – будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворилися в процесі виробництва чи споживання, а також товари (продукція), що повністю або частково втратили свої споживчі властивості і не мають подальшого використання за місцем їх утворення чи виявлення і від яких їхній власник позбувається, має намір або повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення.

Небезпечні відходи – відходи, що мають такі фізичні, хімічні, біологічні чи інші небезпечні властивості, які створюють або можуть створити значну небезпеку для довкілля і здоров'я людини та які потребують спеціальних методів і засобів поводження з ними.

Кримінальне правопорушення кваліфікують як *закінчене* з моменту, коли забруднення або псування земель створило небезпеку для життя і здоров'я або для довкілля, тобто настали суспільно-небезпечні наслідки.

Суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується умисною або необережною формою вини. Водночас варто враховувати, що забруднення землі з прямим умислом залежно від мети, мотиву та інших обставин може являти собою більш небезпечне кримінальне правопорушення, ніж проти особи, держави або власності.

Суб'єктом кримінального правопорушення є особа, яка досягла віку 16 років і провадить господарську чи іншу діяльність, пов'язану з вказаними в ч. 1 ст. 239 КК України речовинами. Дії службових осіб, які зловжили службовим становищем або виявили халатність під час вчинення цього кримінального правопорушення, якщо внаслідок цього було завдано суттєвої шкоди державним чи громадським інтересам, слід кваліфікувати за сукупністю з кримінальними правопорушеннями у сфері службової діяльності.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 239 КК України):

- загибель людей;
- масове захворювання людей;
- інші тяжкі наслідки.

Під *загибеллю людей* слід розуміти загибель хоча б однієї людини.

Масове захворювання людей – захворювання трьох і більше людей, причиново пов'язане із вчиненням забруднення чи псування земель.

Під *тяжкими наслідками* слід розуміти заподіяння шкоди довкіллю та людині, що характеризується підвищеною небезпекою для всього живого, руйнуванням чи суттєвим ушкодженням значних природних територій (наприклад, водойм, заповідних урочищ, ділянок лісу, орних земель тощо), втратою унікальних і рідкісних об'єктів природи, занесених до Червоної книги України, масовими захворюваннями людей чи їхньою загибеллю,

масовою загибеллю чи масовими тяжкими захворюваннями диких тварин на великій території, настанням менш небезпечних наслідків, але на природних територіях, визнаних зоною екологічного лиха, тощо.

2.4.6 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин (ст. 240 Кримінального кодексу України)

Ця кримінально-правова норма охоплює два склади кримінальних правопорушень, а саме: ч. 1 і ч. 2 ст. 240 КК України.

Окремі обов'язкові ознаки кримінальних правопорушень збігаються в обох цих складах кримінальних правопорушень, тобто ч. 1 і ч. 2 ст. 240 КК України.

Безпосередній об'єкт аналізованого кримінального правопорушення двооб'єктовий.

Основний безпосередній об'єкт – встановлений порядок раціонального і комплексного використання й охорони надр та видобування корисних копалин, які не є загальнопоширеними.

Обов'язковий додатковий факультативний об'єкт – життя і здоров'я особи та інші блага.

Предметом кримінального правопорушення є надра і корисні копалини загальнодержавного значення, що їх видобувають з надр землі.

Надра – це частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння (ст. 1 Кодексу України про надра). Надра належать до невідновлюваних природних ресурсів, геологічна швидкість утворення чи акумуляції яких є значно повільнішою за швидкість їх використання людиною в процесі виробництва. Вони є сукупністю різних корисних копалин, широко використовуваних у господарській діяльності.

Корисні копалини за значенням поділяють на корисні копалини загальнодержавного і місцевого значення (ст. 6 Кодексу України про надра). Відносить корисні копалини до корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення Кабінет Міністрів України (постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення» від 12 грудня 1994 р. № 827).

До корисних копалин **загальнодержавного значення** належать горючі речовини (нафта, природний газ), метали (залізна руда, мідь, свинець), неметали (глина, пісок, вапняк), благородні метали (золото, іридій, платина, срібло), води, інертні гази та ін.

Корисні копалини **місцевого значення** (гравій, глина, галечник та ін.), використовувані як сировина у фарфоро-фаянсовій і цементній промисловості, предметом цього кримінального правопорушення не є, їх видобування не потребує спеціального дозволу.

Крім того, необхідно враховувати, що належність певних родовищ корисних копалин до загальнодержавного чи місцевого значення визначається рішенням Державної комісії по запасах корисних копалин.

Об'єктивна сторона аналізованого кримінального правопорушення виявляється у двох варіантах.

Диспозиція кримінально-правової норми: порушення встановлених правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також незаконне видобування корисних копалин місцевого значення в значному розмірі (ч. 1 ст. 240 КК України).

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 240 КК України характеризується такими обов'язковими ознаками: 1) суспільно-небезпечне діяння, 2) суспільно-небезпечний наслідок та 3) причиново-наслідковий зв'язок.

Суспільно-небезпечне діяння за ч. 1 ст. 240 КК України – це: 1) порушення встановлених правил охорони надр; 2) незаконне видобування корисних копалин.

Суспільно-небезпечний наслідок: 1) для першої форми суспільно-небезпечного діяння – створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля; 2) для другої форми суспільно-небезпечного діяння – шкода в значному розмірі, а саме така, що в тридцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст. 240 КК України).

Диспозиція кримінально-правової норми: порушення встановлених правил використання надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також незаконне видобування корисних копалин місцевого значення у великому розмірі або незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення (ч. 2 ст. 240 КК України).

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення за ч. 2 ст. 240 КК України, як і в попередньому випадку, характеризується такими обов'язковими ознаками: 1) суспільно-небезпечне діяння, 2) суспільно-небезпечний наслідок та 3) причиново-наслідковий зв'язок.

Суспільно-небезпечне діяння за ч. 2 ст. 240 КК України – це: 1) порушення встановлених правил використання надр; 2) незаконне видобування корисних копалин місцевого значення; 3) незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення.

Суспільно-небезпечний наслідок: 1) для першої форми суспільно-небезпечного діяння – створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля; 2) для другої форми суспільно-небезпечного діяння – шкода у великому розмірі, а саме така, що в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст. 240 КК України).

Для третьої форми суспільно-небезпечного діяння ч. 2 ст. 240 КК України настання суспільно-небезпечних наслідків не передбачає.

Порушення встановлених правил охорони та використання надр – це дії осіб, які користуються надрами на законних підставах (дозвіл), проте порушують строки користування, місце, розмір і вид користування надрами та інші умови та правила, що забезпечують безпеку людей і надр.

Видобування корисних копалин передбачає дії, які полягають у вилученні з родовищ корисних копалин будь-яким способом.

Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення – це їх видобування без відповідного дозволу (без акта про надання гірничого відводу або з відхиленням від умов, зазначених у цьому документі). Кримінальне правопорушення буде й тоді, коли дозвіл підроблений або прострочений.

Надра надають громадянам і юридичним особам (зокрема й іноземним) у користування для:

- геологічного вивчення надр, зокрема дослідно-промислового розроблення родовищ корисних копалин загальнодержавного значення;

- видобування корисних копалин (промислове розроблення родовищ);

- будівництва та експлуатації підземних споруд, не пов'язаних із видобуванням корисних копалин, зокрема споруд для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва, скидання стічних вод;

- створення геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення (наукові полігони, геологічні заповідники, заказники, пам'ятки природи, лікувальні, оздоровчі заклади та ін.);

- виконання робіт (здійснення діяльності), передбачених угодою про розподіл продукції;

- задоволення інших потреб.

Усі зазначені види користування надрами, права та обов'язки користувачів, підстави для виникнення права користування, строки, види робіт, види корисних копалин, які визначені для використання, та інші умови встановлюють спеціальним державним дозволом.

Землевласники і землекористувачі в межах наданих їм земельних ділянок мають право без спеціальних дозволів та гірничого відводу

видобувати для своїх господарських і побутових потреб корисні копалини місцевого значення, торф загальною глибиною розроблення до двох метрів, підземні води для власних господарсько-побутових потреб, нецентралізованого та централізованого (крім виробництва фасованої питної води) господарсько-питного водопостачання за умови, що продуктивність водозаборів підземних вод не перевищує 300 кубічних метрів на добу, та використовувати надра для господарських і побутових потреб.

Найтиповішими порушеннями правил охорони та використання надр, які передбачають настання кримінальної відповідальності, можна вважати: 1) самовільне користування надрами; самовільне видобування запасів корисних копалин загальнодержавного значення і наявних у них компонентів; 2) самовільне використання надр без дозволу під час будівництва, розміщення, експлуатації гірничодобувних підприємств; 3) розроблення надр за межами гірничого відводу, наданого користувачеві; 4) здійснення таких видів користування надрами, яких не вказано в дозволі; 5) видобування корисних копалин понад установлений у дозволі об'єм; 6) необґрунтовану та самовільну забудову площ залягання корисних копалин; 7) забруднення надр під час підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів тощо.

Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення саме собою є *закінченим* злочином.

Небезпека для життя людей – це створення реальної можливості загибелі хоча б однієї людини (*наприклад*, отруєння людей продуктами, вирощеними на заражених землях, або загроза такого отруєння).

Небезпека для здоров'я – вплив чинників середовища життєдіяльності, що створює загрозу здоров'ю, життю або працездатності людини чи здоров'ю майбутніх поколінь (*наприклад*, поширення захворювання в результаті використання продуктів, вирощених на забрудненій землі; зменшення тривалості життя в регіоні; поява каліцтв чи видимих відхилень у розвитку дітей та ін.).

Небезпека для довкілля – загроза настання таких наслідків, як: 1) загибель тварин (диких, домашніх), рослин, лісонасаджень; 2) деградація земель; 3) зменшення земельного покриву, що впливає на забезпечення населення сільськогосподарськими продуктами; 4) зміна клімату й настання інших змін біологічного, хімічного і фізичного складу ґрунту; 5) забруднення водних об'єктів і загибель водних біоресурсів у результаті зливу шкідливих речовин, відходів чи інших матеріалів, привнесених у землю, тощо.

Склад кримінального правопорушення є *матеріальним*, між діянням і наслідками необхідно встановити наявність причинового зв'язку.

Із **суб'єктивної сторони** аналізоване кримінальне правопорушення може бути вчинене як умисно (умисел, як правило, непрямий), так і з необережності. На практиці найчастіше трапляються справи, де фігурує необережне ставлення особи до наслідків вчиненого.

Суб'єктом порушення правил охорони надр може бути як службова, так і приватна особа. Якщо службова особа до того ж зловживає службовим становищем, виявляє халатність або перевищує владу, її дії кваліфікують за сукупністю ст. 240 КК України та кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності.

Кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення (ч. 3 ст. 240 КК України) є:

- вчинені на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду;
- вчинені за попередньою змовою групою осіб;
- вчинені особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею;
- вчинені службовою особою з використанням службового становища.

Особливо кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення (ч. 4 ст. 240 КК України) є:

- вчинення організованою групою;
- вчинення шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом;
- спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки.

Природно-заповідний фонд становлять ділянки суші й водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного та рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу й забезпечення фонового моніторингу довкілля.

Під загибеллю людей слід розуміти смерть хоча б однієї людини.

Масове захворювання людей – захворювання трьох і більше людей, причинно пов'язане з порушенням правил охорони надр.

Під тяжкими наслідками слід розуміти заподіяння шкоди довкіллю та людині, що характеризується підвищеною небезпекою для всього живого, зруйнуванням чи суттєвим ушкодженням значних природних територій (водойм, заповідних урочищ, ділянок лісу, орних земель тощо), втратою унікальних і рідкісних об'єктів природи, занесених до Червоної книги України, масовою загибеллю чи масовими тяжкими захворюваннями диких тварин на великій території, настанням менш небезпечних наслідків, але на природних територіях, визнаних зоною екологічного лиха, тощо.

2.4.7 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації забруднення атмосферного повітря (ст. 241 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля (ч. 1 ст. 241 КК України).

Безпосередній об'єкт аналізованого кримінального правопорушення має двооб'єктовий характер, а саме є основний безпосередній і додатковий безпосередній об'єкт.

Основний безпосередній об'єкт – суспільні цінності щодо забезпечення природної якості атмосферного повітря як єдино можливої умови існування всього природного середовища, людини, тваринного та рослинного світу.

Додатковий безпосередній об'єкт – життя і здоров'я людини; суспільні відносини, що визначають нормальний стан довкілля.

Предметом кримінального правопорушення є атмосферне повітря.

Відповідно до положень ст. 1 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» від 16 жовтня 1992 р. № 2707-XII, під *атмосферним повітрям* розуміють життєво важливий компонент довкілля, який являє собою природну суміш газів, що перебуває за межами жилих, виробничих та інших приміщень.

Забруднення атмосферного повітря всередині приміщення не можна кваліфікувати за ст. 241 КК України, оскільки кримінальне законодавство встановлює окрему відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК України).

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується: 1) суспільно-небезпечним діянням, 2) суспільно-небезпечним наслідком, 3) причиново-наслідковим зв'язком, 4) засобами (знаряддями) вчинення кримінального правопорушення та 5) способом вчинення кримінального правопорушення.

Суспільно-небезпечне діяння передбачено у формі: 1) забруднення атмосферного повітря; 2) зміни природних властивостей атмосферного повітря.

Забруднення атмосферного повітря – змінення складу і властивостей атмосферного повітря в результаті надходження до нього або утворення в ньому фізичних, біологічних чинників і/або хімічних сполук, що можуть несприятливо впливати на здоров'я людини та стан довкілля.

Інша зміна природних властивостей атмосферного повітря полягає у фізичній, хімічній, біологічній, радіаційній зміні атмосферного повітря, яка впливає на його прозорість, наявність і концентрацію озону, шумові, електромагнітні та інші показники, що перевищують встановлені екологічні та санітарно-гігієнічні нормативи шкідливого впливу на довкілля і створюють небезпеку для життя, здоров'я людини, стану рослинного та тваринного світу, економічної діяльності, генофонду людини, рослин і тварин. Іншу зміну природних властивостей атмосферного повітря визначають як негативне відхилення від характерного для конкретного регіону (району) стану атмосферного повітря (*наприклад*, збільшення частки вуглекислого газу, зміна концентрації озону тощо).

Суспільно-небезпечними наслідками є така шкода: 1) небезпека для життя; 2) небезпека для здоров'я людей; 3) небезпека для довкілля.

Небезпека для життя – реальна можливість загибелі хоча б однієї людини (*наприклад*, унаслідок вдихання забрудненого атмосферного повітря).

Небезпека для здоров'я людей – загроза захворювання людей у результаті забруднення атмосфери шкідливими речовинами.

Небезпека для довкілля – загроза заподіяння шкоди рослинному чи тваринному світу внаслідок забруднення або іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря.

Для констатування об'єктивної сторони складу цього кримінального правопорушення необхідно встановити *причинний зв'язок* між забрудненням або іншою зміною природних властивостей атмосферного повітря і суспільно небезпечними наслідками у вигляді створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

Засобами (знаряддями) вчинення цього кримінального правопорушення є шкідливі для життя, здоров'я людей або для довкілля речовини, відходи або інші матеріали промислового чи іншого виробництва.

Шкідливі речовини – це забруднювальні речовини, а саме: речовини хімічного або біологічного походження, що містяться в атмосферному повітрі або надходять до нього і можуть прямо або опосередковано негативно впливати на здоров'я людини та стан довкілля.

Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря» від 14 серпня 2019 р. № 827 визначено перелік загальнопоширених забруднювальних речовин в атмосферному повітрі, показників та інгредієнтів атмосферних опадів (пил, діоксид сірки, оксид вуглецю, формальдегід, діоксид азоту, свинець та його неорганічні сполуки, радіоактивні речовини тощо).

Відходи – будь-які речовини, матеріали і предмети, яких їхній власник позбувається, має намір або повинен позбутися (ст. 1 Закону України «Про управління відходами» від 20 червня 2022 р. № 2320-IX).

Спосіб вчинення кримінального правопорушення в разі наявності тієї чи іншої форми суспільно-небезпечного діяння реалізується шляхом або активної форми поведінки, або бездіяльністю і полягає в порушенні спеціальних правил.

Порушення спеціальних правил – це невиконання вимог тих нормативно-правових актів з питань екологічної безпеки, які регулюють питання охорони атмосферного повітря.

Кримінальне правопорушення можливо кваліфікувати як *закінчене* лише з моменту, коли внаслідок забруднення або інших природних властивостей атмосферного повітря створено небезпеку для життя, здоров'я людей або для довкілля. Загроза небезпеки має бути реальною, очевидною, а негативні наслідки не настають лише завдяки своєчасно вжитим заходам або через інші обставини, які не залежать від волі винної особи. Створення такої небезпеки слід розглядати як своєрідний різновид суспільно небезпечних наслідків, які хоч і тісно пов'язані з діянням, однак мають самостійний характер. Іншими словами, після настання суспільно-небезпечних наслідків.

Суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується єдиною обов'язковою ознакою – виною. Вина виступає у формі як умислу, так і необережності.

Суб'єктом є особа, яка досягла віку 16 років і на яку покладено обов'язок дотримувати спеціальних правил щодо недопущення забруднення або іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового виробництва. Тобто суб'єкт – спеціальний.

Дії службових осіб, які в результаті зловживання службовим становищем або халатності допустили введення в експлуатацію нових і реконструйованих підприємств, цехів, агрегатів, комунальних та інших об'єктів без очисних споруд, унаслідок чого було заподіяно значну шкоду державним або суспільним інтересам, необхідно кваліфікувати за відповідною статтею про кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, а в разі забруднення атмосферного повітря – і за статтею про охорону довкілля.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 241 КК України):

- загибель людей;
- інші тяжкі наслідки.

Під *загибеллю людей* слід розуміти смерть хоча б однієї людини.

Інші тяжкі наслідки – це: 1) виникнення надзвичайних екологічних ситуацій, аварій, масове захворювання людей, тварин, їхня смерть та загибель; 2) захворювання однієї чи кількох осіб на тяжку хворобу; 3) масове отруєння або захворювання; 4) виникнення епідемічних чи інфекційних захворювань серед широкого кола осіб; 5) поява вродження або видимих відхилень у розвитку дітей; 6) значне зниження тривалості життя людей.

2.4.8 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації порушення правил охорони вод (ст. 242 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: порушення правил охорони вод (водних об'єктів), якщо це спричинило забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля (ч. 1 ст. 242 КК України).

Суспільна небезпечність цього кримінального правопорушення полягає в тому, що воно посягає на водні об'єкти, які становлять основу всього живого на землі, шляхом їх забруднення, зміни властивостей або виснаження, що створює реальну небезпеку для життя та здоров'я людей, а також довкілля.

Правила охорони вод регламентує низка нормативних актів України:

- Водний кодекс України від 06 червня 1995 р. № 213/95-ВР;
- закони України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. № 1264-XII, «Про питну воду та питне водопостачання» від 10 січня 2002 р. № 2918-III;
- постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення державного моніторингу вод» від 19 вересня 2018 р. № 758, «Про затвердження Правил охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами» від 25 березня 1999 р. № 465 та ін.

Безпосередній об'єкт цього кримінального правопорушення має двооб'єктовий характер, а саме є основний безпосередній і додатковий безпосередній об'єкт.

Основний безпосередній об'єкт – науково обґрунтоване раціональне використання й охорона водних об'єктів від забруднення, зміни їхніх природних властивостей, виснаження.

Додатковий безпосередній об'єкт – життя та здоров'я людини; суспільні відносини, що визначають нормальний стан довкілля.

Предметом кримінального правопорушення є всі водні об'єкти на території України, а саме: 1) поверхневі води; 2) підземні води; 3) водоносні горизонти; 4) джерела питних вод; 5) джерела лікувальних вод; 6) водні джерела.

Відповідно до положень ст. 1 Водного кодексу України, під **водним об'єктом** розуміють природний або створений штучно елемент довкілля, у якому зосереджуються води (море, лиман, річка, струмок, озеро, водосховище, ставок, канал (крім каналу на зрошувальних й осушувальних системах), а також водоносний горизонт).

Води поверхневі – води різних водних об'єктів, що є на земній поверхні. До поверхневих вод належать природні водойми (озера); водотоки (річки, струмки); штучні водойми (водосховища, ставки) і канали; інші водні об'єкти.

Підземні води – води, що розташовані нижче від рівня земної поверхні в товщах гірських порід верхньої частини земної кори в усіх фізичних станах.

Водоносний горизонт – однорідна пластова товща гірських порід, де постійно є вода.

Вода питна – вода, яка за органолептичними властивостями, хімічним і мікробіологічним складом та радіологічними показниками відповідає державним стандартам та санітарному законодавству України.

Джерело питної, лікувальної води – водний об'єкт, воду якого використовують для питного, лікувального водопостачання після відповідного оброблення або без нього.

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується: 1) суспільно-небезпечним діянням, 2) суспільно-небезпечним наслідком і 3) причиново-наслідковим зв'язком.

Суспільно-небезпечне діяння виражається в дії або бездіяльності, що полягає в порушенні правил охорони вод (водних об'єктів) і спричиненні через це забруднення водних об'єктів неочищеними і незнезараженими стічними водами, відходами та викидами виробничої діяльності підприємств, установ та організацій, комунальних установ, а також відходів, використаних у невиробничій сфері.

Порушення правил охорони вод – невиконання вимог спеціальних нормативно-правових актів із питань екологічної безпеки, які регулюють питання охорони вод. Така дія чи бездіяльність на практиці може виявлятися, *наприклад*, у: 1) порушенні умов розміщення, проектування, будівництва, реконструкції і введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан вод; 2) введенні в дію нових і реконструйованих підприємств, цехів, агрегатів, комунальних та інших об'єктів, не забезпечених пристроями й очисними спорудами, що запобігають забрудненню і засміченню вод або їхній шкідливій дії; 3) скиданні у водні об'єкти відходів і сміття; 4) забрудненні вод добривами та хімічними засобами захисту рослин тощо.

Під забрудненням вод розуміють надходження до водних об'єктів забруднювальних речовин, тобто речовин, які привносяться у водний об'єкт у результаті господарської діяльності людини.

Зміна природних властивостей вод – втрата чи значне погіршення їхньої лікувальної, питної, іншої екологічної цінності внаслідок змінення їхніх фізичних, хімічних, біологічних, лікувальних показників.

Виснаження водних джерел – скорочення запасів, погіршення якості поверхневих і підземних вод. Виснаження вод відбувається в результаті перевищення лімітів водозабору для промислових, сільськогосподарських,

комунальних та інших потреб, невиконання гідротехнічних заходів зі збереження запасів води тощо, що має невідновний природним шляхом характер. Ліміт забору води – граничний обсяг забору води з водних об'єктів, який встановлено в дозволі на спеціальне водокористування. Ліміт скиду забруднювальних речовин – граничний обсяг скиду забруднювальних речовин у поверхневі водні об'єкти, який встановлено в дозволі на спеціальне водокористування.

Суспільно-небезпечним наслідком у цій кримінально-правовій нормі є небезпека для життя та здоров'я людей або для довкілля.

Небезпека для життя – реальна можливість загибелі хоча б однієї людини, *наприклад*, унаслідок вживання забрудненої води.

Небезпека для здоров'я людей може виражатися в зараженні однієї або більше осіб епідемічним або інфекційним захворюванням, появи каліцтв або інших відхилень у розвитку дітей, значному зниженні тривалості життя людей, суттєвому придушенні імунної системи людини тощо.

Небезпека для довкілля – загроза заподіяти шкоду рослинному чи тваринному світу внаслідок забруднення або іншої зміни природних властивостей води.

Щоб констатувати об'єктивну сторону складу цього кримінального правопорушення, необхідно встановити *причинний зв'язок* між порушенням правил охорони водних об'єктів, що призвело до забруднення або зміни природних властивостей водних об'єктів, і суспільно небезпечними наслідками у вигляді створення небезпеки для життя та здоров'я людей або для довкілля.

Кримінальне правопорушення вважають *закінченим* у момент настання вказаних у диспозиції статті наслідків.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується умисною або необережною виною. Водночас варто врахувати, що вчинене забруднення водних об'єктів із прямим умислом залежно від мети, мотивів й інших обставин може вказувати на більш небезпечні кримінальні правопорушення проти держави, особи, власності.

Суб'єкт – особа, яка досягла віку 16 років.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 242 КК України):

- загибель або захворювання людей;
- масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу;
- інші тяжкі наслідки.

Під *загибеллю людей* треба розуміти заподіяння смерті хоча б одній людині, що сталася внаслідок вчинення цього кримінального правопорушення.

Захворювання людей – захворювання, небезпечні для здоров'я і життя або поєднані з нестійкою чи стійкою втратою працездатності, причиново пов'язані з порушенням правил охорони вод; зараження епідемічним або інфекційним захворюванням, поява видимих відхилень у розвитку дітей та ін.

Масова загибель об'єктів тваринного світу – це падіж тварин від використання зараженої води (наприклад, загибель значної кількості тварин, усієї чи більшості риби у водоймі або на значній її площі, великої кількості цінних порід риб, інших об'єктів тваринного світу). Тут є два критерії: 1) повинен бути встановлений факт загибелі великої кількості об'єктів тваринного світу одного чи кількох видів; 2) вартість загиблої риби має бути оцінена у великих або особливо великих розмірах. З'ясовуючи питання про те, чи є загибель або захворювання об'єктів тваринного світу масовими, необхідно досліджувати відомості про чисельність тварин, риби, інших організмів, що загинули чи захворіли, їхню поширеність на території України або конкретної адміністративно-територіальної одиниці.

Масова загибель об'єктів рослинного світу означає отруєння або загибель посівів, рослин на значних площах угідь чи загибель лісового масиву.

Під *іншими тяжкими наслідками* слід розуміти заподіяння шкоди довкіллю та людині, що характеризується підвищеною небезпекою для всього живого, руйнуванням чи суттєвим ушкодженням значних природних територій (водойм тощо), втратою унікальних і рідкісних об'єктів природи, занесених до Червоної книги України, масовими захворюваннями людей чи їхньою загибеллю, масовою загибеллю чи масовими тяжкими захворюваннями диких тварин на великій території, настанням менш небезпечних наслідків, але на природних територіях, визнаних зоною екологічного лиха, тощо. Інші тяжкі наслідки, пов'язані з людьми або іншою шкодою, необхідно кваліфікувати, лише встановивши причиновий зв'язок із забрудненням водних джерел та об'єктів.

2.4.9 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації забруднення моря (ст. 243 Кримінального кодексу України)

Ця кримінально-правова норма охоплює два склади кримінальних правопорушень, а саме: ч. 1 і ч. 3 ст. 243 КК України.

Суспільна небезпечність аналізованого кримінального правопорушення полягає в тому, що забруднення моря шкідливими матеріалами або речовинами чи відходами призводить до великих матеріальних збитків, загибелі та страждань людей, інших живих організмів, довкілля.

Правила, які забезпечують безпечні умови користування морськими водами, регламентує низка міжнародних актів: Женевська конвенція про відкрите море (1958 р.), Конвенція про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою (1969 р.), Конвенція із запобігання забрудненню моря з суден (1973 р.) та ін.

Водночас національне законодавство, спираючись на міжнародно-правові документи, визначає статус і правовий режим внутрішніх морських

або територіальних вод України, включно з правом України на відповідній території, а також порядок їх здійснення в таких нормативно-правових актах:

- у Водному кодексі України від 06 червня 1995 р. № 213/95-ВР;
- у законах України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. № 1264-XII, «Про виключну (морську) економічну зону України» від 16 травня 1995 р. № 162/95-ВР, «Про державний кордон України» від 04 листопада 1991 р. № 1777-XII;
- у постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення» від 29 лютого 1996 р. № 269;
- в інших нормативно-правових актах.

Безпосередній об'єкт цього кримінального правопорушення має двооб'єктовий характер, а саме є основний безпосередній і додатковий безпосередній об'єкт.

Основний безпосередній об'єкт – це встановлений порядок використання та охорони моря, екологічна безпека морського середовища.

Додатковий безпосередній об'єкт – життя та здоров'я людини, власність, інші блага.

Предметом кримінального правопорушення є внутрішні морські або територіальні води України, води виключної (морської) економічної зони України, а також відкрите море.

До внутрішніх морських вод належать:

- морські води, розташовані в бік берега від прямих вихідних ліній, прийнятих для відліку ширини територіального моря України;
- води портів України, обмежені лінією, що проходить через постійні портові споруди, які найбільше виступають у бік моря;
- води заток, бухт, губ і лиманів, гаваней і рейдів, береги яких повністю належать Україні, до прямої лінії, проведеної від берега до берега в місці, де з боку моря вперше утворюється один чи кілька проходів, якщо ширина кожного з них не перевищує 24 морські милі;
- води заток, бухт, губ і лиманів, морів та проток, що історично належать Україні.

Територіальні води України – це морський пояс, що прилягає до сухопутної території або внутрішніх морських вод, завширшки 12 морських миль, відлічуваних від лінії найбільшого відпливу як на материку, так і на островах, що належать Україні, або від прямих вихідних ліній, які з'єднують відповідні точки (ст. 5 Закону України «Про Державний кордон України»). В окремих випадках іншу ширину територіального моря України можуть встановлювати відповідно до міжнародних договорів України, а якщо договорів немає – відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права.

Виключну (морську) економічну зону України становлять морські райони, зовні прилеглі до територіального моря України, включно з районами навколо островів, що їй належать. Ширина виключної (морської) економічної зони становить до 200 морських миль, відлічених від тих самих вихідних ліній, що і територіальне море України (ст. 2 Закону України «Про виключну (морську) економічну зону України»).

Відкрите море – це весь морський простір, який не входить у територіальні та внутрішні води України або іншої держави і на який не поширюється нічий суверенітет.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення виявляється у двох варіантах.

Диспозиція кримінально-правової норми: забруднення моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів (ч. 1 ст. 243 КК України).

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 243 КК України – забруднення моря – виявляється в таких двох формах: 1) у порушенні спеціальних правил поведінки зі шкідливими матеріалами чи речовинами, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря; 2) у незаконному скиданні чи похованні в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів.

Порушення спеціальних правил – це дія або бездіяльність, тобто невиконання вимог тих нормативно-правових актів з питань екологічної безпеки, які регулюють питання охорони моря від забруднення, зокрема Водного кодексу України, Правил охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення, установлених постановою Кабінету Міністрів України від 29 лютого 1996 р. № 269. Кваліфікують лише ті дії, які прямо заборонено, зокрема такі, як застосування стійких та сильнодіючих пестицидів, влаштування полігонів побутових та промислових відходів і накопичувачів стічних вод тощо. Бездіяльність кваліфікують як злочин, якщо вона виявляється в невжитті водокористувачем відповідних заходів щодо запобігання забрудненню моря.

Шкідливі речовини – це забруднювальні речовини і фізичні та біологічні чинники техногенного походження, які викидають у море та які можуть впливати на здоров'я людей і довкілля.

Відходи – будь-які речовини, матеріали та предмети, що утворюються в процесі людської діяльності, не мають подальшого використання за місцем утворення чи виявлення та яких власник позбувається, має намір або повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення.

Важливе значення у визначенні об'єктивної сторони цього складу має така ознака, як *місце вчинення кримінального правопорушення*. Забруднення моря шляхом порушення спеціальних правил поведінки з певними речовинами, матеріалами, відходами відбувається в межах внутрішніх морських або територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України, а забруднення моря шляхом незаконного скидання чи поховання вказаних речовин – у межах внутрішніх морських або територіальних вод України чи у відкритому морі.

Суспільно-небезпечний наслідок – небезпека для життя і здоров'я людей або живих ресурсів моря чи можливість перешкодити законним видам використання моря внаслідок вказаного забруднення.

Небезпека для життя – реальна можливість загибелі хоча б однієї людини (наприклад, унаслідок уживання риби, отруєної токсичними речовинами).

Небезпека для здоров'я – загроза захворювання людей у результаті вказаного забруднення (наприклад, купання в забрудненій морській воді).

Небезпека для живих ресурсів моря – це загроза загибелі водних живих ресурсів.

Перешкоджання законним видам використання моря – створення загрози унеможливити рибництво, добування з моря сировини, відпочинок людей на морських курортах тощо.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується обов'язковою виною як умисел, так і необережність.

Суб'єктом кримінального правопорушення можуть бути службові особи суден (українських чи іноземних) і портів (якщо дано незаконне розпорядження скинути із суден шкідливі речовини або не вжито заходів щодо запобігання вказаним діям).

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 243 КК України):

- загибель або захворювання людей;
- масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу;
- інші тяжкі наслідки.

Загибель людей означає заподіяння смерті хоча б одній людині.

Захворювання людей – захворювання трьох і більше людей, причинно пов'язане із забрудненням моря.

Створення небезпеки для життя і здоров'я людей наявне і тоді, якщо забруднення довкілля чи вчинення інших протиправних дій могло призвести до зараження хоча б однієї людини епідемічним або інфекційним захворюванням.

Загибель об'єктів тваринного і рослинного світу – загибель риби або в певній акваторії, або в місцях нересту. Тут є два критерії: 1) повинен бути встановлений факт загибелі великої кількості риби одного чи кількох видів; 2) вартість загиблої риби повинна бути оцінена у великих чи особливо великих розмірах.

З'ясовуючи питання про те, чи є загибель або захворювання об'єктів тваринного світу масовими, необхідно досліджувати відомості про чисельність тварин, риби, інших організмів, що загинули чи захворіли, їхню поширеність на території України або конкретної адміністративно-територіальної одиниці.

Під *іншими тяжкими наслідками* слід розуміти заподіяння шкоди довкіллю та людині, що характеризується підвищеною небезпекою для всього живого, руйнуванням чи суттєвим ушкодженням значних природних територій, втратою унікальних і рідкісних об'єктів природи, занесених до Червоної книги України, масовими захворюваннями чи загибеллю людей, масовою загибеллю чи масовими тяжкими захворюваннями диких тварин на великій території, настанням менш небезпечних наслідків, але на природних територіях, визнаних зоною екологічного лиха, тощо. Іншими тяжкими наслідками варто вважати майнову шкоду державі, яку визначають, враховуючи витрати на ліквідацію наслідків забруднення, загибелі тваринного і рослинного світу тощо.

Диспозиція кримінально-правової норми: *неповідомлення спеціально відповідальними за те особами морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання – і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкодити іншим законним видам використання моря (ч. 3 ст. 243 КК України).*

Об'єктивна сторона аналізованого кримінального правопорушення за ч. 3 ст. 243 КК України за характеризується вчиненням *суспільно-небезпечного діяння*: неповідомлення адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а в разі скидання з метою поховання – і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними шкідливих речовин чи сумішей, інших відходів.

Настання *суспільно-небезпечних наслідків*: створення небезпеки для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкодити іншим законним видам використання моря.

Скидання із суден – будь-яке скидання із судна забруднювальних речовин або вод, що їх містять, включаючи будь-яке витікання, злив, видалення, розлив, протікання, відкачування, виділення або спорожнення.

Суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення може бути виражена у вигляді умислу або необережності.

Суб'єкт кримінального правопорушення – особа, спеціально відповідальна за своєчасне і достовірне повідомлення адміністрації про випадки скидання або поховання в морі шкідливих речовин, матеріалів, відходів.

Якщо за це кримінальне правопорушення до кримінальної відповідальності притягають службових осіб, які вчинили його, використовуючи своє службове становище, їхні дії за наявності до того підстав слід кваліфікувати також за відповідними статтями КК України, якими передбачено відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

2.4.10 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації порушення законодавства про континентальний шельф України (ст. 244 Кримінального кодексу України)

Ця кримінально-правова норма охоплює два склади кримінальних правопорушень, а саме: ч. 1 і ч. 2 ст. 244 КК України.

Суспільна небезпечність злочину полягає в незаконному розробленні природних багатств на континентальному шельфі України і може завдати економічної шкоди державі. Унаслідок неналежної експлуатації технічних засобів у районі континентального шельфу створюється небезпека життю та здоров'ю людей, існуванню живих організмів моря.

Оскільки ст. 13 Конституції України закріплює право власності українського народу на природні ресурси континентального шельфу, його використання й охорону регламентує міжнародне та національне законодавство, а саме:

- Конвенція ООН з морського права (1982 р.);
- Конвенція про континентальний шельф (1964 р.);
- Протокол про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки стаціонарних платформ, розташованих на континентальному шельфі (1988 р.);
- Водний кодекс України від 06 червня 1995 р. № 213/95-ВР;
- Кодекс України про надра від 27 липня 1994 р. № 132/94-ВР;

– постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення» від 29 лютого 1996 р. № 269;

– інші нормативно-правові акти.

Безпосереднім об'єктом порушення законодавства про континентальний шельф є суверенні права України на її континентальний шельф, охорона та раціональне використання природних багатств континентального шельфу і охорона вод над ними від забруднення.

Предметом цього кримінального правопорушення є континентальний шельф України.

Континентальний шельф – поверхня та надра морського дна до глибини моря 200 метрів у районах, прилеглих до узбережжя або до островів держави, але які перебувають за межами зони територіального моря або за цією межею до місця, де глибина покривних вод дає змогу розробляти природні багатства в цих районах. Якщо встановлення меж континентального шельфу відповідно до зазначених вище ознак суперечить юрисдикції суміжних прибережних держав, межі континентального шельфу визначають за спеціальними міждержавними угодами. Прибережна держава здійснює над континентальним шельфом суверенні права з метою його розвідування та розроблення його природних багатств.

Диспозиція кримінально-правової норми: порушення законодавства про континентальний шельф України, що заподіяло істотну шкоду, а також невжиття особою, що відповідає за експлуатацію технологічних установок або інших джерел небезпеки в зоні безпеки, заходів для захисту живих організмів моря від дії шкідливих відходів або небезпечних випромінювань та енергії, якщо це створило небезпеку їх загибелі або загрожувало життю чи здоров'ю людей (ч. 1 ст. 244 КК України).

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 244 КК України, характеризується як дією, так і бездіяльністю і виражається: 1) у порушенні законодавства про континентальний шельф України, що заподіяло істотну шкоду, а також 2) у невжитті особою, відповідальною за експлуатацію технологічних установок або інших джерел небезпеки в зоні безпеки, заходів для захисту живих організмів моря від дії шкідливих відходів або небезпечних випромінювань та енергії, якщо це створило небезпеку їх загибелі або загрожувало життю чи здоров'ю людей.

Порушення законодавства про континентальний шельф – це дія або бездіяльність з невиконання вимог тих нормативно-правових актів, які регулюють питання охорони континентального шельфу.

Для настання відповідальності необхідно встановити *суспільно-небезпечні наслідки*: 1) у першому випадку – заподіяння істотної шкоди; 2) у другому – створення небезпеки загибелі живих організмів моря або загрози життю і здоров'ю людей.

Питання про визнання порушення законодавства України про континентальний шельф таким, що *заподіяло істотну шкоду*, слід вирішувати в кожному конкретному випадку окремо, ураховуючи всі обставини справи (площу забруднення, масштаби втрат живих організмів моря, розмір бюджетних видатків, спрямованих на ліквідацію наслідків порушення, тощо). Вирішуючи питання про те, чи є шкода істотною, слід враховувати не лише кількісні та вартісні критерії, а й інші обставини, що мають значення для вирішення цього питання.

Невжиття заходів для захисту живих організмів моря від дії шкідливих відходів або небезпечних випромінювань та енергії – це бездіяльність особи, на яку покладено обов'язок вживати такі заходи під час експлуатації технологічних установок або інших джерел небезпеки в зоні безпеки.

Живі організми моря – сукупність водних організмів, життя яких постійно або на окремих стадіях розвитку неможливе без перебування у воді.

Технологічна установка – сукупність устаткування (апаратів), яка виконує певну функцію в технологічному процесі.

Інші джерела небезпеки – будь-який технологічний об'єкт або окремі речовини, матеріали (радіоактивні, вибухові тощо), які за певних обставин (тривалий вплив, аварія) можуть завдати шкоди як людям, так і довкіллю.

Шкідливі відходи – будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворюються в процесі людської діяльності, не мають подальшого використання за місцем утворення чи виявлення, яких власник позбувається, повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення і які можуть створити значну небезпеку для людини та довкілля.

Небезпечна енергія – електрична, теплова, хімічна та інші види енергії, які за певних обставин можуть заподіяти шкоду людині та довкіллю.

Загроза для життя людей – створення реальної можливості загибелі хоча б однієї людини.

Небезпека для здоров'я людей – загроза захворювання людей.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 244 КК України: порушення законодавства про континентальний шельф може бути скоєне умисно або з необережності.

Суб'єктами відповідальності за ч. 1 ст. 244 КК України є громадяни України, а також особи без громадянства, що досягли 16-річного віку.

Диспозиція кримінально-правової норми: дослідження, розвідування, розробка природних багатств та інші роботи на континентальному шельфі України, які провадяться іноземцями, якщо це не передбачено договором між Україною і заінтересованою іноземною державою, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України або спеціальним дозволом, виданим у встановленому законом порядку (ч. 2 ст. 244 КК України).

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення за ч. 2 ст. 244 КК України характеризується суспільно-небезпечним діянням, а саме активною дією у формі: 1) дослідження природних багатств на континентальному шельфі України; 2) розвідування природних багатств на континентальному шельфі України; 3) розроблення природних багатств на континентальному шельфі України; 4) інших робіт на континентальному шельфі України.

Дослідження на континентальному шельфі – проведення науково-дослідних робіт щодо вивчення певних властивостей, процесів, які відбуваються на континентальному шельфі.

Розвідування природних багатств – розвідування родовищ корисних копалин.

Розроблення природних багатств – видобування корисних копалин.

Інші роботи на континентальному шельфі – проведення іноземцями будь-яких інших робіт на континентальному шельфі, якщо зазначена діяльність не передбачена двосторонніми міжнародними угодами або спеціальним дозволом, виданим у встановленому законом порядку.

Склад кримінального правопорушення за ч. 2 ст. 244 КК України є *формальним*, тобто таким, що не передбачає настання тих чи інших наслідків, і є *закінченим* у момент здійснення протизаконного виду діяльності.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 244 КК України, може виражатися лише у формі прямого умислу.

Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 244 КК України, можуть бути лише іноземці: громадяни (піддані) будь-якої іншої держави, які не мають громадянства України. Такі особи можуть мати постійне місце проживання в Україні, постійне місце роботи (спільні підприємства тощо). Проте до цієї категорії суб'єктів не можна зараховувати осіб без громадянства, вчинення екологічних злочинів якими на території України за загальним змістом чинного кримінального законодавства України не знає винятків.

2.4.11 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 250 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів або диких водних тварин (ст. 250 КК України).

Суспільна небезпечність характеризуваного злочину полягає в тому, що в результаті його вчинення може бути завдано значної шкоди рибним запасам або диким водним тваринам, які є частиною національного багатства України.

Правова база, яка регулює відносини у сфері охорони водних біоресурсів, є широкою та складною за своєю структурою. Вона охоплює норми загального характеру і спеціальні законодавчі акти та підзаконні норми. Норми загального характеру містять:

- Водний кодекс України від 06 червня 1995 р. № 213/95-ВР;
- закони України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. № 1264-XII і «Про тваринний світ» від 13 грудня 2001 р. № 3042-XII.

Спеціальні норми встановлюються нормативними актами відповідних органів державної влади, зокрема постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку видачі дозволу на проведення робіт на землях водного фонду» від 12 липня 2005 р. № 557 та ін.

Безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є встановлений законом порядок проведення вибухових робіт, спрямований на охорону рибних запасів або диких водних тварин від знищення під час проведення таких робіт.

Предметом кримінального правопорушення є риба або дикі водні тварини, що перебувають у стані природної волі. Проте опосередковано до предмета цього складу злочину можна віднести й охоронюване законом середовище проживання риби та диких водних тварин.

Дикі водні тварини – об'єкти водного тваринного світу, що перебувають у стані природної волі (дельфіни, креветки, кальмари, восьминоги, раки, краби).

Об'єктивну сторону кримінального правопорушення утворюють активні дії суб'єкта, які виражаються в проведенні вибухових робіт у рибогосподарських водоймах із порушенням правил охорони рибних запасів або диких водних тварин і за відсутності особливих невідкладних умов, що дозволяють проводити вибухи.

Диспозиція ст. 250 КК України є *бланкетною*, тому, щоб встановити зміст об'єктивної сторони кримінального правопорушення, необхідно звернутися до спеціальних правил, які регулюють порядок проведення вибухових робіт.

На землях водного фонду, зокрема і на прибережних захисних смугах, земельних ділянках дна річок, озер, водосховищ, морів та інших водних об'єктів, можуть проводити роботи, пов'язані з будівництвом, поглибленням дна, видобуванням корисних копалин, прокладанням кабелів, трубопроводів, інших комунікацій, бурові та геологорозвідувальні роботи за умови отримання спеціального на це дозволу.

Вибухові роботи заявник виконує після того, як уживе заходів із запобігання небезпечним екзогенним геологічним процесам (зсувам ґрунту, обвалам берегів тощо).

Проводити вибухові роботи під час льодоходу чи здійснення протиповеневих та протипаводкових заходів дозволено після погодження з державними органами охорони довкілля та водного господарства.

Державний контроль за виконанням правил проведення вибухових робіт та охорони рибних запасів покладено на державні органи охорони довкілля, водного господарства, геології та використання надр за участю органів санітарно-епідеміологічної служби й органів, що здійснюють охорону рибних запасів.

Водокористувачів звільняють від відповідальності за порушення правил охорони рибних запасів або диких водних тварин, якщо це було наслідком дії непереборних сил природи чи воєнних дій.

Проведення вибухових та інших робіт, які є джерелом підвищеного шуму, у місцях розмноження тварин також є прикладом порушення правил охорони рибних запасів.

Склад цього кримінального правопорушення є *формальним* – для настання кримінальної відповідальності за проведення вибухових робіт із порушенням правил охорони рибних запасів не потрібно настання шкідливих наслідків, достатньо самого факту вибуху та створення небезпеки заподіяти шкоду запасам риби або диким водним тваринам.

Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення може характеризуватися як умисна, так і необережна вина. Необережність може бути тоді, якщо особа не знала, *наприклад*, про наявність у водоймі, де проводять вибухові роботи, диких водних тварин, або через незначний досвід проведення вибухових робіт неправильно розрахувала силу вибуху чи його спрямованість.

Суб'єктом цього кримінального правопорушення можуть бути особи, які досягли віку 16 років.

Службові особи, якщо в їхніх діях є ознаки злочину у сфері службової діяльності, відповідають за сукупністю кримінальних правопорушень.

Якщо за це кримінальне правопорушення до кримінальної відповідальності притягають службових осіб, які вчинили його, використавши своє службове становище, їхні дії за наявності для того підстав слід кваліфікувати також за відповідними статтями КК України, якими передбачено відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності.

2.4.12 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації проектування чи експлуатації споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: розробка і здача проєктів, іншої аналогічної документації замовнику службовою чи спеціально уповноваженою особою без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля або введення (прийом) в експлуатацію споруд без такого захисту, якщо вони створили небезпеку тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення або інших тяжких наслідків (ч. 1 ст. 253 КК України).

Безпосереднім об'єктом аналізованого кримінального правопорушення є екологічна безпека в галузі архітектурної діяльності.

Предметом кримінального правопорушення є проєкт, інша аналогічна документація без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля, а також споруди без такого захисту.

Проєкт – це документація для будівництва об'єктів архітектури, що містить креслення, графічні і текстові матеріали, інженерні і кошторисні розрахунки, які визначають містобудівні, об'єктно-планувальні, архітектурні, конструктивні, технічні та технологічні рішення, вартісні показники конкретного об'єкта архітектури (ст. 1 Закону України «Про архітектурну діяльність» від 20 травня 1999 р. № 687-XIV).

Інша аналогічна документація – це архітектурно-планувальні завдання, завдання на проектування, технічні умови щодо інженерного забезпечення об'єкта архітектури, робоча документація для будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту (ст. 1, 5, 8 Закону України «Про архітектурну діяльність» від 20 травня 1999 р. № 687-XIV).

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується 1) суспільно-небезпечним діянням – розробленням і здаванням проєктів, іншої аналогічної документації замовникові без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля, введенням (прийомом) в експлуатацію споруд без такого захисту, а також 2) суспільно-небезпечними наслідками – небезпекою тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибеллю або масовим захворюванням населення чи іншими тяжкими наслідками.

Розроблення проєктів, іншої аналогічної документації здійснюють на підставі вихідних даних на проектування, до яких належать: архітектурно-планувальне завдання, завдання на забезпечення об'єкта архітектури відповідно до державних стандартів і правил.

Здавання проєкту, іншої аналогічної документації означає їх передання замовникові для виконання будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту об'єкта архітектури.

Уведення в експлуатацію споруд – це початок використання за призначенням, функціонального і технічного обслуговування їх у процесі використання.

Прийом в експлуатацію споруд – порядок отримання дозволу про готовність споруди до експлуатації.

Під *обов'язковими інженерними системами захисту довкілля*, які слід враховувати під час розроблення і здавання проєктів, іншої аналогічної документації, уведенні (прийомі) в експлуатацію споруд, слід розуміти заходи забезпечення комплексного перероблення, утилізації та ефективного використання відходів перероблення інших шкідливих речовин, системи забезпечення захисту населення і довкілля від шкідливого впливу антропогенних фізичних, хімічних та біологічних чинників тощо.

Кримінальне правопорушення вважають *закінченим* з моменту створення небезпеки настання тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення чи інших тяжких наслідків як результату розроблення і здавання проєктів, іншої аналогічної документації без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля або введення (прийому) в експлуатацію споруд без такого захисту.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується щодо діяння – умислом, щодо наслідків – непрямим умислом або необережністю.

Суб'єкт аналізованого кримінального правопорушення – службова особа або спеціально уповноважена особа: архітектор, розробник або здавальник проєкту чи іншої аналогічної документації замовникові, а також особи, які беруть участь у введенні (прийомі) в експлуатацію споруд (голова, член приймальної комісії, керівник підприємства тощо).

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 253 КК України) – спричинення:

- тяжкої технологічної аварії або екологічних катастроф;
- загибелі населення або масового захворювання населення;
- інших тяжких наслідків.

Під *тяжкою технологічною аварією* розуміють небезпечну подію технологічного характеру, що спричинила загибель людей і призводить до руйнування будівель, споруд, обладнання і транспортних засобів, порушення виробничого або транспортного процесу чи завдає тяжкої шкоди довкіллю.

Екологічна катастрофа – велика за масштабами аварія чи інша подія, що призвела до тяжких наслідків довкіллю.

Загибель населення – настання смерті людей (хоча б однієї людини) на території, яка постраждала від небезпечного об'єкта.

Масове захворювання населення – захворювання трьох і більше людей, причинно пов'язане з діями, передбаченими ч. 1 ст. 253 КК України.

Під *іншими тяжкими наслідками* слід розуміти заподіяння шкоди довкіллю та людині, що характеризується підвищеною небезпекою для всього живого, руйнуванням або суттєвим ушкодженням значних територій чи об'єктів тощо. Установлення інших тяжких наслідків є питанням окремого факту і залежить від конкретних обставин злочину.

Контрольні запитання

До підрозділу 2.1

1. Що є предметом нападу на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261 КК України)?

2. Розкрийте сутність предметів, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261 КК України).

3. У чому полягає зміст безпосереднього об'єкта порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами (ст. 267 КК України)?

4. Розкрийте зміст об'єктивної сторони порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами (ст. 267 КК України).

5. Що є предметом порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами (ст. 267 КК України)?

6. У чому полягає відмінність об'єктивних сторін, передбачених ч. 1 і ч. 2 ст. 267-1 КК України («Порушення вимог режиму радіаційної безпеки»)?

7. Який предмет і зміст умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства (ст. 270-1 КК України)?

До підрозділу 2.2

1. Хто є суб'єктом кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва (ст. 271–275 КК України)?

2. Розкрийте зміст поняття «шкода здоров'ю потерпілого», уживаного в диспозиціях норм, передбачених ст. 271–275 КК України.

3. Розкрийте зміст поняття «загибель людей», уживаного в диспозиціях норм, передбачених ст. 271–275 КК України.

4. Яка форма вини кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва (ст. 271–275 КК України)?

5. Яким є вік настання кримінальній відповідальності за кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва (ст. 271–275 КК України)?

6. Назвіть юридичний момент закінчення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 271 КК України («Порушення вимог законодавства про охорону праці»).

7. Назвіть юридичний момент закінчення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 272 КК України («Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою»).

8. Схарактеризуйте особливості суспільно-небезпечних наслідків складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 272 КК України.

9. Які особливості кваліфікації кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва у разі спричинення шкоди особам, не пов'язаним з підприємством?

10. У чому полягає відмінність загальних і спеціальних правил безпеки виробництва та їхній вплив на кваліфікацію під час кримінально протиправних посягань на безпеку виробництва?

11. Опишіть форми кримінального протиправного діяння проти безпеки виробництва.

До підрозділу 2.3

1. Дайте загальну кримінально-правову характеристику кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.

2. Розкрийте сутність поняття значної шкоди в складах кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.

3. Які особливості суб'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку?

4. Назвіть особливості предмета і засобів кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. Які їхні відмінності?

5. Які особливості об'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку?

6. Назвіть особливості суб'єкта складів кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.

До підрозділу 2.4

1. Яка інформація належить до предмета складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 238 КК України «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення»?

2. Що належить до наслідків кримінального правопорушення, передбаченого ст. 238 КК України «Забруднення або псування земель»?

3. Які особливості складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 240 КК України «Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин»?

4. Що є об'єктом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 241 КК України «Забруднення атмосферного повітря»?

5. Що є предметом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України «Порушення правил охорони вод»?

6. Які особливості об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України «Забруднення моря»?

7. Що є предметом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 253 КК України «Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля»?

Розділ 3 КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА Й ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ НА ПОВІТРЯНОМУ ТРАНСПОРТІ

3.1 Кримінальні правопорушення на повітряному транспорті (ст. 276–282 Кримінального кодексу України)

3.1.1 Загальна кримінально-правова характеристика правопорушень на повітряному транспорті

До цієї групи кримінальних правопорушень відносять:

- порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту (ст. 276 КК України);
- здійснення професійної діяльності членом екіпажу або обслуговування повітряного руху диспетчером управління повітряним рухом (диспетчером служби руху) у стані алкогольного сп'яніння або під впливом наркотичних чи психотропних речовин (ст. 276-1 КК України);
- пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277 КК України);
- угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278 КК України);
- блокування транспортних комунікацій, а також захоплення транспортного підприємства (ст. 279 КК України);
- примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків (ст. 280 КК України);
- порушення правил повітряних польотів (ст. 281 КК України);
- порушення правил використання повітряного простору (ст. 282 КК України).

Ці кримінально-правові норми мають *бланкетний* характер. Тому для того щоб з'ясувати зміст окремих ознак цієї категорії кримінальних правопорушень, необхідно звернутись до таких нормативно-правових актів:

- Повітряного кодексу України від 19 травня 2011 р. № 3393-VI;
- законів України «Про транспорт» від 10 листопада 1994 р. № 232/94-ВР, «Про залізничний транспорт» від 4 липня 1996 р. № 273/96-ВР, «Про внутрішній водний транспорт» від 3 грудня 2020 р. № 1054-IX;
- постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну авіаційну службу України» від 8 жовтня 2014 р. № 520;
- наказу Державіаслужби України «Про затвердження Авіаційних правил України “Обслуговування повітряного руху”» від 16 квітня 2019 р. № 475;

– наказу Державіаслужби України і Міністерства оборони України «Про затвердження Авіаційних правил України “Правила використання повітряного простору України”» від 11 травня 2018 р. № 430/210.

Кримінальними правопорушеннями на повітряному транспорті визнають суспільно небезпечні винні посягання на безпеку руху та експлуатації повітряного транспорту, що завдали передбачених кримінально-правовими нормами суспільно небезпечних наслідків.

Під *безпекою руху та експлуатації повітряного транспорту* як інтегрованою його властивістю слід розуміти такий стан функціонування повітряної транспортної системи, який забезпечує недоторканність життя і здоров'я людей, цілісність, збереження матеріальних цінностей, довкілля, транспортних засобів і комунікацій.

Головною ознакою, за якою кримінальні правопорушення на повітряному транспорті об'єднано в одну групу, є їхній єдиний **видовий об'єкт**. Таким об'єктом є відносини, що забезпечують безпеку руху й експлуатації повітряного транспорту.

Безпосередній об'єкт аналізованих кримінальних правопорушень – стан захищеності особистості, суспільства і держави від загроз, пов'язаних із порушеннями правил безпеки повітряного руху, експлуатації і користування повітряним транспортом.

Предметом цих кримінальних правопорушень є повітряні транспортні засоби, шляхи сполучення, споруди на них, транспортні комунікації, аеропорти, засоби зв'язку, сигналізації та автоматизації, які забезпечують безпеку руху повітряного транспорту.

Поняття «*транспорт*» (від лат. *transportare* – перевозити, переміщувати) означає галузь матеріального виробництва, що здійснює перевезення людей і вантажів. Воно охоплює наземний, повітряний, водний транспорт і метрополітен. Під повітряним транспортом розуміють авіаційний транспорт. Залежно від характеру виконуваної роботи транспорт поділяють на пасажирський і вантажний. Крім того, залежно від призначення розрізняють транспорт загального і незагального призначення. Якщо транспорт загального призначення обслуговує населення і процеси виробничого обігу, то транспорт незагального користування призначений для внутрішньозаводського переміщення сировини, напівфабрикатів, готових виробів тощо, а також охоплює транспорт особистого користування.

З об'єктивної сторони кримінальні правопорушення на повітряному транспорті можуть вчиняти як шляхом дії, так і бездіяльності.

Особливістю кримінальних правопорушень на повітряному транспорті є те, що диспозиції норм КК України, що визначають їхні ознаки, є *бланкетними*.

Більшість складів кримінальних правопорушень на повітряному транспорті є *матеріальними*, оскільки в диспозиції відповідних норм КК України вказано на настання певних суспільно небезпечних наслідків як

результат порушення тих чи інших правил руху й експлуатації повітряного транспорту або іншої протиправної діяльності. Обов'язковою ознакою цих складів є і *причинний зв'язок* між порушенням тих чи інших правил безпеки руху та експлуатації повітряного транспорту, руйнуванням або пошкодженням шляхів сполучення, засобів сигналізації або зв'язку, предметів транспортного устаткування тощо, з одного боку, і настанням суспільно небезпечних наслідків – з іншого.

Наслідками в статтях цього розділу КК України названо загибель однієї або кількох осіб, тяжкі чи середньої тяжкості тілесні ушкодження, а також велику матеріальну шкоду й інші тяжкі наслідки.

Суб'єктивну сторону кримінальних правопорушень на повітряному транспорті визначають залежно від складності її об'єктивної сторони. Кримінальні правопорушення з формальним складом вчиняють з прямим умислом. У кримінальних правопорушеннях з матеріальним складом необхідно встановлювати психічне ставлення особи до діяння і його наслідків, що має важливе значення для кваліфікації і призначення покарань.

Суб'єктом цих кримінальних правопорушень є особа, яка досягла 16-річного віку. Деякі транспортні кримінальне правопорушення, *наприклад*, порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту, може вчиняти лише працівник транспорту, тобто спеціальний суб'єкт (ст. 276 КК України).

Окрім цього, треба наголосити, що відповідно до ст. 12 КК України всі кримінальні правопорушення поділяють на кримінальні проступки і кримінальні правопорушення. Своєю чергою кримінальним проступком є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого обумовлене основне покарання у вигляді штрафу розміром не більше ніж три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі.

3.1.2 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту (ст. 276 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: порушення працівником залізничного, водного або повітряного транспорту правил безпеки руху або експлуатації транспорту, а також недоброякісний ремонт транспортних засобів, колій, засобів сигналізації та зв'язку, якщо це створило небезпеку для життя людей або настання інших тяжких наслідків (ч. 1 ст. 276 КК України).

Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 276 КК України, визнають суспільні відносини, що забезпечують безпеку руху або експлуатації залізничного, водного або повітряного транспорту.

Під *безпекою руху або експлуатації* розуміють відсутність небезпеки, такий стан, за якого не заповдіють і не можуть заповдіяти шкоду життю і здоров'ю людей, власності, іншим соціальним цінностям унаслідок руху або експлуатації джерел підвищеної небезпеки транспортних засобів відповідних видів, а також функціонування матеріальної інфраструктури об'єктів транспорту.

Додатковим безпосереднім об'єктом можуть бути життя та здоров'я особи, власність, довкілля, інші блага.

Предмет аналізованого кримінального правопорушення – це відповідні види транспорту, а саме: 1) залізничний транспорт; 2) внутрішній водний транспорт; 3) повітряний транспорт.

Залізничний транспорт – виробничо-технологічний комплекс підприємств залізничного транспорту, призначений для забезпечення потреб суспільного виробництва і населення країни в перевезеннях у внутрішньому і міжнародному сполученнях та надання інших транспортних послуг усім споживачам без обмежень за ознаками форми власності та видів діяльності тощо.

Внутрішній водний транспорт – вид транспорту, до якого належать судна, суб'єкти господарювання, що здійснюють та забезпечують перевезення переважно внутрішніми водними шляхами вантажів, пасажирів, багажу і пошти, використовуються для рибогосподарської діяльності, надають інші послуги за допомогою суден внутрішнього плавання, забезпечують судноплавство на внутрішніх водних шляхах, утримують об'єкти інфраструктури внутрішніх водних шляхів, здійснюють навігаційно-гідрографічне забезпечення судноплавства.

Повітряний транспорт – вид транспорту, де як транспортний засіб для перевезення пасажирів, пошти і вантажів використовують повітряні судна важчі за повітря – насамперед літаки та вертольоти (гвинтокрили). Крім повітряних суден, предметом кримінального правопорушення є аеропорти, аеродроми, посадкові смуги, наземне устаткування та інші засоби, що забезпечують безпеку польотів.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується трьома ознаками: 1) діянням (діями або бездіяльністю); 2) настанням або можливістю настання суспільно небезпечних наслідків; 3) причиновим зв'язком між діянням і наслідками.

Діяння в цьому кримінальному правопорушенні охоплює такі форми: 1) порушення правил безпеки руху; 2) порушення правил експлуатації; 3) недоброякісний ремонт технічних засобів указаних видів транспорту.

Порушення правил безпеки руху на залізничному транспорті може виявлятися в перевищенні швидкості руху, неувважності під час виконання

маневрових робіт, прийманні потягу на зайняту колію, проїзді на сигнал світлофора, що забороняє рух, тощо. На водному транспорті – це порушення правил причалування і швартування суден, перевищення швидкості під час підходу до порту, відсутність постійного спостереження за станом водного шляху, неправильне розходження із зустрічними суднами тощо. На повітряному транспорті – це порушення правил під час заходження на посадку літака, недотримання встановлених маршрутів та висоти польоту, перевищення швидкості під час посадки літального апарата тощо.

Порушення правил експлуатації залізничного, водного та повітряного транспорту полягає в недотриманні габаритів під час навантаження та закріплення громіздких вантажів, неналежному закріпленні вантажів та їх розміщенні, недотриманні вимог щодо технічного стану засобів транспорту, його окремих механізмів, споруд і обладнання, експлуатації транспортних засобів із такими несправностями, що створюють загрозу для безпеки руху, тощо.

Недоброякісний ремонт транспортних засобів, колій, споруд на них, засобів сигналізації та зв'язку виражається в тому, що працівник транспорту, не дотримуючи вимог різних технічних норм, не усуває несправностей указаних засобів транспорту. Ідеться лише про такі механізми та обладнання, які забезпечують безпеку руху та експлуатації транспортних засобів.

Диспозиція цієї статті є *бланкетною*. Для притягнення працівника транспорту до кримінальної відповідальності потрібно встановити факт порушення відповідних правил або неналежного виконання обов'язків під час ремонту та обслуговування засобів транспорту. Враховуючи можливі особливо тяжкі наслідки на цих видах транспорту, діяльність працівників транспорту є суворо регламентованою. Мотивуючи обвинувачення, слід посилатися на конкретні статті, параграфи, пункти чинних на вказаних видах транспорту правил, інструкцій, наказів, які було порушено. Слід мати на увазі, що діяльність із ремонту засобів транспорту також регламентують відповідні технічні норми. Тому недоброякісним слід визнавати як ремонт, під час якого не усувають небезпечних для руху та експлуатації дефектів засобів транспорту, так і використання для ремонту неякісних частин, механізмів, обладнання чи приладів.

Своєрідним *наслідком* кримінального правопорушення, передбаченим ч. 1 ст. 276 КК України, є створення небезпеки для життя людей або настання інших тяжких наслідків. Така небезпека виникає внаслідок порушення правил безпеки руху або експлуатації транспорту, недоброякісного ремонту засобів транспорту. У технічній системі транспорту відбуваються певні зміни і створюється реальна можливість настання тяжких наслідків, тобто високий ступінь імовірності їх настання. Такі зміни в технічній системі транспорту порушують нормальне її

функціонування, через що заподіюється шкода об'єктові злочину. Така небезпека (загроза) є і ознакою злочинного діяння, і своєрідним наслідком, пов'язаний із ним. Такі зміни в технічній системі транспорту слід фіксувати. У таких ситуаціях обов'язково встановити причиновий зв'язок між діянням працівника транспорту і змінами, що відбулися в технічній системі транспорту.

Третьою обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення є *причиновий зв'язок між діянням і наслідками*, які настали. За справами цієї категорії для встановлення причинового зв'язку призначають експертизи.

Практика свідчить, що причиновий зв'язок у справах цієї категорії має свої особливості, які треба брати до уваги під час його встановлення. залізничний, водний і повітряний транспорт досить часто експлуатують у складних погодних умовах. Технічний стан засобів транспорту також не завжди перебуває в ідеальному стані. Сприяти настанню тяжких наслідків також можуть неправомірні дії інших учасників руху. Це не виключає відповідальності цих осіб, якщо встановлено всі інші ознаки певного складу злочину.

Суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується психічним ставленням особи до діяння і його наслідків. Порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту, недоброякісний ремонт можуть вчиняти з прямим умислом або через злочинну недбалість. До наслідків кримінального правопорушення можна віднести лише необережну форму вини (кримінально-протиправну самовпевненість або недбалість). Загалом це кримінальне правопорушення вважають необережним.

Суб'єктом кримінального правопорушення може бути лише працівник залізничного, водного або повітряного транспорту, трудова діяльність якого пов'язана з рухом, експлуатацією транспортних засобів або їх ремонтом. У судовій практиці інколи постає питання, як кваліфікувати дії робітника, слюсаря, який виконував ремонт механізмів, обладнання, засобів сигналізації або зв'язку на заводі, у майстерні, які не підпорядковані залізничному, водному чи повітряному транспорту.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 276 КК України):

- спричинення потерпілому середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень;
- заподіяння великої матеріальної шкоди.

Встановлюючи матеріальну шкоду, потрібно враховувати вартість знищених або пошкоджених транспортних засобів, вантажів, споруд на шляхах сполучення тощо.

Особливо кваліфікуюча ознака (ч. 3 ст. 276 КК України): загибель людей. Для цього досить настання смерті хоча б однієї людини.

3.1.3 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації здійснення професійної діяльності членом екіпажу або обслуговування повітряного руху диспетчером управління повітряним рухом (диспетчером служби руху) у стані алкогольного сп'яніння або під впливом наркотичних чи психотропних речовин (ст. 276-1 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: здійснення професійної діяльності членом екіпажу або обслуговування повітряного руху диспетчером управління повітряним рухом (диспетчером служби руху) у стані алкогольного сп'яніння або під впливом наркотичних чи психотропних речовин (ст. 276-1 КК України).

Складовою безпеки польотів повітряних суден є нормальна професійна діяльність як членів екіпажу повітряного судна, так і диспетчерів управління повітряним рухом, тому помилка цих осіб під час здійснення польоту може призвести до катастрофи та загибелі багатьох людей. Цією статтею доповнено КК України у зв'язку із впровадженням нового Повітряного кодексу України від 19 травня 2011 р. № 3393-VI, який набрав чинності з 17 вересня 2011 р.

Безпосередній об'єкт характеризуваного кримінального правопорушення – суспільні відносини, що регулюють безпеку повітряного руху та виконання професійних обов'язків суб'єктів – учасників повітряного руху.

Повітряний рух – політ повітряного судна або його рух у зоні маневрування аеродрому.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення конструктивно побудована як *формальний* склад кримінального правопорушення.

Обов'язковою ознакою є *суспільно-небезпечне діяння* (як дія, так і бездіяльність): 1) здійснення професійної діяльності членом екіпажу; 2) обслуговування повітряного руху диспетчером управління повітряним рухом. Професійна діяльність відповідних осіб пов'язана як із безпосереднім керуванням повітряним судном, його обслуговуванням і забезпеченням процедур безпеки пасажирів на борту під час польоту, так і з обслуговуванням повітряного руху цих суден.

Суб'єктивна сторона аналізованого кримінального правопорушення характеризується прямим умислом щодо скоєння відповідних суспільно небезпечних діянь. Тобто особа усвідомлює, що вживала або вживає алкогольні напої, або наркотичні засоби, або психотропні речовини, і в алкогольному стані або під впливом наркотичних засобів чи психотропних речовин здійснює професійну діяльність і бажає її виконувати в такому стані. Мотиви та цілі такого діяння можуть бути різними і, як правило, не впливають на кримінально-правову кваліфікацію.

Суб'єкт кримінального правопорушення – спеціальний:

- член екіпажу повітряного судна;
- диспетчер управління повітряним рухом.

Член екіпажу повітряного судна – це особи льотного екіпажу (командир повітряного судна, штурман, бортінженер та інші особи льотного складу) та екіпажу пасажирського і вантажного салону (бортпровідник, бортоператор, інші особи).

Відповідно до п. 4 Правил видачі свідоцтв авіаційному персоналу в Україні, які затверджено наказом Міністерства транспорту України від 07 грудня 1998 р. № 486, до членів екіпажу повітряного судна належать авіаційні фахівці, яким видають свідоцтва або посвідчення: курсант-пілот (літак / вертоліт), приватний пілот (літак / вертоліт); комерційний пілот (літак / вертоліт); транспортний пілот (літак / вертоліт); пілот планера; пілот вільного аеростата; пілот надлегкого повітряного судна; курсант-штурман; штурман; курсант-бортінженер; бортінженер; бортрадист; бортоператор, бортпровідник, льотчик-спостерігач.

Диспетчер управління повітряним рухом – авіаційний спеціаліст, один із основних елементів глобальної системи обслуговування повітряного руху, завданням якого є підтримувати безпечний, упорядкований та прискорений потік повітряного руху.

Вік настання кримінальної відповідальності – з 16 років.

Обов'язковою ознакою суб'єкта кримінального правопорушення є встановлення його особливого стану – алкогольного сп'яніння або впливу наркотичних чи психотропних речовин.

3.1.4 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: умисне руйнування або пошкодження шляхів сполучення, споруд на них, рухомого складу або суден, засобів зв'язку чи сигналізації, а також інші дії, спрямовані на приведення зазначених предметів у непридатний для експлуатації стан, якщо це спричинило чи могло спричинити аварію поїзда, судна або порушило нормальну роботу транспорту, або створило небезпеку для життя людей чи настання інших тяжких наслідків (ч. 1 ст. 277 КК України).

Небезпечність цього кримінального правопорушення полягає в тому, що умисне руйнування або пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів порушує нормальне функціонування технічних систем залізничного, водного або повітряного транспорту, унаслідок чого транспортні засоби, які є джерелом підвищеної небезпеки, виходять з-під контролю і створюють загрозу настання катастрофи, аварії та інших тяжких наслідків.

Предметом кримінального правопорушення є шляхи сполучення, споруди на них, рухомий склад, водні або повітряні судна, засоби зв'язку або сигналізації. Усі ці предмети виконують різні функції, але з погляду кримінального права для них характерні однакові ознаки, що мають важливе значення для кваліфікації. До таких ознак належать: 1) спеціальне (цільове) призначення цих пристроїв та елементів транспорту – забезпечити нормальне функціонування технічних систем вказаних видів транспорту і в такий спосіб безпеку руху та експлуатації; 2) придатність до експлуатації. Вони є елементом, частиною технічної системи транспорту; 3) рухомий склад, водні та повітряні судна є джерелом підвищеної небезпеки. Інші елементи, пристрої та механізми забезпечують нормальне (безпечне) функціонування цих джерел; 4) ці предмети мають особливий правовий статус, їхній технічний стан та функціонування регулюють чинні на транспорті нормативні акти (статути, кодекси, правила, інструкції).

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення виражається в руйнуванні, пошкодженні вказаних предметів, а також в інших діях, які приводять пристрої та механізми транспорту в непридатний для експлуатації стан.

Руйнування – це протиправний вплив на пристрої та елементи транспорту шляхом порушення їхньої цілісності і структури, унаслідок чого вони стають непридатними для експлуатації.

Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів – це протиправний вплив на ці предмети, коли з ладу виводять окремі їхні частини та механізми, унаслідок чого вони стають непридатними для експлуатації відповідно до свого цільового призначення.

Інші дії, спрямовані на приведення зазначених предметів у непридатний для експлуатації стан, – це такий протиправний вплив на них, у результаті якого технічно справні механізми та елементи транспорту тимчасово (у цій ситуації) приводять до непридатного для експлуатації стану. *Наприклад*, покладення на рейки залізничної колії шпал, колод, переміщення сигнального вогню на фарватері водного шляху, відключення живлення пристроїв та механізмів тощо.

Це кримінальне правопорушення із *матеріальним* складом. *Закінченим* його слід визнавати з моменту приведення предмета до непридатного для експлуатації стану, незалежно від того, чи спричинило це тяжкі наслідки, чи було створено загрозу їх настання.

Наслідками цього кримінального правопорушення, згідно з ч. 1 ст. 277 КК України, є аварія потягу, судна, порушення нормальної роботи транспорту або створення небезпеки для життя людей чи настання інших тяжких наслідків.

Аналіз відомих нормативних актів, у яких наведено класифікацію та опис транспортних пригод, показує, що аварією на залізниці називають сходження рухомого складу з рейок, пошкодження транспортних засобів, їх зіткнення, пошкодження шляхів сполучення, споруд на них, вантажів тощо.

Аварія на водному транспорті – це зіткнення суден або посадка його на мілину, пошкодження судна, вантажів, берегових споруд, засобів сигналізації, забруднення моря, річки чи озера шкідливими речовинами тощо. На повітряному транспорті аварією визнають пошкодження літальних апаратів, аеродромного обладнання, засобів сигналізації та зв'язку, вантажів, вимушену посадку літального апарата тощо.

На кваліфікацію не впливає, чи настала аварія, чи лише могла статися.

Порушення нормальної роботи транспорту може виражатися у зриві графіка руху транспортних засобів, у затриманні доставки чи відправлення вантажів та пасажирів, простої вагонів, суден тощо.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення має складний характер. У диспозиції статті йдеться лише про умисний характер дій. Аналіз судової практики свідчить, що руйнування, пошкодження, приведення предмета в непридатний для експлуатації стан іншим способом можуть вчиняти як із прямим, так і з непрямым умислом. Що стосується тяжких наслідків, то психічне ставлення до них може виражатися як в умислі, так і в необережності. Отже, це кримінальне правопорушення можуть вчиняти як у межах однієї форми вини – умислу, так і в межах складної (подвійної) форми вини – умислу стосовно дій і необережності щодо наслідків.

Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів через необережність, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки, слід кваліфікувати за ст. 291 КК України («Порушення чинних на транспорті правил») або за ст. 196 КК України («Необережне знищення або пошкодження майна»).

Мотиви пошкодження шляхів сполучення і транспортних здебільшого корисливі і часто пов'язані з крадіжкою засобів та обладнання транспорту. Інколи злочин можуть вчиняти з метою помститися іншим працівникам, керівникам транспортних організацій. Поширеним у судовій практиці є хуліганський мотив. Мотиви злочину, а також ставлення до тяжких наслідків на кваліфікацію не впливають, але їх враховують, коли призначають покарання.

Суб'єктом цього кримінального правопорушення може бути будь-яка особа, яка досягла віку 14 років.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 277 КК України):

- вчинені за попередньою змовою групою осіб;
- поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого.

Особливо кваліфікуючі ознаки (ч. 3 ст. 277 КК України):

- вчинені організованою групою;
- поєднані з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого;
- такі, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

3.1.5 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації угону або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ч. 1 ст. 278 КК України).

Суспільна небезпечність цього злочину полягає в тому, що рух та експлуатацію вказаних транспортних засобів суворо регламентують і контролюють відповідні служби і спеціалісти. Керування такими потужними транспортними засобами без контролю, без погодження з відповідними службами створює реальну загрозу настання катастрофи, аварії, у яких гинуть люди та пошкоджуються матеріальні цінності. Угон повітряного, водного судна часто вчинюють, щоб втекти за кордон або щоб скоїти інші тяжкі чи особливо тяжкі злочини.

Предметом цього кримінального правопорушення є залізничний рухомий склад, повітряні, морські та річкові судна.

Предметом злочину на залізниці є пасажирський або вантажний потяг, локомотив, дрезина та інші механічні транспортні засоби. Повітряне судно – це літальний апарат, який підтримується в атмосфері завдяки його взаємодії з повітрям (літак, вертоліт, дирижабль тощо). До морських та річкових суден належать пасажирські, вантажні, риболовні, рятувальні, допоміжні (буксири) та інші, за винятком маломірних суден (човнів, байдарок тощо). Для кваліфікації злочину відомча підпорядкованість транспортних засобів значення не має.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення виражається в угоні або захопленні зазначених транспортних засобів.

Угон – це протиправне заволодіння транспортним засобом для здійснення поїздки (польоту) на ньому або самовільне використання транспортного засобу. Угон можуть вчиняти як із місця стоянки транспортного засобу, так і під час його руху. Закінченням угону визнають з моменту запуску двигуна і початку руху. Якщо угон вчиняють члени екіпажу, то закінченням його слід вважати з моменту відхилення від маршруту або відмови виконувати вказівки осіб, які керують (контролюють) рухом транспортного засобу. Вирішуючи це питання, потрібно враховувати вид транспорту та стан, у якому він перебуває. Так, угон повітряного судна, яке перебуває в аеропорту на стоянці, буде закінченням із моменту запуску двигунів і початку руху літального апарата. Угон морського чи річкового судна буде закінченням, коли запущено двигуни, віддано швартові кінці і судно почало рухатись. Спробу запустити двигун чи розпочати рух необхідно кваліфікувати як замах на цей злочин.

Захоплення – це протиправне заволодіння транспортним засобом будь-якою особою із застосуванням насильства чи погроз для здійснення поїздки (польоту) на ньому чи зміни напрямку руху тощо. Якщо захоплення відбувається під час руху транспортного засобу, то з моменту встановлення контролю над транспортним засобом цей злочин вважають закінченим. Насильницьке захоплення транспортного засобу на місці його стоянки з метою подальшої поїздки (польоту) на ньому потрібно розцінювати як початковий етап для угону. Проте з моменту захоплення транспортного засобу кримінальне правопорушення слід вважати закінченим.

Суб'єктивна сторона аналізованого кримінального правопорушення виражається в прямому умислі. Винна особа усвідомлює фактичні ознаки вчиненого діяння, розуміє його суспільно небезпечний і протиправний характер та бажає вчинити такі дії. Мотиви та мета угону чи захоплення вказаних транспортних засобів можуть бути різними. Вони не впливають на кваліфікацію, їх можна враховувати, лише коли призначають покарання.

Суб'єктом кримінального правопорушення є будь-яка особа, зокрема і працівник транспорту, яка досягла віку 14 років.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 278 КК України):

- вчинені за попередньою змовою групою осіб;
- поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого.

Угон або захоплення транспортного засобу *за попередньою змовою групою осіб* трапляється тоді, коли його вчинюють дві і більше осіб, які заздалегідь, тобто до початку вчинення злочину, домовились про вчинення його спільними діями, незалежно від того, хто керував транспортним засобом. Крім того, змова між ними повинна бути попередньою, тобто до початку вчинення угону або захоплення транспортного засобу.

Насильство може бути фізичним та психологічним. Фізичне насильство може виражатися в нанесенні ударів, побоїв, викручуванні рук, утриманні, зв'язуванні, закриванні в приміщенні, позбавленні волі іншим способом, спричиненні легкого тілесного ушкодження без короточасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності. Психологічне насильство виражається в погрозі застосувати таке саме за характером фізичне насильство. Як фізичне, так і психологічне насильство є засобом заволодіння транспортним засобом.

Особливо кваліфікуючі ознаки (ч. 3 ст. 278 КК України):

- вчинені організованою групою;
- поєднані з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого;
- такі, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

Організованою групою є стійке об'єднання трьох і більше осіб, які попередньо зорганізувалися, щоб вчинити цей злочин або займатися злочинною діяльністю. Ця група об'єднана єдиним планом із розподілом

функцій учасників групи. Діяльність організованої групи координує організатор (керівник) за суворого дотримання загальних правил поведінки. Якщо група зорганізувалась з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб і озброїлась вогнепальною чи холодною зброєю, то відповідальність повинна наставати за бандитизм.

Насильством, небезпечним для життя і здоров'я, визнають спричинення легкого тілесного ушкодження з короточасним розладом здоров'я або незначною втратою працездатності, середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження, смерті, а також інші насильницькі дії, які не спричинили вказаних наслідків, але були небезпечними для життя в момент заподіяння. Це насильство, що викликало втрату свідомості, стискання шиї, скидання з висоти або з рухомого транспортного засобу, застосування спеціальних засобів, зброї тощо.

Насильством також визнають застосування без згоди потерпілого наркотичних засобів, психотропних, отруйних чи сильнодійних речовин, газів тощо. Його можуть визнавати таким, що є або не є небезпечним для життя і здоров'я потерпілого, залежно від того, яких тілесних ушкоджень було завдано внаслідок застосування цих засобів. Якщо тілесних ушкоджень не було спричинено, то питання про характер насильства вирішують залежно від того, чи створювало застосування цих засобів загрозу для життя потерпілого. У такому разі винна особа повинна усвідомлювати цю обставину.

Психологічне насильство виражається в погрозі застосувати фізичне насильство такого ж характеру. Погроза вбивством охоплюється складом цього злочину.

Інші тяжкі наслідки – спричинення тяжких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень, великої матеріальної шкоди. Психічне ставлення до цих наслідків може бути умисним і необережним. Убивство через необережність також охоплюється складом цього злочину. Умисне вбивство під час захоплення транспортного засобу потрібно кваліфікувати за сукупністю злочинів (ч. 3 ст. 278 і ст. 115 КК України).

3.1.6 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації блокування транспортних комунікацій, а також захоплення транспортного підприємства (ст. 279 Кримінального кодексу України)

Характеризована кримінально-правова норма охоплює два склади кримінальних правопорушень, а саме: ч. 1 і ч. 2 ст. 279 КК України.

Суспільна небезпечність цього кримінального правопорушення виражається в тому, що внаслідок блокування одного або кількох видів механічного транспорту або захоплення вокзалу, порту, станції, аеродрому тощо насамперед створюється загроза для життя людей чи настання інших тяжких наслідків. Це паралізує роботу транспорту, відправлення та прибуття вантажів і пасажирів, може викликати інші негативні явища.

Диспозиція кримінально-правової норми: блокування транспортних комунікацій шляхом влаштування перешкод, відключення енергопостачання чи іншим способом, яке порушило нормальну роботу транспорту або створювало небезпеку для життя людей, або настання інших тяжких наслідків (ч. 1 ст. 279 КК України).

Предметом кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 279 КК України є шляхи сполучення, споруди на них, транспортні засоби, засоби зв'язку та сигналізації, інші пристрої та елементи залізничного, водного, повітряного, автомобільного, міського електротранспорту або магістрального трубопровідного транспорту.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 279 КК України виражається в блокуванні транспортних комунікацій. Блокування можуть здійснювати шляхом розміщення на вулицях, дорогах, залізничному або водному шляху, злітній смузі колод, шпал, каміння, залізобетонних конструкцій, транспортних засобів, сільськогосподарських, будівельних та інших машин та механізмів, що не дає можливості рухатися транспортним засобам, перекачувати нафту, газ, пально-мастильні матеріали. Шляхи сполучення, вулиці, дороги можуть бути перекриті для руху транспортних засобів гуртом людей, табуном коней, чередою великої рогатої худоби тощо.

Технічна система транспорту може бути паралізована шляхом припинення подання води, газу, пально-мастильних матеріалів, відключення електричної енергії, засобів зв'язку, сигналізації, автоматизованих систем управління транспортом.

Наслідками блокування є порушення нормальної роботи транспорту, а також створення небезпеки для життя людей або настання інших тяжких наслідків. Склад цього кримінального правопорушення охоплює лише легкі тілесні ушкодження, удари, побої, позбавлення волі тощо. Психологічне насильство – це погроза вбити, спричинити тілесні ушкодження тощо.

Це кримінальне правопорушення слід вважати *закінченим* з моменту настання вказаних наслідків.

Між блокуванням і вказаними наслідками має бути встановлений *причинний зв'язок*. У разі потреби для встановлення причинового зв'язку можуть призначати експертизу.

Диспозиція кримінально-правової норми: захоплення вокзалу, аеродрому, порту, станції або іншого транспортного підприємства, установи або організації (ч. 2 ст. 279 КК України).

Предметом кримінального правопорушення за ч. 2 ст. 279 КК України є вокзали, аеродроми, порти, станції та інші транспортні підприємства, організації, установи. Це можуть бути окремі будівлі, споруди, вежі або якась частина, кімната, зала цих будівель, у яких можуть бути розташовані диспетчерська, засоби зв'язку, сигналізації чи управління транспортом або окремими його підрозділами.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення за ч. 2 ст. 279 КК України виражається в захопленні вокзалу, аеродрому, порту, станції або іншого транспортного підприємства, установи або організації.

Захоплення – це протиправне заволодіння будівлями чи їхніми окремими частинами, спорудами будь-якою особою шляхом застосування насильства, погроз і встановлення контролю над ним. Фізичне насильство під час захоплення об'єктів транспорту може виражатися в нанесенні ударів, побоїв, викручуванні рук, зв'язуванні, утриманні, позбавленні волі, закриванні в приміщенні, а також у спричиненні тілесних ушкоджень і навіть смерті.

Це кримінальне правопорушення вважають *закінченим* з моменту встановлення контролю над вокзалом, портом тощо або його певною частиною, яка має важливе значення для управління рухом або експлуатації транспортних засобів.

Суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 або 2 ст. 279 КК України, виражається в прямому умислі щодо дій. Особа усвідомлює фактичні обставини кримінального правопорушення, розуміє суспільну небезпечність і протиправність скоєного і бажає вчинити такі дії. Мотиви і мета вчинення цього злочину можуть бути різними. Вони на кваліфікацію не впливають, але їх враховують, коли призначають покарання.

Суб'єктом є будь-яка особа, якій виповнилося 16 років, зокрема працівник транспорту.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 3 ст. 279 КК України):

- спричинили загибель людей;
- інші тяжкі наслідки.

Для ознаки *«загибель людей»* достатньо смерті хоча б однієї людини.

Інші тяжкі наслідки охоплюють тяжкі та середньої тяжкості тілесні ушкодження, які можуть бути спричинені як умисно, так і через необережність. Склад цього кримінального правопорушення охоплює і вбивство через необережність. До тяжких наслідків належить також велика матеріальна шкода.

3.1.7 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків (ст. 280 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: примушування працівника залізничного, повітряного, водного, автомобільного, міського електричного чи магістрального трубопровідного транспорту до невиконання своїх службових обов'язків шляхом погрози вбивством, заподіянням тяжких тілесних ушкоджень або знищенням майна цього працівника чи близьких йому осіб (ч. 1 ст. 280 КК України).

Примушування працівника транспорту до невиконання його обов'язків порушує право громадянина на працю, яку він вільно обирає. Від цього злочину можуть страждати близькі та рідні працівника транспорту: батьки, дружина (чоловік), діти, рідні брати та сестри, дід, бабуся, онуки. Крім того, такі дії можуть призвести до загибелі людей або інших тяжких наслідків.

Це кримінальне правопорушення може бути вчинене на всіх видах транспорту. Немає обмежень відносно категорій працівників транспорту. Передусім це особи, діяльність яких пов'язана з рухом та експлуатацією транспортних засобів, керівники транспортних підприємств, їхні заступники, начальники служб і підрозділів, особи, які забезпечують ремонт та обслуговування технічних систем транспорту, та ін.

Об'єктивна сторона розглядуваного кримінального правопорушення виражається в примушуванні працівника транспорту до невиконання його службових обов'язків.

Примушування – це вимога до працівника транспорту не виконувати покладені на нього обов'язки, яка супроводжується погрозами. Погрози адресовано як самому працівникові транспорту, так і його близьким. Погроза вбивством, заподіянням тяжких тілесних ушкоджень або знищенням майна вказаних осіб повинна бути реальною. Вона може бути виражена словами, у телефонній розмові, у листі, шляхом демонстрування зброї тощо, а також доведена до потерпілого особисто або через третіх осіб.

Кримінальне правопорушення вважають *закінченим* з моменту висунення вимоги, яка супроводжується однією з погроз до працівника транспорту або його близьких.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення виражається в прямому умислі. Особа усвідомлює, що примушує працівника транспорту не виконувати службові обов'язки, супроводжуючи це погрозами, розуміє суспільну небезпечність та протиправність скоєного і бажає вчинити такі дії. Мотиви і мета вчинення цього злочину можуть бути різними.

Суб'єктом цього кримінального правопорушення є особа, яка досягла 16-річного віку. Якщо примушування вчиняє службова особа щодо своїх підлеглих, то за наявності відповідних ознак відповідальність настає за сукупністю і за злочин у сфері службової діяльності.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 280 КК України):

- повторно;
- за попередньою змовою групою осіб.

Повторним визнають вчинення цього кримінального правопорушення вдруге незалежно від того, чи притягували особу до кримінальної відповідальності за перший злочин, чи ні.

Примушування визнають скоєним *за попередньою змовою групою осіб*, якщо в ньому брали участь дві і більше осіб як співвиконавці. Крім того, між ними має бути домовленість про вчинення цього кримінального правопорушення спільно до початку виконання дій, які характеризують об'єктивну сторону цього кримінального правопорушення.

Особливо кваліфікуючі ознаки (ч. 3 ст. 280 КК України):

- вчинені організованою групою;
- поєднані з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого;
- такі, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

3.1.8 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації порушення правил повітряних польотів (ст. 281 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: порушення правил безпеки польотів повітряних суден особами, які не є працівниками повітряного транспорту, якщо це створило небезпеку для життя людей або настання інших тяжких наслідків (ч. 1 ст. 281 КК України).

Суспільна небезпечність цього кримінального правопорушення виражається в тому, що пілоти, які не є працівниками повітряного транспорту, під час польотів порушують правила і створюють загрозу для життя і здоров'я людей та настання інших тяжких наслідків.

До повітряних суден, на яких можуть вчиняти це кримінальне правопорушення, належать: літаки, вертольоти, дирижаблі, планери, які не підпорядковані військовим повітряним силам та органам цивільної авіації. Власниками цих повітряних суден можуть бути окремі фізичні або юридичні особи.

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується трьома ознаками: 1) діянням (дії або бездіяльність); 2) настанням або можливістю настання суспільно небезпечних наслідків; 3) причиновим зв'язком між діянням і наслідками.

Діяння – це дія чи бездіяльність, яка виражається в порушенні правил безпеки польотів. Ці правила можуть бути порушені під час злітання літального апарата, набрання висоти, польоту та посадки літального апарата.

Диспозиція цієї статті є *бланкетною*. Тому для вирішення питання про порушення потрібно звернутися до відповідних нормативних актів, які регламентують виконання польотів (статути, кодекси, правила, інструкції і т. ін.). До того ж, потрібно посилається на конкретні статті, пункти, параграфи вказаних нормативних актів, які було порушено.

Не всі допущені порушення правил польотів можуть мати ознаки складу злочину, а лише ті, що потягли за собою суспільно небезпечні наслідки. Таким наслідком, указаним у ч. 1 цієї статті, є створення небезпеки для життя людей або настання інших тяжких наслідків.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення є *причинний зв'язок* між порушенням правил безпеки польотів і створенням реальної можливості настання тяжких наслідків. Для його встановлення важливе значення мають судові експертизи.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується психічним ставленням винної особи як до факту порушення правил безпеки польотів, так і до наслідків порушення. Порушення правил можуть вчиняти з прямим умислом або кримінально-протиправною недбалістю. Вина стосовно наслідків може бути необережною (кримінально-протиправна самовпевненість або недбалість).

Суб'єктом кримінального правопорушення може бути пілот або член екіпажу повітряного судна, які не є працівниками повітряного транспорту. За вказаною ознакою це кримінальне правопорушення потрібно відмежувати від порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного або повітряного транспорту, де суб'єктом є працівник повітряного транспорту.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 281 КК України):

- спричинили потерпілому середньої тяжкості або тяжкі тілесні ушкодження;
- завдали великої матеріальної шкоди.

Особливо кваліфікуючі ознаки (ч. 3 ст. 281 КК України):

- спричинили загибель людей;
- спричинили інші тяжкі наслідки.

Для ознаки «загибель людей» достатньо настання смерті хоча б однієї людини.

До *інших тяжких наслідків* слід відносити тяжкі тілесні ушкодження, спричинення особливо важкої матеріальної шкоди тощо.

3.1.9 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації порушення правил використання повітряного простору (ст. 282 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: порушення правил пуску ракет, проведення всіх видів стрільби, вибухових робіт або вчинення інших дій у повітряному просторі, якщо це створило загрозу безпеці повітряних польотів (ч. 1 ст. 282 КК України).

Суспільна небезпечність цього кримінального правопорушення виражається в тому, що внаслідок вчинення вказаних у диспозиції цієї статті дій створюється загроза для життя і здоров'я людей, крім того, це може перешкоджати виконанню польотів літальними апаратами, що створює загрозу безпеці повітряних польотів.

Об'єктивна сторона аналізованого кримінального правопорушення характеризується трьома ознаками: 1) діянням; 2) наслідками; 3) причиновим зв'язком між діянням і наслідками.

Діяння виражається в порушенні правил пуску ракет. Розрізняють сигнальні, навчальні та бойові ракети або такі, які мають інше наукове чи господарське призначення. Усі види стрільби можна здійснювати з різних видів вогнепальної зброї як на землі, так і в повітряному просторі незалежно від того, як обладнане місце для проведення стрільби (полігон, тир і т. ін.). Вибухові роботи проводять під час будівництва тунелів, магістралей, доріг, виконання гірничих робіт, прокладення магістральних трубопроводів тощо.

Відповідно до Правил використання повітряного простору України, затверджених наказом Державіаслужби і Міністерства оборони України від 11.05.2018 № 430/210, розрізняють кілька видів повітряного простору, а саме:

– *повітряний простір вільних маршрутів* – визначений повітряний простір, у межах якого експлуатанти повітряних суден можуть вільно планувати польоти між визначеною точкою входу і визначеною точкою виходу, маючи можливість використовувати проміжні точки (опубліковані або неопубліковані), не посиляючись до мережі маршрутів обслуговування повітряного руху з урахуванням доступності повітряного простору. Польоти повітряних суден у цьому повітряному просторі підлягають диспетчерському обслуговуванню;

– *повітряний простір обслуговування повітряного руху* – частина повітряного простору з літерним позначками, у межах якого виконують певні види польотів з установленням для цих польотів відповідних видів обслуговування повітряного руху і правил польотів;

– *повітряний простір спрощеної координації* – частина повітряного простору, у межах якої дозволено виконувати польоти загального повітряного руху поза маршрутами обслуговування повітряного руху без необхідності здійснювати органом обслуговування повітряного руху координацію виконання таких польотів з відомчими органами управління повітряного руху та користувачами повітряного простору, діяльність яких може становити загрозу безпеці загального повітряного руху.

Повітряний простір, про який ідеться в диспозиції цієї статті, – це частина повітряної сфери над землею або водою, зокрема і над територіальним морським простором. У повітряному просторі можуть здійснювати різні роботи під час будівництва, монтажу, ремонту та обслуговування різного призначення веж, вишок, башт, труб та інших

об'єктів, які розміщено в повітряному просторі. Для виконання цих робіт використовують вертольоти, крани, лебідки та інше устаткування. Виконувати ці роботи слід, дотримуючи відповідних правил та узгоджуючи з усіма власниками літальних апаратів, а також іншими органами, які забезпечують управління польотами повітряних суден.

Диспозиція цієї статті є *бланкетною*. Виконання всіх видів робіт регламентують різні нормативні акти, зокрема це: правила проведення зенітних та інших видів стрільби; правила пуску різних ракет; правила проведення вибухових робіт; правила використання вертольотів під час будівництва складних об'єктів тощо. Тому, вирішуючи питання про притягнення до кримінальної відповідальності, потрібно звертатися до вказаних та інших правил, а мотивуючи обвинувачення, – посилатися на конкретні норми, статті, параграфи правил, інструкцій тощо.

Наслідком кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 282 КК України, є загроза безпеці повітряних польотів. Така загроза створюється внаслідок порушення правил під час виконання вказаних робіт. Це означає, що створюється реальна можливість зіткнення літальних апаратів з іншими матеріальними об'єктами в повітряному просторі під час виконання повітряних польотів, що може призвести до катастрофи чи аварії літального апарата.

Слід мати на увазі, що під час виконання вказаних робіт може виникати загроза для життя і здоров'я людей, які виконують ці роботи, або для сторонніх громадян. Якщо в таких ситуаціях не виникала загроза безпеці повітряних польотів, то скоєне можна кваліфікувати не за ст. 282 КК України, а за іншими статтями цього Кодексу.

Якщо виникає загроза безпеці повітряних польотів, у технічній системі повітряного транспорту відбуваються певні зміни, за яких є висока ймовірність настання тяжких наслідків. Ці зміни повинні фіксувати відповідні органи. Важливо встановити *причинний зв'язок* між порушенням правил виконання вказаних робіт і створенням загрози безпеці повітряних польотів.

Суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується психічним ставленням винної особи до факту порушення правил виконання вказаних робіт та наслідків цього порушення. Діяння може бути вчинене з прямим умислом або кримінально-протиправною недбалістю. У разі прямого умислу особа усвідомлює, що порушує певні правила, а також суспільну небезпечність та протиправність діяння і бажає порушити відповідні правила. У разі кримінально-протиправної недбалості особа не усвідомлює факту порушення правил та протиправності своєї поведінки, хоча за обставинами справи повинна і могла це усвідомлювати. До наслідків цього кримінального правопорушення, зокрема і передбачених ч. 2 і 3 цієї статті, можлива лише необережна форма вини (кримінально-протиправна самовпевненість або недбалість). Загалом це кримінального правопорушення визнають вчиненим з необережності.

Суб'єкт характеризуваного кримінального правопорушення – спеціальний: це може бути особа, відповідальна за виконання вказаних робіт або за дотримання правил техніки безпеки на певній ділянці роботи.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 282 КК України):

– спричинили потерпілому середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження;

– завдали великої матеріальної шкоди.

Особливо кваліфікуюча ознака (ч. 3 ст. 282 КК України): спричинили загибель людей.

3.2 Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності на повітряному транспорті (ст. 201, 201-3 Кримінального кодексу України)

3.2.1 Загальна характеристика кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності на повітряному транспорті

Під кримінальними правопорушеннями у сфері господарської діяльності на повітряному транспорті розуміють передбачені розділом VII Особливої частини КК України умисні суспільно небезпечні діяння, що посягають на суспільні відносини у сфері виробництва і реалізації суб'єктами господарювання товарів і продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність та реалізуються на повітряному транспорті.

Видовим об'єктом кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності на повітряному транспорті є сукупність суспільних відносин, що виникають у сфері господарської діяльності та існують на повітряному транспорті.

Безпосереднім об'єктом окремих кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності на повітряному транспорті можуть бути встановлений порядок переміщення через митний кордон культурних цінностей та зброї (ст. 201 КК України), порядок переміщення через митний кордон товарів (ст. 201-3 КК України) тощо.

Предметом кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності на повітряному транспорті можуть бути: культурні цінності (ст. 201 КК України), товари (ст. 201-3 КК України) тощо.

Об'єктивна сторона більшості кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності на повітряному транспорті характеризується вчиненням суспільно небезпечного діяння у формі активної дії.

Місце вчинення кримінального правопорушення, а також суспільно небезпечні наслідки як факультативні ознаки об'єктивної сторони в диспозиціях окремих статей розділу VII Особливої частини КК України набувають обов'язкового значення. Так, митний кордон (*місце*) є кримінотіпною ознакою контрабанди (статті 201, 201-3 КК України).

Важливе значення для характеристики об'єктивної сторони має спосіб вчинення кримінального правопорушення.

Суб'єктами кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності на повітряному транспорті можуть бути фізичні осудні особи, що досягли 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень, що їх вчиняють у сфері господарської діяльності, характеризується переважно умисною формою вини.

3.2.2 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації контрабанди культурних цінностей та зброї (ст. 201 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: контрабанда, тобто переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), частин вогнепальної нарізної зброї, а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації (ч. 1 ст. 201 КК України).

Об'єкт цього кримінального правопорушення – суспільні відносини, що виникають стосовно переміщення зазначених у ст. 201 КК України предметів через митний кордон України і забезпечують установлені законодавством порядок та умови такого переміщення і внесення до бюджету митних платежів. У разі контрабанди зброї та боєприпасів, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів додатковими об'єктами є громадська безпека та/або здоров'я населення.

Ці відносини регулюють:

- Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI (далі – МК України);
- інші нормативно-правові акти України.

Предметом контрабанди можуть бути: культурні цінності; отруйні речовини; сильнодіючі речовини; вибухові речовини; радіоактивні матеріали; зброя та боєприпаси (крім гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї); спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації.

Культурні цінності – об'єкти матеріальної і духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України (п. 18 ч. 1 ст. 4 МК України). Конкретизовані види культурних цінностей наведено в ст. 1 Закону України «Про вивезення, ввезення і повернення

культурних цінностей» від 21 вересня 1999 р. № 1068-XIV. Предметом контрабанди можуть бути як культурні цінності України, так і культурні цінності інших держав незалежно від форми власності.

Заборонено вивозити з території України культурні цінності, занесені до Державного реєстру національного культурного надбання, а також культурні цінності, включені в Національний архівний фонд або в Музейний фонд України. Належність того чи іншого предмета до культурних цінностей встановлюють на підставі висновків експертизи.

Сучасні сувенірні вироби, предмети культурного призначення серійного та масового виробництва не є культурними цінностями, на них не поширюється дія зазначеного вище Закону України, а тому вони не можуть бути предметами контрабанди.

Отруйні речовини – це речовини, які в результаті потрапляння до організму людини навіть у невеликих дозах здатні викликати її отруєння – порушення цілісності чи нормального функціонування внутрішніх органів людини та/або порушення нормальної роботи організму людини як природної системи, що може спричинити її смерть (миш'як, ціанистий калій, сулема, фенол, ерготамін, зміїна отрута тощо). Вони можуть бути тваринного, рослинного, мінерального походження чи створені людиною.

Сильнодійними речовинами є речовини різного походження та призначення, які не мають властивостей отруйних речовин, але можуть заподіяти таку саму шкоду людині в разі їх вживання чи іншого використання з перевищенням допустимих доз, встановлених для кожного окремого виду таких речовин. Зокрема, це можуть бути деякі лікувальні препарати, які в разі передозування можуть заподіяти шкоду здоров'ю чи навіть викликати смерть. Переліки отруйних та сильнодійних лікарських засобів затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України (далі – МОЗ України) від 17 серпня 2007 р. № 490.

Поняття «*радіоактивні матеріали*» охоплює джерела іонізуючого випромінювання, ядерні матеріали та радіоактивні відходи (ст. 1 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 8 лютого 1995 р. № 39/95-ВР). *Джерело іонізуючого випромінювання* – фізичний об'єкт, що містить радіоактивну речовину, або технічний пристрій, який створює або за певних умов може створювати іонізуюче випромінювання. *Ядерний матеріал* – будь-який вихідний або спеціальний розщеплюваний матеріал. *Радіоактивні відходи* – матеріальні об'єкти та субстанції, активність радіонуклідів або радіоактивне забруднення яких перевищує межі, встановлені чинними нормами.

Вибухові речовини – це хімічні речовини, здатні під впливом зовнішніх дій до швидкого хімічного перетворення, що відбувається з виділенням великої кількості тепла і газоподібних продуктів (ст. 1 Закону України «Про поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення» від 23 грудня 2004 р. № 2288-IV). До вибухових речовин належать порох, динаміт, тротил, нітрогліцерин та інші хімічні речовини, їхні сполуки або суміші, здатні вибухнути без доступу кисню.

Під зброєю розуміють предмети (пристрої), які мають спеціальне призначення для знищення живої та іншої цілі і, як правило, відповідають стандартним зразкам або історично виробленим типам. Це може бути і та зброя, яка була виготовлена та/або фактично існує в одиничних екземплярах. Зброя може бути різних видів: вогнепальною, холодною, ядерною, хімічною, біологічною, нейтронною, лазерною тощо. Контрабандою зброї визнають також незаконне переміщення через митний кордон України складових частин, деталей та вузлів зброї, які утворюють повний комплект, необхідний для виготовлення зброї. Бойові припаси – це пристрої або предмети, які конструктивно призначені для пострілу зі зброї відповідного виду.

Спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації – це технічні, програмні засоби, устаткування, апаратура, прилади, пристрої, препарати та інші вироби, призначені (спеціально розроблені, виготовлені, запрограмовані, пристосовані) для негласного отримання інформації.

Переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю деяких предметів кваліфікують лише за спеціальними нормами, зокрема це стосується наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів чи прекурсорів, фальсифікованих лікарських засобів (ст. 305 КК України); підроблених національної валюти України, іноземної валюти, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї (ст. 199 КК України); творів, що пропагують культ насильства і жорстокості (ст. 300 КК України); предметів порнографічного характеру (ст. 301 КК України).

Об'єктивна сторона контрабанди виражається в таких обов'язкових ознаках: 1) суспільно-небезпечне діяння – незаконне переміщення будь-якого із зазначених у ст. 201 КК України предметів; 2) місце вчинення кримінального правопорушення – митний кордон України; 3) спосіб вчинення кримінального правопорушення – поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю.

Під *переміщенням* слід розуміти переміщення відповідних предметів на митну територію України, або з цієї території, або по такій території транзитом. Митну територію України становлять: територія України, зайнята сушею, територіальне море, внутрішні води і повітряний простір, а також території вільних митних зон, штучні острови, установки і споруди, створені у виключній (морській) економічній зоні України, на які поширюється виключна юрисдикція України. Для цілей застосування положень розділів V і IX МК України території вільних митних зон вважають такими, що перебувають поза межами митної території України (ст. 9 МК України).

Митний кордон – це межі митної території України. Митний кордон збігається з державним кордоном України, крім меж штучних островів, установок і споруд, створених у виключній (морській) економічній зоні України, на які поширюється виключна юрисдикція України. Межі території зазначених островів, установок і споруд становлять митний кордон України (ст. 10 МК України).

Митний контроль – це сукупність заходів, що їх здійснюють митні органи в межах своїх повноважень з метою забезпечити додержання норм Митного кодексу, законів та інших нормативно-правових актів з питань державної митної справи, міжнародних договорів України, укладених у встановленому законом порядку. Відповідно до ч. 1 ст. 318 МК України, митному контролю підлягають усі товари і транспортні засоби комерційного призначення, що їх переміщують через митний кордон України.

Переміщення предметів контрабанди *поза митним контролем* означає: 1) поза місцем розташування митного органу; 2) поза робочим часом, установленим для нього, і без виконання митних формальностей; 3) з незаконним звільненням від митного контролю внаслідок зловживання службовим становищем посадовими особами митного органу. Під останніми розуміють працівників центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державної митної справи, спеціалізованих митних органів, митниць та митних постів, на яких покладено виконання завдань, зазначених у ст. 544 МК України, здійснення організаційного, юридичного, кадрового, фінансового, матеріально-технічного забезпечення діяльності митної служби України і яким присвоєно спеціальні звання митної служби (ст. 543 і 569 МК України).

Переміщення предметів контрабанди з *приховуванням від митного контролю* можуть здійснювати: 1) з використанням спеціально виготовлених сховищ (тайників) та інших засобів або способів, що ускладнюють виявлення таких предметів; 2) шляхом надання одним предметам вигляду інших; 3) з поданням митному органу як підстави для переміщення предметів підроблених документів чи документів, одержаних незаконним шляхом, або таких, що містять неправдиві відомості щодо найменування товарів, їхньої ваги або кількості, країни походження, відправника та/або одержувача, кількості вантажних місць, їхнього маркування та номерів, неправдиві відомості, необхідні для визначення коду товару згідно з УКТ ЗЕД та його митної вартості (ст. 483 МК України).

Спеціально виготовлене сховище (тайник) – сховище, виготовлене з метою незаконного переміщення предметів через митний кордон України, а також обладнані та пристосовані з цією метою конструктивні ємності чи предмети, які попередньо піддавали розбиранню, монтажу тощо (п. 53 ч. 1 ст. 4 МК України).

Використанням інших засобів або способів, що ускладнюють виявлення предметів, визнають приховування останніх у валізах, одязі, взутті, головних уборах, речах особистого користування, на тілі або в організмі людини чи тварини тощо.

Надання одним предметам вигляду інших – це змінювання зовнішніх ознак, за якими ідентифікують предмет – визначають його належність до предметів певного виду. Таке змінювання, зокрема, можуть здійснювати шляхом: 1) змінювання стану предмета, *наприклад*, із рідкого на твердий;

2) змінювання форми самого предмета; 3) нанесення на сам предмет фарби, познач, ярликів, етикеток тощо; 4) змінювання тари чи упакування тощо.

Підставою для переміщення предметів через митний кордон України є передбачені нормативними актами документи, без яких неможливо одержати дозвіл митниці на пропуск предметів через митний кордон, зокрема, це може бути митна декларація, товарно-транспортні документи, спеціальні дозволи, що їх надають в установленому законодавством порядку відповідні державні органи. Конкретизовані переліки документів, які необхідні для здійснення митного контролю, наведено в ст. 335 МК України.

Підробленими слід вважати як цілком фальшиві документи, так і справжні, у які внесено неправдиві відомості або окремі зміни, що перекручують зміст інформації щодо фактів, які вони засвідчують, а також документи з підробленими відбитками печаток, штампів, підписами тощо. Під *одержаними незаконним шляхом документами*, які особа одержала за відсутності законних підстав або з порушенням встановленого порядку. *Надання документів, що містять неправдиві дані*, – неправдиві відомості щодо сутності угоди, найменування, асортименту, ваги, кількості чи вартості предметів, щодо відправника або одержувача, щодо держави, з якої їх вивезено чи в яку їх переміщують тощо.

Кримінальне правопорушення вважають *закінченим* з моменту фактичного незаконного переміщення предметів контрабанди через митний кордон України.

Замах на контрабанду наявний тоді, коли її предмети виявлено до переміщення через митний кордон України (під час огляду чи переогляду товарів, транспортних засобів, ручної поклажі, багажу або особистого огляду тощо). Таке порушення кваліфікують за ч. 3 ст. 15 і ст. 201 КК України.

Суб'єктивна сторона аналізованого кримінального правопорушення характеризується прямим умислом. Мотив і мета не мають значення для кваліфікації контрабанди.

Суб'єкт контрабанди – особа, яка досягла 16-річного віку. Вчинення контрабанди службовою особою з використанням свого службового становища кваліфікують за ч. 2 ст. 201 КК України.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 201 КК України):

- за попередньою змовою групою осіб;
- особою, раніше судимою за контрабанду;
- службовою особою з використанням службового становища.

Особа, раніше судима за контрабанду, – особа, яку раніше було засуджено за ч. 1 або 2 ст. 201 КК України або за ст. 70 КК України 1960 р. і судимість з якої не знято й не погашено у встановленому законом порядку.

Службова особа, що використала своє службове становище, – особа, які підпадає під визначення службових осіб, наведене в ч. 3 ст. 18 КК України, і вчинила самотійно чи в співучасті з іншими особами переміщення будь-якого із зазначених у ст. 201 КК України предметів через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, використовуючи своє службове становище.

Дії службової особи, яка, використовуючи своє службове становище, незаконно звільнила іншу особу від митного контролю, або іншим чином усунула перешкоди незаконному переміщенню іншою особою предметів через митний кордон, або сприяла такому переміщенню порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь, кваліфікують як пособництво в контрабанді за ч. 5 ст. 27 і ст. 201 КК України і за наявності підстав – як відповідний злочин у сфері службової діяльності. Для кваліфікації таких дій, як показує практика, особливої уваги потребує правильне встановлення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення.

3.2.3 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації контрабанди товарів (ст. 201-3 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: *контрабанда, тобто переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю товарів (крім підакцизних товарів та електричної енергії), вчинена в значному розмірі (ч. 1 ст. 201-3 КК України).*

Безпосередній об'єкт цього кримінального правопорушення – суспільні відносини, що виникають стосовно переміщення зазначених у ст. 201-3 КК України предметів через митний кордон України і забезпечують установлені законодавством порядок та умови такого переміщення і внесення до бюджету митних платежів.

Предметом кримінального правопорушення є товари (крім підакцизних товарів та електричної енергії), контрабанда яких вчинена в значному розмірі, якщо загальна вартість предметів контрабанди в п'ять тисяч і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Об'єктивною стороною контрабанди є переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю товарів.

Суспільно-небезпечне діяння характеризується активною дією у формі переміщення через митний кордон України.

Під *переміщенням через митний кордон України* слід розуміти переміщення відповідних предметів на митну територію України або з цієї території чи по такій території транзитом.

Другою обов'язковою ознакою є *спосіб вчинення кримінального правопорушення*: 1) поза митним контролем; 2) із приховуванням від митного контролю.

Переміщення предметів контрабанди *поза митним контролем* означає: 1) поза місцем розташування митного органу; 2) поза робочим часом, установленим для нього, і без виконання митних формальностей; 3) з незаконним звільненням від митного контролю внаслідок зловживання службовим становищем посадовими особами митного органу.

Переміщення предметів контрабанди *з приховуванням від митного контролю* можуть здійснювати: 1) з використанням спеціально виготовлених сховищ (тайників) та інших засобів або способів, що ускладнюють виявлення таких предметів; 2) шляхом надання одним предметам вигляду інших; 3) з поданням митному органу як підстави для переміщення предметів підроблених документів чи документів, одержаних незаконним шляхом, або таких, що містять неправдиві відомості щодо найменування товарів, їхньої ваги або кількості, країни походження, відправника та/або одержувача, кількості вантажних місць, їхнього маркування та номерів, а також неправдиві відомості, необхідні для визначення коду товару згідно з УКТ ЗЕД (Закон України «Про Митний тариф України» від 19 жовтня 2022 р. № 2697-ІХ) та його митної вартості.

Суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується прямим умислом. Мотив і мета не мають значення для кваліфікації контрабанди.

Суб'єкт контрабанди – будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 201-3 КК України):

- вчинена за попередньою змовою групою осіб;
- вчинена особою, раніше судимою за контрабанду;
- вчинена службовою особою з використанням службового становища;
- у великому розмірі.

Великий розмір – якщо загальна вартість предметів контрабанди в десять тисяч і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Особливо кваліфікуюча ознака (ч. 3 ст. 201-3 КК України): вчинена організованою групою.

3.3 Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки на повітряному транспорті (ст. 258–258-5, 269 Кримінального кодексу України)

3.3.1 Загальна характеристика та види кримінальних правопорушень проти громадської безпеки на повітряному транспорті

Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки є небезпечними діями, що порушують загальну безпеку, ставлячи багато об'єктів, передусім життя та здоров'я невизначеного кола осіб, під загрозу заподіяння істотної шкоди. Відповідальність за кримінальні правопорушення проти громадської безпеки передбачено в розділі IX Особливої частини КК України.

Основним безпосереднім об'єктом цих кримінальних правопорушень, що зумовлює родову належність передбачених складів кримінальних правопорушень, є громадська (загальна) безпека, тобто стан захищеності суспільства, людей, власності, довкілля, підприємств, установ та організацій від загальнонебезпечних посягань.

Додатковими об'єктами цих кримінальних правопорушень можуть бути життя чи здоров'я особи, власність, довкілля і нормальна діяльність підприємств, установ та організацій.

Об'єктивна сторона кримінальних правопорушень проти громадської безпеки полягає в суспільно небезпечному діянні, що посягає на громадську безпеку та створює загальну небезпеку для життя чи здоров'я людей, власності, довкілля або нормальної діяльності, підприємств, установ та організацій.

Суб'єктивна сторона цих кримінальних правопорушень – умисна або змішана форма вини, яка характеризує умисел щодо діяння (наприклад, щодо порушення певних правил) і необережність щодо наслідків.

Суб'єкт розглядуваних кримінальних правопорушень є загальним, тобто це фізична осудна особа, що на момент вчинення кримінального правопорушення досягла 16-річного віку. За вчинення деяких кримінальних правопорушень проти громадської безпеки відповідальність встановлено з 14-річного віку – ст. 258 КК України («Терористичний акт»).

3.3.2 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації терористичного акту (ст. 258 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: *терористичний акт, тобто застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, міжнародними організаціями, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою (ч. 1 ст. 258 КК України).*

Терористичний акт є одним із найнебезпечніших злочинів проти громадської безпеки. Він створює загальну небезпеку, може заподіювати або заподіює значну чи тяжку шкоду життю і здоров'ю ні в чому не винних людей, власності, довкіллю, нормальному функціонуванню органів влади, підприємств, установ чи організацій, характеризується застосуванням зброї, жорстокістю, насильством, здатний дестабілізувати соціально-політичну ситуацію в суспільстві чи в окремих регіонах, дезорганізувати роботу органів влади, викликати в населення шок, почуття напруженості, незахищеності й громадського неспокою, тривоги і занепокоєння, посіяти страх і безпорадність тощо.

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення виявляється у двох формах: 1) застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини, або заподіяння значної майнової шкоди, чи настання інших тяжких наслідків; 2) погроза вчинити зазначені дії.

Під *застосуванням зброї* слід розуміти використання її руйнівних властивостей проти життя, здоров'я, майна чи довкілля.

Вибух здійснюють за допомогою вибухових речовин – хімічних сполук або сумішей, спроможних під впливом зовнішнього імпульсу (удару, тепла) до самопоширення з великою швидкістю хімічної реакції окислювання з утворенням газоподібних продуктів і виділенням тепла.

Підпал – це навмисне вчинення пожежі, тобто сильного полум'я, що охоплює і знищує все, що може горіти.

До *інших дій*, які створюють небезпеку для життя чи здоров'я людини, або заподіяння значної майнової шкоди, чи настання інших тяжких наслідків, можна віднести застосування радіоактивних, отруйних та інфекційних речовин, біотероризм, затоплення, обвали, каменепаді, газові атаки, зруйнування будівель, споруд, доріг, засобів зв'язку, пошкодження об'єктів довкілля, нафтових родовищ, систем життєзабезпечення тощо.

Для закінченого складу терористичного акту у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших загальнонебезпечних дій необхідно, щоб будь-яка з них створювала реальну небезпеку для життя чи здоров'я людини, або заподіяння значної майнової шкоди, чи настання інших тяжких наслідків.

Небезпека для життя чи здоров'я людини, або заподіяння значної матеріальної шкоди, чи настання інших тяжких наслідків – це реальна можливість, висока, максимальна ймовірність настання цих наслідків. Вона дорівнює або наближається до неминучості, призвела б до настання тяжких наслідків, якби її не було зупинено, усунуто.

Погроза вчинити загальнонебезпечні дії передбачає доведення до відома органів державної влади чи місцевого самоврядування, службових осіб, об'єднань громадян, юридичних або фізичних осіб наміру готовності винного вчинити зазначені дії. З моменту такої погрози терористичний акт вважають закінченим злочином. Погроза може бути виявлена як безпосередньо, так і опосередковано, як відкрито, публічно, так і анонімно, усно або письмово тощо.

Із **суб'єктивної сторони** терористичний акт може бути вчинений лише з прямим умислом. У разі погрози не має значення, чи справді винний мав умисел виконати її. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони терористичного акту є наявність мети: 1) порушення громадської безпеки; 2) залякування населення; 3) провокація воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення; 4) вплив на ухвалення рішень, вчинення або невчинення дій державною владою чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами; 5) привертання уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста).

Порушенням громадської безпеки як метою терористичного акту є намагання винного (терориста) кинути певний виклик суспільству, його захищеності, гарантованості від загроз, позбавити людей почуття безпеки (спокою), поставити під небезпеку життя і здоров'я людей та інші цінності суспільства, створити і продемонструвати небезпеку настання тяжких наслідків або їх заподіяння, посіяти страх смерті, страх за власне життя, життя рідних та інших людей, заподіяти суспільству психологічну травму.

Залякування населення – це прагнення терориста викликати в населення терофобію, зробити його боязким, лякливим, посіяти страх, жах, паніку тощо.

Провокація воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення – це підбивання (підбурювання) до настання таких подій.

Вплив на ухвалення рішення чи вчинення дій органами державної влади або місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами означає тиск на зазначені органи чи особи.

Привертання уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста) – це прагнення зробити свої погляди об'єктом уваги громадськості, примусити її до цього.

Якщо дії, передбачені ст. 258 КК України, вчинені з метою ослабити державу, то відповідальність настає за диверсію.

Суб'єктом терористичного акту може бути будь-яка особа, яка досягла віку 14 років.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 258 КК України):

- повторність;
- за попередньою змовою групою осіб;
- якщо вони призвели до заподіяння значної майнової шкоди чи інших тяжких наслідків.

До *інших тяжких наслідків*, передбачених ч. 2 ст. 258 КК України, слід відносити екологічне, зокрема радіоактивне, забруднення значних територій, масове отруєння чи захворювання людей, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій, заподіяння тяжкого тілесного ушкодження хоча б одній людині або середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом або більше особам, аварію поїзда, судна, тривале порушення нормальної роботи транспорту, підприємств та організацій, теракт, поєднаний з нападом на об'єкти, на яких є предмети, що становлять небезпеку для оточення, загострення міжнаціональних відносин, тривалу перерву функціонування елементів систем забезпечення життєдіяльності населення тієї чи іншої території, ускладнення відносин між державами (наприклад, згортання чи суттєве обмеження торгівлі, туристичного обміну) тощо.

Особливо кваліфікуюча ознака (ч. 3 ст. 258 КК України): загибель людини.

Під *загибеллю людини* необхідно розуміти загибель однієї або кількох осіб.

Умови звільнення від кримінальної відповідальності (ч. 6 ст. 258 КК України). Особу звільняють від кримінальної відповідальності за діяння, передбачене ч. 1 цієї статті щодо погрози вчинити терористичний акт, якщо:

- вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно повідомила правоохоронний орган про цей злочин;
- вона сприяла його припиненню або розкриттю,
- якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернено небезпеку для життя чи здоров'я людини, або заподіяння значної майнової шкоди, чи настання інших тяжких наслідків,
- якщо в діях особи немає складу іншого злочину.

3.3.3 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258-1 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: втягнення особи у вчинення терористичного акту або примушування до вчинення терористичного акту з використанням обману, шантажу, уразливого стану особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства (ч. 1 ст. 258-1 КК України).

Об'єктивна сторона втягнення у вчинення терористичного акту виражається у двох формах: 1) втягнення особи у вчинення терористичного акту; 2) примушування до вчинення терористичного акту з використанням обману, шантажу, уразливого стану особи або із застосуванням чи погрозою застосування насильства.

Поняття терористичного акту визначено у ст. 258 КК України.

У разі втягнення у вчинення терористичного акту винний скоює ті чи інші дії щодо фізичного або психічного впливу на особу, щоб схилити її до вчинення терористичного акту, викликати у неї прагнення взяти участь у вчиненні терористичного акту. Способи втягнення особи у вчинення терористичного акту можуть бути різними.

Примушування до вчинення терористичного акту означає вимагання від іншої особи незалежно від її волі та бажання вчинити терористичний акт чи взяти участь у його вчиненні.

Примушування до вчинення терористичного акту здійснюють з використанням обману, шантажу, уразливого стану особи, із застосуванням насильства чи погрозою застосувати насильство.

Обман – це введення особи в оману щодо певних фактів шляхом повідомлення неправдивих відомостей (активний обман) або неповідомлення відомостей про факти, які мали бути їй повідомлені (пасивний обман).

Шантаж – це погроза розголосити відомості, які потерпілий або члени його сім'ї, або його близькі родичі бажають зберегти в таємниці.

Уразливий стан – це зумовлений психічними чи фізичними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, ухвалювати з власної волі самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.

Застосування насильства полягає в нанесенні ударів, побоїв, заподіянні тілесних ушкоджень, позбавленні волі, інших насильницьких діях (зв'язування, обмеження свободи переміщення) тощо.

Погроза застосувати насильство означає залякування особи застосуванням до неї або до її близьких фізичного насильства: позбавити життя або волі, завдати тілесних ушкоджень, зґвалтувати, вчинити інші насильницькі дії. Причому не має значення, чи мав винний намір реалізувати погрозу. Винний повинен усвідомлювати, що потерпілий сприймає погрозу як таку, що може здійснитися.

Кримінальне правопорушення є *закінченим* з моменту вчинення дій щодо втягнення у вчинення терористичного акту чи примушування до його вчинення незалежно від того, чи вдалося винному відповідно втягнути особу у вчинення терористичного акту чи примусити до його вчинення. Якщо втягнення у вчинення терористичного акту або примушування до вчинення терористичного акту супроводжувалося вчиненням іншого більш тяжкого кримінального правопорушення, дії винного необхідно кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень.

Суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення передбачає прямий умисел. Мотиви і цілі можуть бути різними.

Суб'єкт – особа, яка досягла 16-річного віку.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 258-1 КК України):

- щодо кількох осіб;
- повторно;
- за попередньою змовою групою осіб;
- службовою особою з використанням службового становища.

Ці ознаки достатньо повно висвітлено в попередніх коментарях.

У разі втягнення (примушування) особи до вчинення конкретного терористичного акту дії винного слід кваліфікувати за ст. 258-1 КК України і за вчинений одночасно терористичний акт, тобто за ст. 258 КК України.

Дії ж винного, який, не будучи співвиконавцем терористичного акту, втягнув у нього особу, кваліфікують за ст. 258-1 КК України, за відповідною частиною ст. 27 КК України (залежно від виду співучасника) і ст. 258 КК України.

Якщо особа, втягнута у вчинення конкретного терористичного акту, добровільно відмовилася від вчинення терористичного акту або не закінчила його (вчинила готування чи замах), винний (втягувач) несе відповідальність за ст. 258 КК України за втягнення у вчинення терористичного акту і за співучасть у незакінченому терористичному акті.

Якщо особа, яку втягували у вчинення конкретного терористичного акту, узагалі не робила спроб його вчинити і не готувалася до цього, винного притягають до відповідальності за ст. 258-1 КК України за втягнення особи до терористичного акту і за готування до терористичного акту, у вчинення якого він намагався втягнути особу.

3.3.4 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації публічних закликів до вчинення терористичного акту (ст. 258-2 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: публічні заклики до вчинення терористичного акту, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами (ч. 1 ст. 258-2 КК України).

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення виражається у двох формах: 1) публічні заклики до вчинення терористичного акту; 2) розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами.

Це кримінальне правопорушення являє собою публічне підбурювання до вчинення терористичного акту, поняття якого законодавець сформулював у ст. 258 КК України як один із видів тероризму, терористичної діяльності (терористичного злочину).

Відповідно до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, термін «публічне підбурювання до вчинення терористичного злочину» означає поширення повідомлення для населення або доведення такого повідомлення до відома населення в інший спосіб з метою підбурити його до вчинення терористичного злочину, якщо така поведінка, незалежно від того, чи є вона, чи не є безпосередньою підтримкою терористичних злочинів, становить загрозу того, що може бути вчинено один чи більше ніж один такий злочин.

Із цього випливає, що під *публічними закликами до вчинення терористичного акту* як формою вчинення злочину необхідно розуміти звернення до широкого кола людей з проханням, умовлянням, запрошенням, підкупом, вимогою (погрозою, примусом) вчинити терористичний акт. Публічні заклики до вчинення терористичного акту є закінченим кримінальним правопорушенням незалежно від реакції на них осіб, до яких було звернення вчинити терористичний акт.

Публічні заклики до вчинення терористичного акту можуть як мати загальний, неконкретизований характер, так і полягати в публічному підбурюванні не загалом до вчинення терористичного акту, а до конкретного терористичного акту. В останньому випадку все скоєне потрібно кваліфікувати за сукупністю злочинів, а саме за публічні заклики до вчинення терористичного акту і за готування до терористичного акту.

Розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення терористичного акту означає їх розповсюдження (роздавання, передавання, розсилання поштою тощо) серед багатьох людей для ознайомлення їх із цими закликами для публічного підбурювання до вчинення терористичного акту.

Матеріали із закликами до вчинення терористичного акту – це створені для розповсюдження ті чи інші витвори на тих чи інших матеріальних носіях інформації із закликами до вчинення терористичного акту.

Виготовлення матеріалів із закликами до вчинення терористичного акту – це створення або розмноження того чи іншого витвору на тих чи інших матеріальних носіях інформації з указаними закликами для публічного підбурювання до вчинення терористичного акту.

Зберігання матеріалів із закликами до вчинення терористичного акту – це володіння цими матеріалами для подальшого їх розповсюдження з метою публічного підбурювання до вчинення терористичного акту. Зберігання матеріалів із закликами до вчинення терористичного акту без мети їх розповсюдження і підбурювання до вчинення терористичного акту не утворює складу злочину.

Суб'єктивна сторона всіх видів публічних закликів до вчинення терористичного акту характеризується прямим умислом і метою підбурювання до вчинення терористичного акту.

У разі виготовлення та зберігання матеріалів із публічними закликами до вчинення терористичного акту необхідна мета розповсюдження цих матеріалів і підбурювання до вчинення терористичного акту.

Мотиви злочину можуть бути різними.

Суб'єктом може бути будь-яка особа, якій виповнилося 16 років.

Кваліфікуюча ознака (ч. 2 ст. 258-2 КК України): з використанням засобів масової інформації.

Під вчиненням *із використанням засобів масової інформації* публічних закликів до вчинення терористичного акту або розповсюдженням, виготовленням чи зберіганням з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами необхідно розуміти скоєння цих дій за допомогою преси, радіо, телебачення та інших засобів, що мають на меті поширювати відомості, знання (наприклад, інтернет).

3.3.5 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а так само організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації (ч. 1 ст. 258-3 КК України).

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення полягає в таких формах: 1) створення терористичної групи чи терористичної організації; 2) керівництво терористичною групою чи терористичною організацією; 3) участь у терористичній групі чи терористичній організації; 4) матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи або терористичної організації.

Терористична група чи терористична організація – це стійкі злочинні об'єднання, створені з метою вчинення одного чи кількох терористичних злочинів. Терористична група є видом організованої групи (ч. 3 ст. 28 КК України), але кількісно вона може складатись і з двох осіб; терористична організація – це вид злочинної організації (ч. 4 ст. 28 КК України).

Під *терористичною групою* слід розуміти внутрішньо стійке об'єднання трьох або більше осіб, яке було попередньо утворене з метою вчинення кількох терористичних злочинів або лише одного, який потребує ретельної довготривалої підготовки. Таку групу слід вважати утвореною з моменту досягнення її учасниками домовленості про вчинення першого злочину за наявності планів щодо подальшої спільної злочинної діяльності.

Терористична організація – це внутрішньо і зовнішньо стійке ієрархічне об'єднання трьох і більше осіб або двох і більше організованих груп (структурних частин), метою діяльності якого є вчинення актів тероризму (терористичних злочинів) або лише одного, що вимагає ретельної довготривалої підготовки, або керівництво чи координація злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої терористичної організації, так і інших терористичних груп.

Відповідно до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р. № 638-IV, організацію визнають терористичною, якщо хоча б один з її структурних підрозділів здійснює терористичну діяльність з відома хоча б одного з керівників (керівних органів) усієї організації.

Сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації (організаційне чи інше сприяння) означає забезпечення відповідних умов для здійснення створення або діяльності такого об'єднання.

Організаційне сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації може виявлятися в різноманітних діях: допомога в підшукуванні осіб для терористичного об'єднання або в готуванні та проведенні певних заходів із згуртування терористів, упорядкування, узгодження дій тих чи інших осіб для створення або діяльності терористичної групи (терористичної організації) тощо.

Інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації – це різноманітні дії із забезпечення відповідних умов для створення чи діяльності терористичного об'єднання, які не пов'язані з матеріальним та організаційним сприянням створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації. Наприклад, фінансування терористичних груп (терористичних організацій),

приховування їхньої діяльності, надання або збирання коштів для надання їм озброєння та навчання терористів тощо.

Вищеназваний Закон України «Про боротьбу з тероризмом» передбачає, зокрема, такі форми сприяння терористичній діяльності:

- фінансування терористів, терористичних груп (терористичних організацій);

- надання або збирання коштів безпосередньо чи опосередковано з наміром використати їх для вчинення терористичних актів чи злочинів терористичної спрямованості;

- проведення операцій з коштами та іншими фінансовими активами:
1) фізичних осіб, які вчиняли чи намагалися вчинити терористичні акти чи злочини терористичної спрямованості або брали участь у їх вчиненні чи сприяли вчиненню; 2) юридичних осіб, майно яких безпосередньо чи опосередковано перебуває у власності чи під контролем терористів або осіб, які сприяють тероризму; 3) юридичних і фізичних осіб, які діють від імені чи за вказівкою терористів або осіб, що сприяють тероризму, включно з коштами, одержаними або придбаними з використанням об'єктів власності, які безпосередньо чи опосередковано перебувають у власності чи під контролем осіб, що сприяють тероризму, або пов'язаних із ними юридичних чи фізичних осіб;

- надання коштів, інших фінансових активів чи економічних ресурсів, відповідних послуг безпосередньо чи опосередковано для використання в інтересах фізичних осіб, які вчиняють терористичні акти або сприяють чи беруть участь у їх вчиненні, або в інтересах юридичних осіб, майно яких безпосередньо чи опосередковано перебуває у власності чи під контролем терористів або осіб, які сприяють тероризму, а також юридичних і фізичних осіб, які діють від імені чи за вказівкою зазначених осіб;

- надання допомоги особам, які брали участь у вчиненні терористичних актів;

- вербування фізичних осіб для заняття терористичною діяльністю, сприяння встановленню каналів постачання зброї терористам та переміщенню терористів через державний кордон України;

- переховування осіб, які фінансували, планували, підтримували чи вчиняли терористичні акти або злочини терористичної спрямованості;

- використання території України з метою готування чи вчинення терористичних актів або злочинів терористичної спрямованості проти інших держав або іноземців.

Якщо матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню діяльності терористичної групи чи терористичної організації саме собою утворює склад окремого злочину, дії винного необхідно додатково кваліфікувати і як вчинення відповідного злочину.

Створення терористичної групи (терористичної організації) або участь у ній, а також сприяння її створенню або діяльності визнають *закінченим* злочином безвідносно до того, чи розпочали її учасники вчиняти конкретні терористичні злочини.

Злочини, вчинені в складі терористичної групи чи терористичної організації, належить самотійно кваліфікувати за відповідними нормами за сукупністю зі ст. 258-3 КК України.

Суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується прямим умислом. Обов'язковою умовою створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництва такою групою чи організацією або участі в ній є мета вчинити терористичний злочин. Мета і мотив сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації можуть бути різними.

Суб'єкт – будь-яка особа, якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років.

Умови звільнення від кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 258-3 КК України). Особу, яка не була організатором, керівником терористичної групи (терористичної організації), звільняють від кримінальної відповідальності, якщо вона:

- добровільно повідомила правоохоронний орган про відповідну терористичну діяльність;

- сприяла припиненню терористичної діяльності і розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку із створенням та діяльністю такої групи чи організації;

- не вчинила дій, які передбачають кримінальну відповідальність за інші злочини.

Добровільність повідомлення правоохоронного органу про відповідну терористичну діяльність означає вчинення цих дій із власної волі, з різних мотивів, за усвідомлення можливості надалі безкарно продовжувати вчиняти злочин, передбачений ч. 1 ст. 258-3 КК України.

3.3.6 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації сприяння вчиненню терористичного акту, проходження навчання тероризму (ст. 258-4 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: вербування, озброєння, навчання особи з метою вчинення терористичного акту, а так само використання особи з цією метою, проходження навчання тероризму (ч. 1 ст. 258-4 КК України).

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення виражається в чотирьох формах: 1) вербування особи для вчинення терористичного акту; 2) озброєння особи для вчинення терористичного

акту; 3) навчання особи для вчинення терористичного акту; 4) використання особи для вчинення терористичного акту.

Вербування особи для вчинення терористичного акту – це її наймання за матеріальну винагороду для вчинення терористичного акту.

Озброєння особи для вчинення терористичного акту – це надання їй військового спорядження, засобів (зброї, боєприпасів, вибухівки тощо) для вчинення терористичного акту.

Навчання особи для вчинення терористичного акту означає проведення з нею теоретичних або практичних занять з її підготовки для вчинення нею терористичного акту. Так, поняття «навчання» означає надання інструкцій стосовно виготовлення або використання вибухових речовин, вогнепальної чи іншої зброї або шкідливих чи небезпечних речовин або стосовно інших специфічних методів чи засобів для вчинення або сприяння вчиненню терористичного акту з усвідомленням/з розумінням того, що набуті навички призначені для використання з цією метою (ч. 1 ст. 7 Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму).

Використання особи для вчинення терористичного акту – це застосування її у вчиненні терористичного акту. Наприклад, використання терористів-смертників.

Злочин є *закінченим* з моменту вчинення будь-якої із передбачених ст. 258-4 КК України дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Цілі і мотиви можуть бути різними.

Суб'єктом злочину може бути особа, яка досягла 16-річного віку.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 258-4 КК України) – дії, вчинені:

- щодо кількох осіб (крім проходження навчання тероризму);
- повторно;
- за попередньою змовою групою осіб;
- службовою особою з використанням свого службового становища.

Особливо кваліфікуючі ознаки (ч. 4 ст. 258-4 КК країни) – дії, вчинені:

- особою, яка здійснює злочинний вплив;
- особою, яка перебуває в статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, зокрема в статусі «зłodія в законі».

Умови звільнення від кримінальної відповідальності (ч. 3 ст. 258-4 КК України). Особу звільняють від кримінальної відповідальності за діяння, передбачене ч. 1 цієї статті істосовно проходження навчання тероризму, якщо вона:

- добровільно відмовилася від подальшої злочинної діяльності;
- повідомила правоохоронний орган про цей злочин;
- сприяла запобіганню або припиненню терористичної діяльності, пов'язаної із вчиненням нею злочином.

3.3.7 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації фінансування тероризму (ст. 258-5 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: надання, збір чи зберігання будь-яких активів прямо чи опосередковано з метою їх використання або усвідомленням можливості того, що їх буде використано повністю або частково для будь-яких цілей окремим терористом чи терористичною групою (організацією), або для організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, створення терористичної групи (організації), сприяння вчиненню терористичного акту, навчання тероризму, перетинання державного кордону України з терористичною метою, провадження будь-якої іншої терористичної діяльності, а також спроби вчинення таких дій (ч. 1 ст. 258-5 КК України).

Об'єктивною стороною аналізованого кримінального правопорушення є надання, збирання або зберігання будь-яких активів прямо чи опосередковано.

Злочин вважають закінченим з моменту здійснення спроби зібрати активи, передати їх або переказати через платіжний сервіс, незалежно від результату цієї спроби.

Із **суб'єктивної сторони** фінансування тероризму може бути вчинене лише з прямим умислом.

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони фінансування тероризму є наявність мети фінансового або матеріального забезпечення окремого терориста чи терористичної групи (організації), організації, готування або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту, створення терористичної групи (організації).

Суб'єктом фінансування тероризму може бути будь-яка особа, яка досягла віку 16 років.

Кваліфікувальні ознаки (ч. 2 ст. 258-5 КК України):

- повторно;
- з корисливих мотивів;
- за попередньою змовою групою осіб;
- у великому розмірі;
- призвели до заподіяння значної майнової шкоди.

Фінансування тероризму визнають вчиненим у великому розмірі, якщо розмір фінансового або матеріального забезпечення перевищує шість тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Особливо кваліфікувальні ознаки (ч. 3 ст. 258-5 КК України):

- вчинені організованою групою;
- в особливо великому розмірі;
- призвели до інших тяжких наслідків.

Фінансування тероризму визнають вчиненим в особливо великому розмірі, якщо розмір фінансового або матеріального забезпечення перевищує вісімнадцять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Умови звільнення від кримінальної відповідальності (ч. 4 ст. 258-5 КК України). Особу, крім організатора або керівника терористичної групи (організації), звільняють від кримінальної відповідальності, якщо вона:

- добровільно до притягнення до кримінальної відповідальності повідомила про відповідну терористичну діяльність;
- іншим чином сприяла її припиненню або запобіганню злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла, за умови, що в її діях немає складу іншого злочину.

3.4 Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності на повітряному транспорті (ст. 293, 296, 300, 301 Кримінального кодексу України)

3.4.1 Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти громадського порядку на повітряному транспорті

Суспільна небезпечність діянь, відповідальність за які передбачено в розділі XII Особливої частини КК України, полягає в тому, що вони завдають або ставлять під загрозу завдати значної шкоди громадському порядку та моральності.

Родовим об'єктом кримінальних правопорушень проти громадського порядку є сукупність суспільних відносин, що забезпечують спокій у суспільстві, інтереси й умови життя людей у різних сферах суспільно корисної діяльності як членів громади, нормальну діяльність підприємств, організацій та установ у цій сфері.

Родовим об'єктом кримінальних правопорушень проти моральності є суспільні відносини, які забезпечують дотримання системи духовних та етичних норм і правил поведінки, що склалися в суспільстві на ґрунті традиційних моральних цінностей, які сповідують його члени, уявлень про справедливість, совість, честь, гідність та громадський обов'язок, і загалом визначають умови нормального суспільного життя людини.

Таким чином, за родовим об'єктом усі склади кримінальних правопорушень у розділі XII Особливої частини КК України класифікують таким чином:

1) *кримінальні правопорушення проти громадського порядку*:

- групове порушення громадського порядку (ст. 293 КК України);
- хуліганство (ст. 296 КК України).

2) *кримінальні правопорушення проти моральності*:

– ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300 КК України);

– ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301 КК України).

Загалом можна констатувати, що **кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності** – це умисні суспільно небезпечні посягання на громадський порядок у різних сферах забезпечення життєдіяльності людей і моральні засади життя суспільства, що їх охороняє законодавство про кримінальну відповідальність.

Безпосередніми об'єктами цих кримінальних правопорушень є суспільні відносини стосовно забезпечення окремих складових громадського порядку та моральності.

Майже всі кримінальні правопорушення цього розділу передбачають **додатковий безпосередній об'єкт**: життя і здоров'я особи, конституційні права та свободи людини, авторитет органів державної влади, власність тощо.

Предмет кримінальних правопорушень не є обов'язковою ознакою для всіх складів кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності, а наявний лише в разі безпосередньої вказівки в законі.

З об'єктивної сторони вчинення кримінальних правопорушень здебільшого відбувається шляхом активних дій, що значно посилює їхню суспільну небезпечність. Прикладом можуть бути заклики до вчинення грубого порушення громадського порядку або суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації або активна участь у таких діях (ст. 293 КК України); грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом (ст. 296 КК України), тощо.

Більшість кримінальних правопорушень за своєю конструкцією має *формальний склад*, тобто в них для закінчення посягання достатньо лише наявності суспільно небезпечного діяння. *Матеріальний склад* (коли діяння вважають закінченими з моменту настання передбачених у законі наслідків) передбачено в ст. 293 КК України.

Суб'єкт кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності – це фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності, зазвичай 16 років. Винятком є відповідальність за статтею 296 КК України «Хуліганство», яка настає з 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності характеризується виною у формі умислу.

Подеколи законодавець указує на обов'язковість мети або мотиву кримінального правопорушення. Наприклад, у ст. 296 КК України «Хуліганство» спеціальним мотивом визнано явну неповагу до суспільства.

3.4.2 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації групового порушення громадського порядку (ст. 293 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: організація групових дій, що призвели до грубого порушення громадського порядку або суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації, а також активна участь у таких діях (ст. 293 КК України).

Суспільна небезпечність цього кримінального правопорушення полягає в тому, що зазначені дії призводять до грубого порушення громадського порядку або суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації. Від них потерпають суспільні відносини, що забезпечують стан нормального спокою і поведінку громадян у різних сферах соціального спілкування.

3 об'єктивної сторони це кримінальне правопорушення полягає в організації групових дій, що призвели до зазначених у законі наслідків, або в активній участі у вчиненні таких дій.

Під *організацією групових дій* слід розуміти як підготовку чи безпосереднє створення групи, так і організацію вчинення таких дій або керівництво ними.

Організація – це вияв діючої ініціативи, підготовка до вчинення цього злочину, залучення учасників таких дій, розподіл обов'язків між ними, розроблення сценарію їхньої поведінки, безпосереднє керівництво діями групи тощо.

Активна участь полягає в особистій, значній за характером чи обсягом участі у вчиненні таких дій. Прикладом можуть бути заклики до вчинення зазначених у диспозиції дій, показ чи пояснення іншим учасникам, як треба діяти, дії, вчинені всупереч вимогам представників влади, непокоря їхнім розпорядженням, створення значних перешкод для нормальної роботи підприємств, установ, організацій, блокування руху транспорту тощо.

Груповими визнають дії значної кількості людей, які своїми спільними діями грубо порушують громадський порядок або суттєво порушують роботу транспорту, підприємства, установи чи організації.

Це кримінальне правопорушення вважають *закінченим*, якщо такі дії спричинили грубе порушення громадського порядку або суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації.

Грубим слід визнавати таке порушення громадського порядку, яке заподіяло останньому значної шкоди, порушило норми чи правила поведінки й ситуацію/стан суспільного спокою, що значно ускладнили нормальну роботу чи відпочинок людей. Крім того, слід враховувати місце, час вчинення діяння, кількість учасників, характер і тяжкість наслідків, кількість потерпілих та ін.

Суттєвим необхідно вважати таке порушення, яке суттєво змінило функціонування будь-якого виду транспорту, підприємства, установи чи організації. Це може бути дезорганізація їхньої роботи, суттєве порушення графіка роботи, зрив чи зупинення на тривалий час виробничого процесу тощо. Однак ці дії не супроводжуються погрозами, підпалами, насильством над людьми й іншими діями підвищеної небезпеки, що завжди буває під час масових заворушень.

Суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується прямим умислом. Особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачає можливість грубого порушення громадського порядку або суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації і бажає цього.

Слід зазначити, що мотиви вчинення такого діяння можуть бути різними, але не хуліганськими. Тому відсутність мотивів, що виражають явну неповагу до суспільства, відрізняє злочин, передбачений ст. 293 КК України, від хуліганства, що його вчиняє група осіб, для якого такі мотиви обов'язкові (ч. 2 ст. 296 КК України).

Суб'єкт – спеціальний, а саме: або організатор таких дій, або активний учасник. Відповідальності підлягають лише організатори й активні учасники, які досягли віку 16 років.

3.4.3 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації хуліганства (ст. 296 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: хуліганство, тобто грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом (ч. 1 ст. 296 КК України).

Суспільна небезпечність хуліганства полягає в тому, що це один із небезпечних і поширених злочинів проти громадського порядку, тобто комплексу суспільних відносин, які забезпечують нормальні умови життя людей у різних сферах суспільно корисної діяльності, спокійний відпочинок і дотримання правил поведінки в суспільному житті та побуті. Крім цього, хуліганство часто завдає шкоди здоров'ю людей, власності, довкіллю.

Основний безпосередній об'єкт хуліганства – громадський порядок.

Додатковим факультативним об'єктом можуть бути здоров'я особи, авторитет органів державної влади, громадська безпека.

З об'єктивної сторони хуліганство є суспільно небезпечною дією, що грубо порушує громадський порядок. Такими закон визнає лише дії, які спричинили значну шкоду особистим чи суспільним інтересам і вирізнялися особливою зухвалістю або винятковим цинізмом.

Зміст *грубості порушення громадського порядку* слід визначати, враховуючи характер хуліганських дій, їхні наслідки, місце і тривалість їх вчинення, кількість потерпілих, їхній вік, стан здоров'я, суттєвість порушення їхніх інтересів або інтересів підприємств, установ, організацій.

Особлива зухвалість – це грубе порушення громадського порядку, поєднане із завданням потерпілій особі побоїв чи з іншим насильством, що спричинило тілесні ушкодження, або знуцанням над потерпілим, знищенням або пошкодженням майна, тривале порушення спокою громадян, зрив масового заходу, тимчасове порушення нормальної діяльності установи, підприємства, організації, руху транспорту тощо.

Винятковий цинізм – це демонстративна зневага до норм моральності, наприклад, груба непристойність, публічне оголення, знуцання над немічними особами та ін.

Під *явною неповагою до суспільства* слід вважати нахабно виявлене, зневажливе ставлення винного до громадського порядку та чинних у суспільстві загальновизнаних правил поведінки і моральності. Ця ознака однаково характеризує як об'єктивну сторону хуліганства – грубе порушення громадського порядку, так і його суб'єктивну сторону – хуліганські мотиви вчинення.

Це кримінальне правопорушення визнають *закінченим* з моменту вчинення дії, що грубо порушує громадський порядок.

Суб'єктивна сторона хуліганства характеризується прямим умислом і мотивами явної неповаги до суспільства. Винний усвідомлює, що своїми діями грубо порушує громадський порядок, і бажає цього.

Мотив – *явна неповага до суспільства*, тобто нехтування правил поведінки в громадських місцях, зневажання норм суспільної моралі тощо.

Не змінює характеру вини і вчинення хуліганських дій за наявності кваліфікуючих чи особливо кваліфікуючих ознак. Особа, *наприклад*, усвідомлює, що її хуліганські дії пов'язані з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, і знову-таки бажає цього. Однак умисел щодо

заподіяння шкоди в результаті хуліганських дій може бути і непрямим. Не можна, наприклад, заперечувати наявність його тоді, коли п'яний хуліган почав лякати зброєю людей, а потім у громадському місці зробив неприцільний постріл, заподіявши одному з потерпілих тілесне ушкодження. У цьому випадку винний діяв нецілеспрямовано, він не бажав заподіяти шкоди здоров'ю будь-кому з оточення, але свідомо припускав такі наслідки. Таку позицію поділяє і судова практика. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони хуліганства є *усвідомлене вчинення діяння з мотиву явної неповаги до суспільства*. Такий мотив має важливе значення тому, що, з одного боку, він характеризує хуліганські дії, а з іншого – його сам закон визнає обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони. У кожному конкретному випадку хуліганський мотив діяння може виявитися у певних низьких спонуках. Це може бути бешкетництво, прагнення протиставити себе суспільству, виявити п'яну зухвалість, показати зневагу до оточення тощо.

Інколи посягання на особу з мотивів ревнощів, помсти тощо може трансформуватися в мотив явної неповаги до суспільства й утворити склад хуліганства. Подібне, *наприклад*, буває, коли через ревнощі двоє в кінотеатрі почали сваритися, вчинили бійку, унаслідок чого було зірвано показ кінофільму, порушено нормальну роботу кінотеатру, спокій і відпочинок глядачів. Усе це свідчить про те, що такі суб'єктивні ознаки, як мотив вчинення і спрямованість умислу, є основними критеріями, які відрізняють хуліганство від суміжних злочинів.

Суб'єктом хуліганства є особи, які досягли 14-річного віку.

Кваліфікуюча ознака (ч. 2 ст. 296 КК України): вчинене групою осіб. На кваліфікацію хуліганства не впливає наявність чи відсутність попередньої змови.

Особливо кваліфікуючі ознаки (ч. 3 ст. 296 КК України):

- вчинене особою, раніше судимою за хуліганство;
- пов'язане з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії.

Хуліганство визнають *злісним* за ознакою його рецидиву, тобто якщо його вчиняє особа, яка раніше була засуджена.

Особливо кваліфікуючі ознаки (ч. 4 ст. 296 КК України): вчинене із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень.

До *вогнепальної зброї* належать будь-які заводського чи кустарного виробництва вироби, у яких для проведення пострілу використовують силу тиску газів, що утворилися під час загоряння пороху або іншої займистої суміші. Це не лише пістолети, карабіни, автомати й інша стрілецька зброя військового зразка, спортивні малокаліберні пістолети, гвинтівки, обрізи, самопали, пристосовані до стрільби пороховими зарядами газові пістолети, а й гладкоствольні мисливські рушниці, пістолети з гумовими кулями тощо.

До *холодної зброї* належать знаряддя, які відповідають стандартним зразкам чи історично виробленим типам зброї, або інші предмети, що мають колючий, колючо-ріжучий, рубальний, роздроблювальний або ударний ефект (ніж, кинджал, стилет, кастет тощо) і призначені для ураження живої цілі.

Під *іншими предметами*, спеціально пристосованими для нанесення тілесних ушкоджень, слід розуміти не лише предмети, заздалегідь спеціально оброблені й пристосовані для цих цілей (*наприклад*, заточена велосипедна спиця), а й елементарно пристосовані до цього під час вчинення хуліганських дій (*наприклад*, відламана й використана для завдання тілесного ушкодження частина антени радіоприймача). Це можуть бути і будь-які предмети, що їх жодним чином не обробляли, але які винний заздалегідь підготував для використання з цією ж метою (*наприклад*, столовий ніж, молоток, газовий пістолет тощо). Використання предметів, які були випадково підібрані на місці вчинення хуліганських дій для нанесення тілесних ушкоджень, не дає підстав кваліфікувати вчинене за ч. 4 ст. 296 КК України.

Застосуванням зброї та інших предметів слід визнавати не лише ситуації, коли їх реально застосовують для спричинення тілесних ушкоджень, а й ситуації, коли виникає реальна загроза спричинити шкоду здоров'ю потерпілого. Подібне буває й у разі замаху на спричинення тілесного ушкодження, коли, *наприклад*, сам потерпілий або стороння людина вибиває ніж із занесеної руки хулігана. Однією із обов'язкових умов наявності застосування зброї чи інших предметів як ознаки цього виду хуліганства є їх спрямованість на спричинення шкоди здоров'ю людей. Вчинення хуліганських дій із використанням таких предметів проти тварин, для пошкодження майна або зелених насаджень не утворює складу цього виду хуліганства. Відповідальність у таких випадках повинна наставати за ч. 1, 2 або 3 ст. 296 КК України.

У разі вчинення хуліганства групою осіб із застосуванням зброї чи інших зазначених у законі предметів відповідальності за ч. 4 ст. 296 КК України підлягають ті учасники групи, хто безпосередньо застосував або сприяв їх застосуванню (*наприклад*, передав ніж іншому хуліганові), а також ті учасники, які заздалегідь чи в процесі вчинення хуліганських дій погодилися на застосування таких предметів. Хуліганські дії інших учасників групи треба кваліфікувати за ч. 2 або 3 ст. 296 КК України.

3.4.4 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: увезення в Україну творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, з метою збуту чи розповсюдження або їх виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення з тією самою метою або їх збут чи розповсюдження, а також примушування до участі в їх створенні (ч. 1 ст. 300 КК України).

Закон України «Про культуру» від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI та інші законодавчі акти забороняють розповсюджувати продукцію, що пропагує культ насильства і жорстокості.

Порушення цієї заборони за наявності ознак злочину тягне кримінальну відповідальність за ст. 300 КК України.

Суспільна небезпечність цього злочину полягає в тому, що він посягає на основні засади моральності у сфері духовного і культурного життя суспільства. Увезення, виготовлення та розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, негативно впливає на свідомість і психіку людини, деформує її уявлення про духовні, моральні та культурні цінності в суспільстві, пригнічує позитивне уявлення і ставлення щодо гуманності, поваги і толерантного ставлення до людей незалежно від їхньої раси, національності та віросповідання. Такі твори насаджують бездуховність, агресивність, ворожнечу, пробуджують інші низькі інстинкти та нахили, що знижує загальний рівень культури в суспільстві.

Предметом цього кримінального правопорушення є будь-які твори (друкована продукція, кінофільми, відеофільми, натуралістичні фото- і відеозаписи, комп'ютерні програми та інші носії інформації), що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, тобто прославляють застосування грубої сили, жорстокість, розправу і знущання над людьми, застосування катувань, показ кривавих розборок, жорстоких способів убивства тощо. Предметом цього кримінального правопорушення закон визнає також друковану продукцію, кінофільми, відеозаписи, комп'ютерні програми та інші носії інформації, що пропагують ідеї і погляди, спрямовані на формування у людей нетерпимого ставлення і навіть ненависті до громадян іншої раси, національності чи релігійних конфесій. За своїм

змістом такі твори й інші носії інформації спрямовані на пропаганду ідей, які підривають довіру і повагу до людей певної національності, раси чи релігії, принижують їхню честь та гідність, ображають почуття людей певної релігійної конфесії, що ставить за мету обмежити або навіть позбавити прав певних категорій громадян, їхню дискримінацію.

Предметом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 300 КК України, є кіно- та відеопродукція аналогічного змісту. Вирішуючи питання про визнання відповідної продукції таким предметом, необхідно враховувати перелік фільмів, які за висновками Експертної комісії з питань розповсюдження і демонстрування фільмів Державного агентства України з питань кіно визнано порнографічними або такими, що пропагують культ насильства і жорстокості, і заборонено для розповсюдження в Україні. Обов'язковою ознакою предмета є його призначення для пропаганди культу насильства і жорстокості, а не для власного використання.

Об'єктивна сторона полягає у вчиненні будь-якої з передбачених у диспозиції ст. 300 КК України дій. Це ввезення в Україну зазначених творів, їх виготовлення, зберігання, перевезення, інше переміщення, збут та розповсюдження, примушування до участі у їх створенні.

Увезення – це фактичне переміщення зазначених творів через державний або митний кордон України.

Виготовлення – це створення таких творів заново, як у разі їх авторського створення, так і технічного виготовлення чи розмноження: аудіо-, відеозапису, фото- або ксерокопіювання, тиражування, монтажу тощо.

Зберігання – це володіння такими творами або предметами, перебування їх у винного, його помешканні, автомашині, схованці чи інших вибраних місцях з метою збуту чи розповсюдження.

Перевезення або інше переміщення зазначених творів означає їхнє відправлення з одного місця в інше в межах України. *Перевезення* – використання для цього будь-якого виду транспорту, *інше переміщення* – пересилання їх поштою, передання в певне місце через знайомих тощо.

Розповсюдження творів – це демонстрація їх змісту чи фізичне передання для використання, перегляду, тиражування, у результаті чого вони стають доступними іншим особам.

Збут таких творів означає платне чи безоплатне їх відчуження (найчастіше це продаж, обмін, дарування); за змістом це різновид розповсюдження.

Примушування до участі в створенні твору наявне тоді, коли винний змушує іншу особу, усупереч її волі, взяти участь у створенні або тиражуванні такого твору.

Обов'язковою ознакою цього кримінального правопорушення (спосіб вчинення кримінального правопорушення) є *застосування психологічного*

або фізичного насильства. Якщо таке насильство пов'язане із заподіянням середньої тяжкості чи тяжкого тілесного ушкодження, вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів.

Кримінальне правопорушення визнають *закінченим* з моменту, коли повністю вчинено будь-яку із зазначених у законі дію.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом. Особа усвідомлює зміст такого твору, суспільно небезпечний характер свого діяння і бажає його вчинити. Обов'язковою ознакою є мета розповсюдити чи збути зазначені в цій статті твори, а розповсюдження, збут і примушування до участі в створенні такого твору можуть мати корисливу або іншу мету.

Суб'єкт – будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку, а в разі примушування неповнолітніх до участі у створенні такого твору – особа, яка досягла повноліття.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 300 КК України):

- дії вчинені щодо кіно- та відеопродукції;
- збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію.

Перша кваліфікувальна ознака означає, що предметом кримінального правопорушення в такому разі може бути лише кіно- та інша відеопродукція, яка пропагує культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію. Такою продукцією визнають записані на плівку кінофільми, відеофільми, лазерні диски, магнітофонні записи, матеріальні носії комп'ютерних програм – комп'ютерні дискети та цифрові носії інформації, відповідний характер яких дає можливість використати їх для масового перегляду.

Наявність другої кваліфікувальної ознаки передбачає усвідомлення винним факту неповнолітнього віку осіб, яким він збуває чи серед яких розповсюджує продукцію такого змісту.

Особливо кваліфікуючі ознаки (ч. 3 ст. 300 КК України):

- повторно;
- за попередньою змовою групою осіб;
- примушування неповнолітніх до участі в створенні творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію.

Повторність означає вчинення будь-якої із зазначених у перших двох частинах статті дій хоча б удруге незалежно від послідовності їх вчинення і того, чи була, чи не була особа судимою за раніше вчинений такий злочин.

Ознака *попередньої змови групи осіб* наявна тоді, коли двоє чи більше осіб до початку злочину домовилися про спільне його вчинення.

Примушування неповнолітніх наявна тоді, коли повнолітня особа вчиняє дії, спрямовані на те, щоб шляхом фізичного чи психологічного впливу змусити неповнолітнього (неповнолітніх), усупереч його (їхньої) волі, взяти участь у створенні творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію.

3.4.5 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації ввезення, виготовлення, збуту і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: *увезення в Україну творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру з метою збуту чи розповсюдження або їх виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення з тією самою метою, або їх збут чи розповсюдження, а також примушування до участі в їх створенні (ч. 1 ст. 301 КК України).*

Суспільна небезпечність дій, що утворюють цей злочин, полягає в тому, що вони посягають на основні принципи суспільної моралі у сфері статевих стосунків. Такі дії явно суперечать чинним у суспільстві традиціями інтимного спілкування людей, завдають шкоди їхньому моральному вихованню, особливо неповнолітніх, шляхом одіозної сексуальної інформації призводять до деформації моральних уявлень і понять про сексуальні відносини між людьми.

Предметом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 301 КК України, є різні друковані чи рукописні твори, малюнки з натури, натуралістичні фото-, фотомонтажні та інші матеріальні предмети, змістом яких є непристойне зображення порнографічного характеру.

Предметом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 301 КК України, є кінофільми, аудіо- й відеопродукція, відеозаписи, продукція засобів масової інформації, зокрема і реклама, матеріальні носії комп'ютерних програм, дискети та інші матеріальні носії інформації порнографічного характеру.

Предметом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 і 5 ст. 301 КК України, є аналогічна продукція, що містить дитячу порнографію.

На відміну від творів і предметів зображально-художнього, наукового чи еротичного характеру, предмети порнографічного характеру в цинічній формі відображають статеві органи або натуралістично чи протиприродно зображають сексуальні відносини. Це предмети, призначені для збудження нездорових чи протиприродних сексуальних потреб інших осіб і в такий спосіб деформують моральні уявлення та нахили у сфері статевих

стосунків. Тому не належать до предметів цього злочину мистецькі твори, у яких відображено красу людського тіла і навіть виявлення природних інтимних почуттів, де немає грубого натуралізму і сексуальної вульгарності.

Вирішуючи питання про визнання відповідного твору чи зображення предметом цього злочину, необхідно враховувати названий раніше перелік фільмів, які за висновками Експертної комісії з питань розповсюдження і демонстрування фільмів Державного агентства України з питань кіно визнано порнографічними. В інших випадках, якщо є сумніви в порнографічності твору чи предмета, слід враховувати висновок мистецтвознавчої експертизи.

Об'єктивну сторону цього кримінального правопорушення утворює вчинення будь-якої із зазначених у диспозиції ст. 301 КК України дії. Це ввезення в Україну творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру, їх виготовлення, зберігання, перевезення або інше переміщення з метою збуту чи розповсюдження, їх збут чи розповсюдження, зокрема й інформаційне, а також примушування до участі в їх створенні.

Кримінальне правопорушення визнають *закінченим* із моменту вчинення будь-якої із зазначених у диспозиції статті дії.

Суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується прямим умислом. Особа усвідомлює порнографічний зміст твору чи предмета, суспільно небезпечний характер свого діяння і бажає його вчинити. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є мета – збут чи розповсюдження зазначених предметів; збут, розповсюдження та примушування до участі в створенні такого предмета можуть мати корисливу або іншу мету.

Суб'єкт – особа, яка досягла 16-річного віку; у разі примушування неповнолітніх до участі у створенні таких предметів – 18-річного віку.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 301 КК України):

- дії вчинені щодо кіно- та відеопродукції, матеріальних носіїв комп'ютерних програм порнографічного характеру;
- збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, зображень або інших предметів такого змісту.

Особливо кваліфікуючі ознаки (ч. 3 ст. 301 КК України):

- вчинені повторно;
- за попередньою змовою групою осіб;
- з отриманням доходу у великому розмірі.

Повторність буде в разі вчинення будь-якої із зазначених у ч. 1 і 2 цієї статті дії хоча б удруге незалежно від того, чи була, чи не була особа засуджена за раніше вчинений такий злочин.

Ознака *попередньої змови* наявна тоді, коли між двома чи більше суб'єктами до початку злочину відбулася змова про спільне його вчинення.

Відповідно до примітки до ст. 301 КК України, ознака *отримання доходу у великому розмірі* буде тоді, коли його сума у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

3.5 Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення на повітряному транспорті (ст. 305, 307, 309, 316 Кримінального кодексу України)

3.5.1 Загальна характеристика кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення на повітряному транспорті

Родовим об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених розділом XIII Особливої частини КК України, яка має назву «Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення» (ст. 305–327 КК України), є здоров'я населення. Він охоплює безпеку біофізіологічного та психічного стану невизначеного кола осіб від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів і прекурсорів, отруйних і сильнодіяльних речовин та запаморочливих засобів, біологічних агентів і токсинів, контрабандних і сфальсифікованих лікарських засобів, радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції, а також поширення інфекційних хвороб і масових отруєнь.

Характерним для кримінальних правопорушень цього розділу, за винятком порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням (ст. 325 КК України), є те, що всі вони є предметними. Обов'язковою є наявність *предметів*, що становлять підвищену небезпеку для здоров'я людей. Вони можуть бути предметами або засобами вчинення цих кримінальних правопорушень.

Такими **предметами** є:

- наркотичні засоби (ст. 305–309, 316 КК України);
- психотропні речовини (ст. 305–309 КК України);
- прекурсори (ст. 305 КК України);
- аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин (ст. 305–309 КК України);
- лікарські засоби, сфальсифіковані лікарські засоби, отруйні чи сильнодіяльні лікарські засоби (ст. 305 КК України).

Особливістю регламентації кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти здоров'я населення є те, що диспозиції всіх норм є *бланкетними*, тобто обов'язковою умовою ефективного застосування відповідних положень є необхідність тлумачити їх, використовуючи норми інших нормативних актів, відмінні від КК України, які не є кримінально-правовими.

Законодавче визначення, види й ознаки предметів розглядуваних кримінальних правопорушень містять насамперед такі нормативно-правові акти: закони України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» від 15 лютого 1995 р. № 60/95-ВР та «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» від 15 лютого 1995 р. № 62/95-ВР.

Крім того, усі ці предмети (крім аналогів) передбачено в Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000 р. № 770. Перелік містить чотири таблиці:

- таблиця I – перелік наркотичних засобів, зокрема і рослин, і психотропних речовин, включених до списків № 1, № 2 і № 3, обіг яких на території України заборонено, за винятком їх обігу лише з метою та на підставах, передбачених ст. 15, 19 і 20 вищезазначеного Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори»;

- таблиця II – перелік наркотичних засобів і психотропних речовин, включених до списків № 1 і № 2, обіг яких на території України обмежено та стосовно яких встановлено заходи контролю;

- таблиця III – перелік наркотичних засобів і психотропних речовин, включених до списків № 1 і № 2, обіг яких в Україні обмежено та стосовно яких дозволено винятки деяких заходів контролю;

- таблиця IV – перелік прекурсорів наркотичних засобів і психотропних речовин, включених до списків № 1 і № 2, обіг яких на території України обмежено та стосовно яких встановлено заходи контролю.

Основні терміни та поняття, що їх уживають у цьому розділі КК України, слід розуміти так.

Наркотики – за словником термінів Всесвітньої організації охорони здоров'я, що стосуються алкоголю, наркотиків та інших психоактивних засобів, це хімічний агент, що викликає ступор, кому або нечутливість до болю. Він зазвичай належить до опіатів або опіоїдів, які називають наркотичними анальгетиками.

До особливо небезпечних наркотичних засобів, обіг яких заборонено, належать героїн, опій, канабіс, смола канабісу, кокаїновий кущ, кока (лист), макова солома та концентрат з макової соломи.

До наркотичних засобів, обіг яких обмежено, належать кокаїн, морфін, метадон (фенадон), трамадол і кодеїн.

Умовно наркотичні засоби можна поділити на дві групи – рослинного (похідні різних сортів конопель – анаша, марихуана, гашиш, опійні препарати, кокаїн) і синтетичного (синтезовані в хімічних лабораторіях – метадон, фентаніл, фенамін тощо) походження.

Найпоширенішими на території України є наркотики рослинного походження (мак або макова солома й канабіс), із лікарських препаратів і речовин – кодеїн, кокаїн, морфін та омнопон.

Психотропні речовини – речовини природні чи синтетичні, препарати, природні матеріали, включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Вони здатні викликати стан залежності та спричиняти депресивний або стимулювальний вплив на центральну нервову систему або викликати порушення сприйняття, емоцій, мислення чи поведінки і становлять небезпеку для здоров'я населення в разі зловживання ними.

До особливо небезпечних психотропних речовин, обіг яких заборонено, належать лізергід (ЛСД, ЛСД-25), мескалін, катинон, парагексил тощо.

Психотропними речовинами, обіг яких обмежено, є амфетамін, метамфетамін, циперол тощо.

До психотропних речовин, обіг яких обмежено і стосовно яких дозволено винятки деяких заходів контролю, віднесено барбітал, діазепам, медазепам тощо.

Аналоги наркотичних засобів та психотропних речовин – це заборонені до обігу на території України синтетичні чи природні речовини, не включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, хімічна структура та властивості яких є подібними до хімічної структури та властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких вони відтворюють.

Зазвичай виготовлення аналогів наркотичних засобів та психотропних речовин є таким у разі створення нового фармацевтичного препарату або шляхом незначного змінення молекулярної структури наявних засобів.

Прекурсори наркотичних засобів і психотропних речовин (далі – прекурсори) – це речовини та їхні солі (якщо утворення таких солей можливе), які використовують для виробництва чи виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин, включених до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

До прекурсорів, обіг яких обмежено і стосовно яких установлюють заходи контролю, належать ефедрин, сафрол, ангідрид оцтової кислоти тощо.

Прекурсори, стосовно яких установлюють заходи контролю, це ацетон, калію перманганат, соляна кислота, сірчана кислота, толуол тощо.

Мак снодійний або опійний – це різні сорти маку, які містять алкалоїди опіуму (морфін, кодеїн, тебаїн тощо). Поширеним є виготовлення макової соломки – це зібрані в будь-який спосіб стебла і коробочки будь-якого сорту снодійного маку (за винятком власне макового насіння) у цілому вигляді або подрібнені аж до порошкоподібного вигляду.

Коноплі (канабіс) (поширені назви – посівні (звичайні, культурні), іноді – індійські коноплі) – однорічна рослина, у якій плодоносні та квітучі верхівки (суцвіття), пилок і смола містять тетрагідроканабінол – наркотично активний алкалоїд. Наркотичні засоби конопляної групи – марихуана, гашиш, смола канабісу, гашишне масло, усі ізомери тетрагідроканабінолу.

Обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів, – це апарати, пристрої та прилади, за допомогою яких ці засоби й речовини виготовляють (наприклад, конденсаційна труба, випарник, генератор пари, прес, необхідні для виготовлення гашишу), чи окремі вузли й деталі відповідного агрегата (наприклад, насос для відсмоктування фільтра в разі перегання опію). Використані для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів побутові предмети (кухонний посуд, млинок для кави, м'ясорубка тощо) обладнанням, призначеним для цієї мети, за змістом закону не є. Не належать до зазначеного обладнання і такі предмети медичного призначення, як шприци, стандартні флакони для розфасовування ліків, скляні відвідні трубки тощо.

Отруйні речовини – це речовини рослинного, тваринного і мінерального походження або продукти хімічного синтезу, здатні в разі впливу на живий організм викликати гостре або хронічне отруєння або смерть (ангідрид оцтової кислоти, зміїна отрута, миш'як, метиловий спирт, очищена бджолина отрута, ціанистий калій, стрихнін, сулема, атропіну сульфат, різні поєднання ртуті тощо).

Сильнодіючі речовини – це речовини синтетичного або природного походження, зокрема і рослини, що чинять небезпечний вплив на організм людини і можуть заподіяти шкоду її здоров'ю та життю в разі вживання їх не з медичною метою. До них належать, зокрема, транквілізатори (наприклад, седуксен), ефедрин, синтетичний етиловий спирт тощо.

Сфальсифікований лікарський засіб – лікарський засіб, умисно промаркований неідентично (невідповідно) відомостям (одній або кільком з них) про лікарський засіб з відповідною назвою, внесений до Державного реєстру лікарських засобів України, а також лікарський засіб, умисно підроблений в інший спосіб, що не відповідає відомостям (одній або кільком з них), зокрема складу, про лікарський засіб з відповідною назвою, внесений до Державного реєстру лікарських засобів України.

Головною відмінністю отруйних та сильнодіючих речовин від наркотичних засобів і психотропних речовин є те, що вони не викликають захворювання на наркоманію чи токсикоманію.

Запаморочливі засоби – це речовини, що викликають задурманливий ефект, який, зокрема, змінює психіку і поведінку людини, і які не включено до списку наркотичних, психотропних, отруйних і сильнодіючих речовин (наприклад, клофелін, алкогольні суміші з будь-яким умістом клофеліну, хлороформ, ефір, хлоретил, спиртові екстракти рослин, що містять алкалоїди тропанової групи, барбітурато-алкогольна суміш тощо).

Мікробіологічні та інші біологічні агенти – це предмети і речовини біологічного походження (біохімічні, мікробіологічні, біотехнічні препарати, мікроорганізми, патогенні для людей і тварин тощо), які становлять небезпеку для життя і здоров'я людей (штами мікроорганізмів, речовини для оброблення зерна, інші біологічно активні речовини і предмети-продукти біотехнологій).

Токсини – це сполуки бактерійного, рослинного або тваринного походження, здатні в разі потраплення в організм людини спричиняти захворювання або смерть (містяться в отруті змій, павуків, скорпіонів).

Допінг – це речовини і методи, які використовують для підвищення працездатності спортсменів, є потенційно небезпечними для здоров'я і заборонені до вживання Антидопінговим кодексом Олімпійського руху та компетентними органами відповідних спортивних організацій (стимулятори, анаболіки, діуретики, пептидні та глікопротеїдні гормони та їхні аналоги).

З об'єктивної сторони більшість аналізованих кримінальних правопорушень вчиняють шляхом дії.

Обов'язковою *ознакою* об'єктивної сторони деяких складів кримінальних правопорушень є певне (конкретне) *місце* їх вчинення, наприклад, митний кордон України (ст. 305 КК України), публічне місце (ст. 316 КК України) тощо. У деяких випадках вчинення кримінальних правопорушень у певному місці відіграє роль кваліфікувальної ознаки, наприклад, ч. 2 ст. 307 КК України передбачає незаконні дії з відповідними предметами в місцях масового перебування громадян.

Залежно від законодавчої конструкції більшість складів кримінальних правопорушень, описаних у статтях аналізованого розділу КК України, сконструйовано як *формальні*, тобто їх вважають *закінченими* з моменту вчинення суспільно небезпечного діяння. Однак деякі з них мають *матеріальні* склади (ч. 1 і 2 ст. 308, ч. 2 і 3 ст. 314 – якщо дії призвели до наркотичної залежності потерпілого, або якщо вони заподіяли середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження потерпілому, або якщо внаслідок них настала смерть потерпілого, ст. 325–327 КК України). Є діяння і з *усіченим* складом (зокрема ч. 3 ст. 312, що стосується розбою з метою викрадення прекурсорів).

Суб'єкт кримінальних правопорушень, як правило, є загальним. Виняток становлять викрадення (крадіжка, грабіж, розбій), вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів, (ст. 308 КК України), за вчинення яких передбачена кримінальна відповідальність осіб, які досягли 14-річного віку.

Окремі кримінальні правопорушення, наприклад, спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323 КК України), схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів щодо неповнолітніх (ч. 2 ст. 315 КК України), можуть вчиняти лише повнолітні особи.

За вчинення деяких кримінальних правопорушень (ст. 308, 319, 312, 325, 326 КК України) кримінальній відповідальності може підлягати спеціальний суб'єкт.

У деяких статтях цього розділу КК України містяться заохочувальні норми, якими передбачено обов'язкове і безумовне звільнення винного від кримінальної відповідальності за наявності певних передумов та підстав, як-от: добровільне здавання наркотичних засобів, сфальсифікованих лікарських засобів, викриття джерел їх придбання, сприяння розкриттю злочинів, початок лікування від наркоманії тощо (зокрема, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321 КК України).

Суб'єктивна сторона більшості кримінальних правопорушень проти здоров'я населення характеризується умисною формою вини. Однак деякі з них, наприклад, порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів (ст. 320 КК України) або порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням (ст. 325 КК України), можуть вчинятися як умисно, так і необережно.

Для низки кримінальних правопорушень (ст. 306–308, 310–313, 317, 321, 324, 327 КК України) обов'язковою *ознакою* суб'єктивної сторони є певна *мета* їх вчинення, найчастіше збут, але може бути й інша, наприклад, продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ст. 306 КК України), використання для виробництва або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин (ст. 311 КК України) тощо, а для деяких кримінальних правопорушень обов'язково встановити *відсутність мети* (ст. 309 КК України – відсутність мети збуту).

3.5.2 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації контрабанди наркотичних засобів на повітряному транспорті (ст. 305 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів, тобто їх переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю (ч. 1 ст. 305 КК України).

Безпосередній об'єкт цього кримінального правопорушення – встановлений з метою забезпечення охорони здоров'я населення порядок переміщення наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів і прекурсорів через митний кордон України.

Обов'язковою ознакою складу цього кримінального правопорушення є наявність **предметів**, що становлять підвищену небезпеку для здоров'я людей. Такими предметами є: 1) наркотичні засоби; 2) психотропні речовини; 3) прекурсори; 4) аналоги наркотичних засобів та психотропних речовин; 5) сфальсифіковані лікарські засоби.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення передбачає дві альтернативні форми дій: 1) переміщення наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів чи прекурсорів або сфальсифікованих лікарських засобів через митний кордон України поза митним контролем; 2) переміщення зазначених предметів через митний кордон України з приховуванням від митного контролю.

Контрабанду визнають *закінченим* кримінальним правопорушенням з моменту фактичного незаконного переміщення її предмета через митний кордон України поза митним контролем чи з приховуванням від такого контролю.

Переміщення через митний кордон поза митним контролем під час в'їзду в Україну на її митній території слід кваліфікувати як закінчений склад кримінального правопорушення. Це можна пояснити тим, що в такому разі особа фактично перебуває на митній території України, а отже, раніше вона вже перетнула митний кордон України.

Якщо наркотичні засоби, що їх переміщували з приховуванням від митного контролю, було виявлено під час огляду чи перегляду речей або ж особистого огляду, зокрема й повторного, під час виїзду за межі України, але до фактичного перетинання меж митного кордону України, вчинене належить кваліфікувати як замах на контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів.

У спеціальних митних зонах України є певні особливості моменту закінчення розглядуваного злочину. Відповідно до ст. 5 і 6 МК України території спеціальних митних зон, розташованих в Україні, вважають такими, що перебувають поза межами митної території України, крім випадків, визначених законами України, а межі території спеціальних митних зон становлять митний кордон України.

Таким чином, якщо наркотичні засоби чи сфальсифіковані лікарські засоби були переміщені поза митним контролем із спеціальної митної зони на митну територію України, контрабанду слід вважати закінченим злочином (за умови, що територію спеціальної митної зони не включено до митної території України). Якщо ж їх переміщували із спеціальної митної зони з приховуванням від митного контролю і було виявлено під час огляду, наприклад вантажу, то в такому разі вчинене слід розглядати як замах на контрабанду.

Суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується прямим умислом. Для кваліфікації дій за ст. 305 КК України не мають значення мотив і мета їх вчинення.

Суб'єкт – загальний. Вік особи, з якого може наставати відповідальність за цей злочин, – 16 років.

Вчинення контрабанди наркотичних засобів чи сфальсифікованих лікарських засобів службовою особою з використанням службового становища слід додатково кваліфікувати за статтею КК України, що передбачає відповідальність за службовий злочин.

Дії службової особи, яка сприяла переміщенню наркотичних засобів через митний кордон, судова практика розглядає як пособництво в контрабанді, вчинене шляхом приховування від митного контролю (якщо ця службова особа не входила до групи осіб, які попередньо домовилися про вчинення контрабанди, або до організованої групи), і відповідний службовий злочин.

Якщо контрабанду наркотичних засобів вчинила особа з використанням свого службового становища чи у зв'язку із заняттям якоюсь діяльністю, суди відповідно до вимог ст. 55 КК України вирішують питання про позбавлення цієї особи права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 305 КК України):

- повторно;
- за попередньою змовою групою осіб;
- якщо предметом цих дій були особливо небезпечні наркотичні засоби чи психотропні речовини;
- якщо предметом цих дій були наркотичні засоби, психотропні речовини, їхні аналоги чи прекурсори або сфальсифіковані лікарські засоби у великих розмірах.

Контрабанду наркотичних засобів визнають вчиненою *повторно*, якщо конкретна особа вчинила дві або більше контрабанди наркотичних засобів, що передбачені будь-якою частиною ст. 305 КК України.

Контрабанду наркотичних засобів належить кваліфікувати як вчинену *за попередньою змовою групою осіб* тоді, якщо за домовленістю про спільне вчинення контрабанди, яка виникла до її початку (на стадії готування), у вчиненні контрабанди наркотичних засобів брали участь два або більше суб'єктів цього злочину як співвиконавці або як особи, між якими було розподілено ролі (наприклад, організатор, пособник і виконавець контрабанди).

Контрабандою *особливо небезпечних наркотичних засобів чи психотропних речовин* визнають контрабанду таких засобів чи речовин, які віднесено до списків № 1 та № 2 Таблиці I Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, незалежно від розміру цих наркотичних засобів та психотропних речовин.

Контрабандою, предметом якої є наркотичні засоби, психотропні речовини, їхні аналоги чи прекурсори, у *великих розмірах* визнають контрабанду зазначених предметів, кількість яких відповідає показникам великого розміру в Таблицях 1, 2 та 3, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження таблиць невеликих, великих

та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і засобів, які знаходяться у незаконному обігу» від 1 серпня 2000 р. № 188 зі змінами.

Зазначені таблиці не містять відомостей про розмір аналогів наркотичних засобів та психотропних речовин. Визначати їхній розмір у разі контрабанди цих аналогів слід стосовно розміру тих наркотичних засобів чи психотропних речовин, які подібні за хімічною структурою і властивостями та психоактивну дію яких цей аналог відтворює.

Особливо кваліфікуючі ознаки (ч. 3 ст. 305 КК України):

– контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів чи прекурсорів, що її вчинила організована група;

– предметом контрабанди є наркотичні засоби, психотропні речовини, їхні аналоги чи прекурсори або сфальсифіковані лікарські засоби в особливо великих розмірах.

Контрабандою наркотичних засобів або сфальсифікованих лікарських засобів, що її *вчинила організована група*, є таке переміщення наркотичних засобів або сфальсифікованих лікарських засобів через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від такого контролю, у якому брали участь три або більше суб'єктів контрабанди, які попередньо зорганізувалися в стійке об'єднання для вчинення цієї контрабанди та іншого (інших) злочину (злочинів), об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованого на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

Контрабанду, предметом якої були наркотичні засоби, психотропні речовини, їхні аналоги чи прекурсори, *в особливо великих розмірах* визнають тоді, якщо розмір зазначених предметів відповідає показникам особливо великого розміру в Таблицях 1, 2 та 3, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і засобів, які знаходяться у незаконному обігу» від 1 серпня 2000 р. № 188 зі змінами.

Згідно з приміткою до ст. 305 КК України, поняття *великий та особливо великий розмір* наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, а також отруйних чи сильнодіяючих речовин або отруйних чи сильнодіяючих лікарських засобів, що його застосовують у Розділі XIII КК України, визначає центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я (Міністерство охорони здоров'я України), спільно з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу (Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками).

На сьогодні визначення невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що

перебувають у незаконному обігу, проводять на підставі вищезгаданого наказу Міністерства охорони здоров'я України від 1 серпня 2000 р. № 188. *Наприклад, незаконний обіг:*

– героїну у великих розмірах – якщо його вага становить від 1,0 г до 10 г, в особливо великих – від 10,0 г і більше;

– макової соломки висушеної – у великих розмірах від 0,5 кг до 5 кг, в особливо великих – від 5 кг і більше;

– опію екстракційного – у великих розмірах від 50 г до 250 г, в особливо великих – від 250 г і більше.

Великі та особливо великі розміри отруйних та сильнодіяних лікарських засобів, які перебувають у незаконному обігу, визначають на підставі наказу Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Великих та особливо великих розмірів отруйних та сильнодіючих лікарських засобів, які знаходяться у незаконному обігу» від 31 серпня 2007 р. № 511 зі змінами.

Вирішуючи питання про кваліфікацію дій винного, необхідно мати на увазі, що тоді, коли вони були пов'язані з наркотичними засобами, психотропними речовинами або їхніми аналогами різних видів, розмір цих засобів (речовин) визначають, враховуючи їхню загальну кількість. Якщо ж поряд із такими засобами чи речовинами предметом злочину був ще й прекурсор, неприпустимо об'єднувати їхню кількість з кількістю останнього.

Якщо винна особа вчинила контрабанду наркотичних засобів і в її діях є кілька обтяжливих обставин, передбачених ч. 2 і 3 ст. 305 КК України, судова практика вчинене кваліфікує за ч. 3 ст. 305 КК України, яка передбачає більш суворе покарання. Причому всі обтяжливі обставини слід вказати в обвинувальному акті і в мотивувальній частині обвинувального вироку.

3.5.3 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів (ст. 307 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 1 ст. 307 КК України).

Предметом цього кримінального правопорушення є наркотичні засоби, психотропні речовини або їхні аналоги. Вирішуючи питання про кваліфікацію дій винного, потрібно мати на увазі, що тоді, коли вони були пов'язані з наркотичними засобами, психотропними речовинами або їхніми різними аналогами, розмір цих засобів (речовин) визначають, враховуючи їхню загальну кількість. Якщо ж поряд із такими засобами чи речовинами предметом злочину були ще й прекурсори, заборонено об'єднувати їхню кількість із кількістю останніх – можна лише складати кількість прекурсорів різних видів.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення проявляється в таких альтернативних видах злочинних дій, а саме в незаконному: 1) виробництві; 2) виготовленні; 3) придбанні; 4) зберіганні; 5) перевезенні; 6) пересиланні; 7) збуті наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів.

За змістом законів України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» від 15 лютого 1995 р. № 60/95-ВР та «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» від 15 лютого 1995 р. № 62/95-ВР Пленум Верховного Суду України роз'яснив, що під *незаконним виробництвом* наркотичних засобів, психотропних речовин слід розуміти всі дії, пов'язані з серійним одержанням наркотичних засобів, психотропних речовин з хімічних речовин і/або рослин, включно з відокремленням частин рослин або наркотичних засобів, психотропних речовин від рослин, з яких їх одержують, які здійснено всупереч установленому законом порядку. Отже, під виробництвом, вочевидь, розуміють промисловий спосіб виготовлення зазначених засобів і речовин (тобто виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин за допомогою загального або спеціально пристосованого обладнання тощо).

Незаконне виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів – усі дії, зокрема рафінування, підвищення в препараті концентрації наркотичних засобів, психотропних речовин чи перероблення наркотичних засобів і психотропних речовин, у результаті яких на основі наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів наркотичних засобів і психотропних речовин одержують готові до використання і/або вживання форми наркотичних засобів, психотропних речовин, або лікарські засоби, що їх містять, або інші наркотичні засоби, психотропні речовини.

Незаконне виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин утворює закінчений склад злочину з моменту, коли почали вчиняти дії, спрямовані на одержання таких засобів чи речовин, готових до вживання, або на рафінування чи підвищення у препаратах їхньої концентрації.

Незаконним придбанням наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів – це їх купівля, обмін на інші товари або речі, приймання

як плати за виконану роботу чи надані послуги, позики, подарунка або сплати боргу, привласнення знайденого тощо. Під незаконним придбанням розуміють також збирання залишків наркотиковмісних рослин на пожнивних земельних площах після зняття з них охорони, на земельних ділянках громадян, а також збирання таких дикорослих рослин чи їхніх частин на пустирях.

Не є незаконним придбання наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів чи прекурсорів за виданим на законних підставах рецептом лікаря, а також під час оперативної закупівлі відповідно до ст. 5 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» від 15 лютого 1995 р. № 62/95-ВР. У таких випадках у діях осіб, які придбали ці засоби й речовини, складу злочину немає. Незаконне придбання слід відрізняти від викрадення (шляхом крадіжки чи грабежу), привласнення та інших дій, за які відповідальність настає згідно зі ст. 308 КК України.

Придбання наркотичних засобів вважають закінченим злочином з моменту фактичного заволодіння ними особою.

Під *незаконним зберіганням* потрібно розуміти будь-які умисні дії, пов'язані з фактичним незаконним перебуванням наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів чи прекурсорів у володінні винної особи (вона може тримати їх при собі, у будь-якому приміщенні, сховищі або в іншому місці). Відповідальність за незаконне зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів чи прекурсорів настає незалежно від його тривалості.

Зберігання наркотичних засобів вважають закінченим злочином з моменту, коли такими засобами фактично почав володіти винний.

Незаконне перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів чи прекурсорів полягає в умисному переміщенні їх будь-яким видом транспорту в межах території України з порушенням порядку і правил, установлених чинним законодавством. Оцінюючи правомірність перевезення, слід враховувати положення Порядку перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на території України та оформлення необхідних документів, затвердженого постановою КМУКабінету Міністрів України від 17 квітня 2008 р. № 366. Для визнання перевезення незаконним не має значення, чи є особа власником цих засобів або речовин.

Від перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів чи прекурсорів слід відрізняти їх перенесення з одного місця в інше, під час якого транспорт не використовують. Такі дії слід розглядати як зберігання цих засобів чи речовин. Судова практика також спирається на те, що зберігання особою під час поїздки наркотичного засобу в невеликому розмірі, придбаного для особистого використання, не можна кваліфікувати як незаконне перевезення наркотичних засобів.

Перевезення наркотичних засобів визнають закінченим з моменту початку їх переміщення будь-яким видом транспорту.

Незаконне пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів чи прекурсорів – це незаконне переміщення їх у просторі шляхом відправлення поштою, багажем, посильним або в інший спосіб з одного місця в інше в межах території України. Злочин вважають закінченим з моменту оформлення і відправлення посилки, багажу, листа, бандеролі з цими засобами або речовинами незалежно від того, чи отримав їх адресат, чи ні. Якщо злочин не було доведено до кінця з незалежних від винного причин (наприклад, у зв'язку із затриманням під час оформлення квитанції на відправлення посилки, бандеролі чи вантажного контейнера або під час їх огляду в момент здавання для пересилання), дії останнього належить кваліфікувати як замах на вчинення цього злочину.

Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів чи прекурсорів і незаконне перевезення або пересилання їх за межі території України необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 307 або 309 КК України і як контрабанду за ст. 305 КК України.

Під *незаконним збутом* наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів (ст. 307 КК України), а також прекурсорів (ч. 2 ст. 311 КК України) потрібно розуміти будь-які оплатні чи безоплатні форми їх реалізації всупереч законам України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» від 15 лютого 1995 р. № 60/95-ВР та «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» від 15 лютого 1995 р. № 62/95-ВР (продаж, дарування, обмін, сплата боргу, позика, введення володільцем цих засобів або речовин ін'єкцій іншій особі за її згодою тощо).

Обопільне введення ін'єкцій наркотичного засобу, психотропної речовини чи їхнього аналогу особами, які їх придбали за спільні кошти, збуту не становлять.

Дії особи, яка під виглядом наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів умисно збуває будь-які інші засоби чи речовини з метою заволодіти грошима чи майном, потрібно кваліфікувати як шахрайство, а за наявності до того підстав – і як підбурювання до замаху на незаконне придбання наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів, дії ж покупця – як замах на вчинення злочинів, передбачених ст. 307, або 309, або 311 КК України.

Якщо особа, яка схиляла когось до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їхніх аналогів, збувала ці засоби, речовини споживачеві або брала участь у їх викраденні, незаконному виробництві, виготовленні, придбанні, зберіганні, перевезенні, пересиланні з метою збуту або без такої мети, її дії належить кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 315 і, відповідно, ст. 307, або ст. 308, або ст. 309 КК України.

Відповідальність за збут наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів настає незалежно від розміру таких засобів чи речовин.

Гроші або інші речі, які особа одержала за реалізовані наркотичні засоби, психотропні речовини, їхні аналоги чи прекурсори, передають у дохід держави, за винятком отриманих під час оперативної закупівлі, які належить повертати їхньому законному володільцеві.

Збут наркотичних засобів вважають закінченим з моменту відчуження цих засобів чи речовин винною особою.

Суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується прямим умислом.

Вчинення незаконного 1) виробництва; 2) виготовлення; 3) придбання; 4) зберігання; 5) перевезення; 6) пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин та їхніх аналогів повинно здійснюватися з метою збуту. Судова практика також свідчить про те, що наявність мети збуту є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони цих кримінальних правопорушень.

Мета під час здійснення незаконного збуту може бути будь-яка.

Про наявність умислу під час збуту наркотичних засобів, психотропних речовин чи їхніх аналогів може свідчити як відповідна домовленість з особою, яка придбала ці засоби чи речовини, так й інші обставини, зокрема: великий або особливо великий їхній розмір, спосіб упакування та розфасування; поведінка суб'єкта злочину; те, що особа сама наркотичні засоби або психотропні речовини не вживає, але виготовляє та зберігає їх, тощо.

Якщо наркотичний засіб, психотропну речовину або їхні аналоги було одночасно виготовлено і для особистого вживання, і для збуту, вчинене кваліфікують за сукупністю злочинів, передбачених ст. 307 і 309 КК України.

Суб'єкт – загальний: особа, яка на момент вчинення злочину досягла 16-річного віку, а за ч. 2 і 3 ст. 307 КК України за ознаками залучення неповнолітнього або малолітнього – яка досягла віку 18 років. Якщо ж зазначені діяння вчиняє службова особа, використовуючи своє службове становище, її дії слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 307 і 364 КК України.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 307 КК України):

- повторно;
- за попередньою змовою групою осіб;
- особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених ст. 308–310, 312, 314, 315, 317 КК України;
- із залученням неповнолітнього;
- з метою збуту наркотичних засобів чи психотропних речовин у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян;
- з метою збуту чи передання цих речовин у місця позбавлення волі;

- якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їхні аналоги у великих розмірах;
- якщо предметом таких дій були особливо небезпечні наркотичні засоби або психотропні речовини.

Особливо кваліфікуючі ознаки (ч. 3 ст. 307 КК України):

- вчинення організованою групою;
- якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їхні аналоги в особливо великих розмірах;
- із залученням малолітнього;
- вчинення щодо малолітнього.

Якщо в діях винного є обтяжливі та особливо обтяжливі обставини, то його дії потрібно кваліфікувати за ч. 3 ст. 307 КК України. Усі обтяжливі обставини повинні бути вказані у відповідних процесуальних актах.

Частина 2 ст. 307 КК України передбачає два види *повторності* злочинів, а саме: повторність тотожних і повторність однорідних злочинів.

Перший вид повторності, тобто повторність тотожних злочинів, буває тоді, коли особа вчинила два або більше діянь, передбачених ст. 307 КК України. Причому винний, зокрема, може вчиняти в один і той самий час триваючий злочин (*наприклад*, зберігання наркотичних засобів), продовжуваний злочин (*наприклад*, виробництво партії наркотиків) або одноактний злочин (*наприклад*, пересилання наркотичних засобів).

Якщо винний вчинив, *наприклад*, закінчений злочин у вигляді виробництва наркотичних засобів та замах на збут цих засобів, його дії слід кваліфікувати за сукупністю злочинів – за ч. 1 ст. 307 і ч. 2 або 3 ст. 15 та ч. 1 ст. 307 КК України.

Другий вид повторності, передбачений ч. 2 ст. 307 КК України, – повторність однорідних злочинів – буває тоді, коли вчиненню злочину, передбаченому ст. 307 КК України, передувало вчинення тією самою особою одного із злочинів, передбачених будь-якою частиною ст. 308–310, 312, 314, 315 або 317 КК України. Цей перелік злочинів є вичерпним; до того ж, не має значення, чи були вони закінченими чи незакінченими, вчинені особою самотійно чи в співучасті.

Якщо особа не була раніше засуджена за ці злочини, то її дії потрібно кваліфікувати за сукупністю злочинів, а якщо особа була засуджена за будь-який із зазначених злочинів, то її дії слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 307 КК України (за відсутності інших обтяжливих обставин) за умови, що судимість не було погашено чи знято.

Дії, передбачені ч. 1 ст. 307 КК України, визнають вчиненими *за попередньою змовою групою осіб*, якщо одну чи кілька дій спільно вчинили два або більше суб'єктів цього злочину як співвиконавці або з розподілом ролей, які до початку виконання будь-якої дії домовилися про спільне її вчинення та усвідомлювали, що діють для досягнення спільної мети – збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів.

Під діями, вчиненими *із залученням неповнолітнього*, слід розуміти фактичне втягнення суб'єктом цього злочину особи віком від 14 до 18 років у виконання будь-якої дії, що становить об'єктивну сторону цього злочину, вчинене у будь-якій формі, наприклад, у формі обіцянки матеріальної чи іншої вигоди, використанні їхньої матеріальної чи службової залежності, обману тощо. Розглядувана кваліфікувальна ознака наявна за умови, що неповнолітній був залучений у вчинення хоча б однієї дії, передбаченої ч. 1 ст. 307 КК України, хоча б один раз.

Таке залучення може мати форму як співучасті у вчиненні злочину (*наприклад*, співвиконавство або пособництво), так і залучення у вчинення дій особи, яка не досягла 16-річного віку, з якого лише і можлива відповідальність за злочин, передбачений ст. 307 КК України. Водночас суб'єкт цього злочину, який залучив неповнолітнього, повинен усвідомлювати, що залучена ним особа є неповнолітньою; якщо ж він цього не усвідомлював, то кримінальна відповідальність настає лише тоді, якщо він за обставинами справи повинен був і міг це усвідомлювати.

Вчинення цього злочину із залученням неповнолітнього не потребує додаткової кваліфікації за ст. 304 КК України.

Збут наркотичних засобів чи психотропних речовин у місцях масового перебування громадян – це будь-які умисні дії із зазначеними засобами чи речовинами, пов'язані з їх відчуженням особі (особам) біля приміщень або безпосередньо в приміщеннях закладів освіти (університетів, академій, інститутів, технікумів, технічних училищ тощо), у місцях спортивних та культурних заходів (спортивних клубах, стадіонах, кінотеатрах, дискотеках тощо), а також в інших місцях масового перебування громадян (на мітингах, демонстраціях, ринках, авто- та залізничних вокзалах, в аеропортах, в літаку з пасажирями тощо).

У разі збуту та одночасного схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів відповідальність настає за сукупністю злочинів, передбачених ст. 307 і 315 КК України.

Збут чи передання наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів у місця позбавлення волі – це будь-які оплатні чи безоплатні форми відчуження зазначених засобів чи речовин з метою передання їх у місця позбавлення волі (для вживання, збуту або іншого використання таких засобів чи речовин у місцях позбавлення волі).

Злочин визнають закінченим незалежно від того, чи фактично потрапили наркотичні засоби в місця позбавлення волі.

Така обтяжлива обставина, як вчинення дій, якщо їх *предметом були наркотичні засоби у великих розмірах*, наявна тоді, коли під час виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, пересилання з метою збуту, а також збуту наркотичних засобів їхній розмір відповідав великому розміру, встановленому в згаданій у підрозділі 3.5.2.

Якщо предметом хоча б однієї дії були *особливо небезпечні наркотичні засоби або психотропні речовини*, це дає підставу кваліфікувати дії винного за ч. 2 ст. 307 КК України.

Частина 3 ст. 307 КК України передбачає таку особливо обтяжливу обставину цього злочину, як вчинення організованою групою дій, передбачених ч. 1 або 2 цієї статті.

Вчинення зазначених дій *організованою групою* наявне тоді, коли в готуванні до їх вчинення або у їх фактичному вчиненні брали участь три або більше учасників групи – суб'єктів злочину, передбаченого ст. 307 КК України, які попередньо зорганізувалися в стійке об'єднання для вчинення хоча б однієї дії, передбаченої ст. 307 КК України, та іншого (інших) злочину (злочинів), об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

Організатор організованої групи підлягає кримінальній відповідальності за всі дії, передбачені ст. 307 КК України, вчинені організованою групою. Інші учасники організованої групи підлягають кримінальній відповідальності лише за ті дії, у готуванні або вчиненні яких вони брали участь, незалежно від тієї ролі, яку виконував у злочині кожен з них.

Для кваліфікації дій винного за ч. 3 ст. 307 КК України, якщо предметом таких дій були *наркотичні засоби, психотропні речовини або їхні аналоги в особливо великих розмірах*, достатньо вчинення хоча б однієї дії, передбаченої ч. 1 ст. 307 КК України, із цими засобами чи речовинами в таких розмірах.

Діями, які були вчинені *із залученням малолітнього*, визнають будь-які форми втягнення особи віком до 14 років у вчинення хоча б однієї дії, передбаченої ч. 1 або 2 ст. 307 КК України, хоча б один раз. Причому суб'єкт злочину, передбаченого ст. 307 КК України, який залучив малолітнього, повинен усвідомлювати, що ця особа не досягла 14-річного віку. Якщо ж суб'єкт не усвідомлював малолітнього віку особи, відповідальність для нього настає за умови, якщо він за обставинами справи повинен був та міг це усвідомлювати.

Визначаючи вчинення дій щодо малолітнього, слід спиратися на те, що фактично такі дії можуть виражатися в незаконному збуті наркотичних засобів в значних, великих чи особливо великих розмірах або особливо небезпечних наркотиків особі, яка не досягла 14-річного віку, зокрема і в місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів та в інших місцях масового перебування громадян.

Умови звільнення від кримінальної відповідальності (ч. 4 ст. 307 КК України). Передумовою звільнення від кримінальної відповідальності є вчинення певного злочину, а саме: незаконного виробництва наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів, їх виготовлення, придбання, зберігання, перевезення і пересилання як з метою збуту, так і без такої мети. Цей перелік злочинів є вичерпним. Він

не охоплює незаконний збут зазначених засобів та речовин, а також злочини з обтяжливими обставинами, передбаченими ч. 2 і 3 ст. 307 КК України.

Частина 4 ст. 307 КК України передбачає дві підстави звільнення від кримінальної відповідальності особи за вчинення нею зазначених злочинів, а саме:

- добровільне здавання особою наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів та вказання нею на джерело їх придбання;

- добровільне здавання особою зазначених засобів та речовин і сприяння нею розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом.

Загальна ознака для обох підстав – це *добровільне здавання* особою наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів, тобто якщо особа, яка володіла зазначеними засобами та речовинами, з власної волі особисто або через третіх осіб передає їх будь-яким способом під контроль органів публічної влади за умови, що ця особа об'єктивно мала реальну можливість (і суб'єктивно її усвідомлювала) надалі володіти такими засобами або речовинами.

Вказання на джерело придбання наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів – це правдиве повідомлення особою представникові публічної влади про обставини, особу чи місце придбання зазначених засобів або речовин, тобто про те, чи сама вона їх виготовила і зберігала (де, яким способом виготовила, із якої сировини, місце зберігання тощо), чи придбала в іншої особи (дані про цю особу або індивідуальні ознаки місця придбання), чи заволоділа ними шляхом викрадення, привласнення вимагання, шахрайства чи зловживання службовим становищем, контрабанди тощо (коли, де, за яких обставин вчинено злочин тощо).

Сприяння розкриттю злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів, – це добровільне надання цією особою суду чи органу кримінального переслідування відомостей, які можуть бути використані для встановлення осіб, що вчинили злочини із зданими засобами чи речовинами, або інших обставин вчинення цих злочинів.

За наявності зазначених передумов і підстав особу обов'язково і безумовно звільняють від кримінальної відповідальності за зазначені злочини, пов'язані із зданими наркотичними засобами, психотропними речовинами або їхніми аналогами. Однак якщо особа добровільно здала не всі наявні в неї зазначені засоби або речовини, а лише їх частину, то її звільняють від кримінальної відповідальності (за наявності відповідної підстави) лише стосовно зданих засобів чи речовин; відносно незданої їх частини особа підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах.

3.5.4 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів без мети збуту (ст. 309 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ч. 1 ст. 309 КК України).

Предметом цього кримінального правопорушення є наркотичні засоби, психотропні речовини або їхні аналоги. Відповідальність за ч. 1 ст. 309 КК України настає тоді, якщо розмір наркотичних засобів, психотропних речовин чи їхніх аналогів, що були предметом цього злочину, перевищує невеликий, оскільки незаконні виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах тягнуть за собою відповідальність за ст. 44 КУпАП.

Об'єктивна сторона злочину виявляється в таких альтернативних діях, а саме незаконних: 1) виробництві, або 2) виготовленні, або 3) придбанні, або 4) зберіганні, або 5) перевезенні, або 6) пересиланні наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів. Щоб констатувати наявність об'єктивної сторони складу злочину, достатньо вчинення хоча б однієї із зазначених дій.

Злочин вважають *закінченим* з моменту вчинення будь-якої із зазначених дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом та відсутністю мети збуту наркотичних засобів чи речовин.

Отже, метою зазначених дій може бути будь-яка мета, за винятком мети збуту (*наприклад*, споживання наркотичних засобів чи речовин).

Саме відсутність мети збуту є обставиною, за якою розмежовують злочини, передбачені ст. 307 і 309 КК України. Однак у кожному випадку необхідно досліджувати обставини справи, що стосуються характеристики мотивів, намірів особи під час виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання нею наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів, щоб не припускати помилок під час кваліфікації вчиненого.

Суб'єкт кримінального правопорушення – загальний: особа, що досягла 16-річного віку, а за ч. 3 ст. 309 КК України за ознакою залучення неповнолітнього – яка досягла віку 18 років. Якщо ж зазначені діяння вчиняє службова особа, використовуючи своє службове становище, її дії слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 307 і 364 КК України.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 309 КК України):

- вчинення повторно;
- вчинення за попередньою змовою групою осіб;
- вчинення особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених ст. 307, 308, 310, 312, 317 КК України;
- якщо предметом зазначених дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їхні аналоги у великих розмірах.

Особливо кваліфікуючі ознаки (ч. 3 ст. 309 КК України):

- вчинення із залученням неповнолітнього;
- якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їхні аналоги в особливо великих розмірах.

3.5.5 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації незаконного публічного вживання наркотичних засобів (ст. 316 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: публічне або вчинене групою осіб незаконне вживання наркотичних засобів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян (ч. 1 ст. 316 КК України).

Безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є порушення громадського порядку, яке створює загрозу поширення вживання наркотичних засобів, що є небезпечним для здоров'я населення. Суспільна небезпечність вчиненого зумовлена публічністю його вчинення, що порушує нормальний фізичний та моральний розвиток людини і згубно впливає на навколишніх.

Предмет кримінального правопорушення – наркотичні засоби.

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується діями, що полягають у публічному або груповому незаконному вживанні наркотичних засобів.

Публічне вживання – це відкритий (очевидний для всіх) спосіб уживання наркотиків (це можуть бути ін'єкція наркотичної рідини, куріння гашишу, креку, опію, вживання макової соломки тощо) у присутності третіх осіб, які усвідомлюють характер того, що відбувається.

Не утворюють складу цього кримінального правопорушення випадки прилюдного вживання особою наркотичних засобів або психотропних речовин, які є лікарськими препаратами, необхідними особі за медичними показаннями.

Місце вчинення є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу цього кримінального правопорушення. Це такі місця, як приміщення і території, призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів (школи, заклади вищої освіти, стадіони, клуби тощо), а

також інші місця масового перебування громадян (вокзали, аеропорти, пристані, пляжі, парки, дитячі майданчики, підземні переходи, вулиці, площі тощо).

Для відповідальності за вживання наркотичних засобів групою осіб не має значення, вживали її учасники наркотики в присутності інших осіб чи за їх відсутності. Важливим є те, що групове вживання наркотичних засобів здійснюють у таких місцях, як школи, училища, технікуми, коледжі, заклади вищої освіти, стадіони, кінотеатри, театри, дискотеки та інші подібні до них заклади.

Під *іншими місцями масового перебування громадян* мають на увазі вокзали, пристані, пляжі, парки, дитячі майданчики, підземні переходи, вулиці, площі тощо.

Кримінальне правопорушення вважають *закінченим* з моменту незаконного публічного або групового вживання наркотичних засобів незалежно від того, чи була доведена особа до стану наркотичного сп'яніння.

Суб'єкт загальний: фізична осудна особа, що досягла на момент вчинення кримінального правопорушення 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу: винний усвідомлює, що незаконно публічно вживає наркотичні засоби, і бажає вчинити це діяння. Під час кваліфікації кримінального правопорушення треба звертати увагу на особливості такого усвідомлення, яке виявляється в бажанні винного вжити наркотичні засоби в присутності третіх осіб і привернути увагу до своєї поведінки.

Кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 316 КК України):

- вчинені повторно;
- вчинені особою, яка раніше вчинила одне із кримінальних правопорушень, передбачених ст. 307, 310, 314, 315, 317, 318 КК України.

3.6 Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) на повітряному транспорті (ст. 416 Кримінального кодексу України)

3.6.1 Кримінально-правова характеристика й особливості кваліфікації порушення правил польотів або підготовки до них (ст. 416 Кримінального кодексу України)

Диспозиція кримінально-правової норми: порушення правил польотів або підготовки до них, а також порушення правил експлуатації літальних апаратів, що спричинило потерпілому тяжкі тілесні ушкодження або завдало матеріальної шкоди у великому розмірі (ч. 1 ст. 416 КК України).

Безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є встановлений в Україні порядок проведення польотів та підготовка до них. Цей порядок регламентує сукупність суспільних відносин, які закріплено в низці відповідних нормативно-правових актах, а саме:

- у Повітряному кодексі України від 19 травня 2011 р. № 3393-VI;
- у наказах Міністерства оборони України «Про затвердження Правил виконання польотів державної авіації України» від 05 травня 2015 р. № 2; «Про затвердження Порядку підготовки осіб групи керівництва польотами державної авіації України» від 28 липня 2015 р. № 367; «Про затвердження Положення про перевезення державною авіацією України» від 25 червня 2013 р. № 425;
- в інших відомчих інструкціях та наказах командувача Повітряних сил ЗСУ;
- в інших актах нормативного характеру.

Предметом цього злочину є літальні апарати, а саме пристрої для польотів в атмосфері чи космічному просторі (Повітряний кодекс України).

Об'єктивна сторона характеризується 1) суспільно-небезпечною дією чи бездіяльністю, які порушують правила безпеки польотів або підготовки до них, 2) суспільно небезпечними наслідками у вигляді катастрофи чи іншого тяжкого наслідку та 3) причиновим зв'язком між допущеним порушенням і наслідками, що настали.

Склад цього злочину утворюють порушення лише тих правил, які безпосередньо пов'язані з безпекою польотів та передполітною підготовкою. Не утворюють складу злочину порушення правил зберігання літальних апаратів під час перебування їх на аеродромі, в аеропортах, під час їх буксирування.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є *суспільно-небезпечні наслідки*: тяжкі тілесні ушкодження в потерпілого або матеріальна шкода у великому розмірі.

Тяжкі тілесні ушкодження в потерпілого – умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, каліцтво статевих органів, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя (Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6; ч. 1 ст. 121 КК України).

Матеріальна шкода у великому розмірі – шкода, яка в шістьсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст. 416 КК України).

Третя обов'язкова ознака об'єктивної сторони – *зв'язок між діянням і наслідками*. Тобто порушення правил повинні привести до настання зазначених наслідків.

Суб'єктивна сторона характеризується необережною формою вини (кримінально-протиправна самовпевненість або кримінально-протиправна недбалість).

Якщо наявний умисел на спричинення наслідків, то дії за відповідних умов можна кваліфікувати як диверсію, умисне вбивство за обтяжливих обставин чи умисне знищення або пошкодження військового майна тощо.

Суб'єктами є особи, які керують літальними апаратами в польоті; наземні службові особи, які керують польотом; особи, які виконують обов'язки з підготовки літака до польоту; службові особи служби забезпечення. Перелік цих осіб передбачено в ч. 2 ст. 401 КК України.

Кваліфікуючі ознаки:

- спричинення катастрофи;
- настання інших тяжких наслідків.

Катастрофа – авіаційна подія з людськими жертвами, що призвела до загибелі або зникнення безвісти когось із пасажирів, членів екіпажу або третіх осіб, а також отримання ними тілесних ушкоджень зі смертельним наслідком під час: 1) перебування в цьому повітряному судні; 2) безпосереднього зіткнення з будь-якою частиною повітряного судна, включно з частинами, що відокремилися від цього повітряного судна; 3) безпосередньої дії струменя газів реактивного двигуна; 4) зникнення безвісти повітряного судна. До катастроф також належать випадки загибелі когось із осіб, які перебували на борту, у процесі їх аварійної евакуації з повітряного судна.

Отримані тілесні ушкодження, унаслідок яких протягом 30 діб з часу авіаційної події настала смерть, класифікують як тілесні ушкодження зі смертельним наслідком (Повітряний кодекс України).

Інші тяжкі наслідки – це наслідки, які полягають у заподіянні матеріальної шкоди (збитків) у вигляді безповоротної втрати літального апарата, корабля або якщо вартість відновлення (ремонт) літального апарата, корабля в шістдесят тисяч і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Контрольні запитання

До підрозділу 3.1

1. Що належить до наслідків кримінального правопорушення, передбаченого ст. 276 КК України «Порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту»?

2. Як треба розуміти поняття «професійна діяльність» у змісті диспозиції кримінального правопорушення, передбаченого ст. 276-1 КК України «Здійснення професійної діяльності членом екіпажу або

обслуговування повітряного руху диспетчером управління повітряним рухом (диспетчером служби руху) у стані алкогольного сп'яніння або під впливом наркотичних чи психотропних речовин»?

3. Що є об'єктом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 277 КК України «Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів»?

4. Що є предметом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 278 КК України «Угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна»?

5. Якими є особливості об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 279 КК України «Блокування транспортних комунікацій, а також захоплення транспортного підприємства»?

6. Що є предметом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 280 КК України «Примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків»?

7. Що є об'єктом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 281 КК України «Порушення правил повітряних польотів»?

8. Як визначають зміст об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 282 КК України «Порушення правил використання повітряного простору»?

До підрозділу 3.2

1. Що належить до предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201 КК України «Контрабанда культурних цінностей та зброї»?

2. Як треба розуміти поняття «культурні цінності» в змісті диспозиції кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201 КК України «Контрабанда культурних цінностей та зброї»?

3. Що є об'єктом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201 КК України «Контрабанда культурних цінностей та зброї»?

4. Що є предметом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-3 КК України «Контрабанда товарів»?

5. Які є обов'язкові ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-3 КК України «Контрабанда товарів»?

6. Як треба розуміти поняття «поза митним контролем» у змісті диспозиції кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-3 КК України «Контрабанда товарів»?

До підрозділу 3.3

1. Як треба розуміти поняття «терористичний акт» у змісті диспозиції кримінального правопорушення, передбаченого ст. 258 КК України «Терористичний акт»?

2. Що належить до мети кримінального правопорушення, передбаченого ст. 258 КК України «Терористичний акт»?

3. Що є об'єктом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 258-1 КК України «Втягнення у вчинення терористичного акту»?

4. Що є предметом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 258-2 КК України «Публічні заклики до вчинення терористичного акту»?

5. Якими є особливості побудови кримінально-правової норми, передбаченої ст. 258-3 КК України «Створення терористичної групи чи терористичної організації»?

6. Що є об'єктивною стороною складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 258-4 КК України «Сприяння вчиненню терористичного акту, проходження навчання тероризму»?

7. Що є об'єктом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 258-5 КК України «Фінансування тероризму»?

8. Як визначають зміст об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 269 КК України «Незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин»?

До підрозділу 3.4

1. Що належить до наслідків кримінального правопорушення, передбаченого ст. 293 КК України «Групове порушення громадського порядку»?

2. Як треба розуміти поняття «суттєве порушення роботи транспорту» в змісті диспозиції кримінального правопорушення, передбаченого ст. 293 КК України «Групове порушення громадського порядку»?

3. Що є об'єктом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 293 КК України «Групове порушення громадського порядку»?

4. Які мотиви є в складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 296 КК України «Хуліганство»?

5. Якими є особливості об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 296 КК України «Хуліганство»?

6. Що є предметом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 300 КК України «Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію»?

7. Що є об'єктом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 300 КК України «Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію»?

8. Як визначають зміст об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 301 КК України «Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів»?

До підрозділу 3.5

1. Що належить до предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 305 КК України «Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів»?

2. Як треба розуміти поняття «великі та особливо великі розміри» в змісті диспозиції кримінального правопорушення, передбаченого ст. 305 КК України «Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів»?

3. Що є об'єктом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 307 КК України «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів»?

4. Що є предметом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 307 КК України «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів»?

5. У чому полягає зміст об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 309 КК України «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту»?

6. Що є підставою розмежування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 307 КК України «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів» і ст. 309 КК України «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту»?

7. Що є об'єктом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 316 КК України «Незаконне публічне вживання наркотичних засобів»?

8. Як визначають зміст об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 316 КК України «Незаконне публічне вживання наркотичних засобів»?

До підрозділу 3.6

1. Що належить до наслідків кримінального правопорушення, передбаченого ст. 416 КК України «Порушення правил польотів або підготовки до них»?

2. Як треба розуміти поняття «порушення правил експлуатації літальних апаратів» у змісті диспозиції кримінального правопорушення, передбаченого ст. 416 КК України «Порушення правил польотів або підготовки до них»?

3. Що є об'єктом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 416 КК України «Порушення правил польотів або підготовки до них»?

4. Хто є суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 416 КК України «Порушення правил польотів або підготовки до них»?

5. Як визначають зміст об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 416 КК України «Порушення правил польотів або підготовки до них»?

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

До розділу 1

Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. / за ред. В. В. Топчія ; наук ред. В. І. Антипов. – Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. – 896 с.

Андрушко, П. П. Поняття, види, значення кваліфікації злочинів / П. П. Андрушко // Вісник Київського університету : Суспільно-політичні науки. – Київ : Либідь, 1992. – Вип. 5. – С. 50–57.

Брич, Л. П. Поняття розмежування складів злочинів (термінологічний аспект) / Л. П. Брич // Право і лінгвістика : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Сімферополь : Доля, 2003. – С. 69–74.

Дудоров, О. О. Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці) : монографія / О. О. Дудоров. – Київ : Ваїте, 2017. – 872 с.

Кваліфікація злочинів : навч. посіб. / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – Київ : Істина, 2010. – 430 с.

Коваленко, В. В. Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навч. посіб. / В. В. Коваленко, О. М. Джужа, А. В. Савченко. – Київ : Атіка, 2011. – 648 с.

Конституція України [Електронний ресурс] : закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.05.2025).

Коржанський, М. Й. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. / М. Й. Коржанський – 2-ге вид. – Київ : Атіка, 2002. – 640 с.

Красницький, І. В. Відповідальність за замах на злочин за кримінальним правом України : монографія / І. В. Красницький, Л. С. Щутяк. – Львів : ЛьвДУВС, 2015. – 224 с.

Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 01.06.2020).

Марін, О. К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм / О. К. Марін. – Київ : Атіка. 2003. – 224 с.

Миколенко, О. М. Про деякі аспекти розмежування правопорушень / О. М. Миколенко // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2001. – № 2. – С. 54–57.

Навроцький, В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. / В. О. Навроцький. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.

Навроцький, В. О. Теоретичні поняття кримінально-правової кваліфікації : монографія / В. О. Навроцький. – Київ : Атіка, 1999. – 464 с.

Сухонос, В. В. Склад злочину: закон, теорія та практика : монографія / В. В. Сухонос. – Суми : Університетська книга, 2018. – 200 с.

Ус, О. В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації : конспект лекцій / О. В. Ус. – Харків : Право, 2018. – 368 с.

Фролов, Д. Є. Деякі аспекти кваліфікації і розмежування злочинів / Д. Є. Фролов // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – Донецьк : Донецький ін-т внутр. справ, 1999. – Вип. 1. – С. 171–176.

До розділу 2

Бірюков, Д. С. Стратегія захисту критичної інфраструктури в системі національної безпеки держави / Д. С. Бірюков, С. І. Кондратов // Стратегічні пріоритети. – 2012. – Вип. 3. – С. 107–113.

Бобро, Д. Г. Визначення критеріїв оцінки та загрози критичній інфраструктурі / Д. Г. Бобро // Стратегічні пріоритети. Серія: Економіка. – 2015. – № 4. – С. 83–93.

Ботнаренко, І. А. Критична інфраструктура в Україні та її складові: поняття, зміст та законодавче визначення / І. А. Ботнаренко // Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності органів сектору безпеки і оборони України : матеріали наук.-практ. конф. (Львів, 22 груд. 2023). – Львів: ЛьвДУВС, 2024. – С. 17–21.

Верголяс, О. О. Реформування системи захисту та підвищення стійкості критичної інфраструктури України в розрізі актуальних загроз [Електронний ресурс] / О. О. Верголяс // Coolyanews.info. – 2020. – Режим доступу: <https://coolyanews.info/reformuvannya-sistemi-zahistu-ta-piidvischennya-stiijkostii-kritichnoyiinfrastrukturi-ukrayinii-v-rozriizii-aktual.html> (дата звернення: 10.05.2025).

Гавриш, С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства / С. Б. Гавриш. – Київ : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2002. – 635 с.

Гора, І. В. Окремі питання захисту об'єктів критичної інфраструктури: зарубіжний досвід / І. В. Гора, О. В. Батюк // Соціально-правові студії. – 2021. – С. 132–139.

Дудоров, О. О. Відповідальність за злочини проти довкілля : науково-практичний коментар розділу VIII Особливої частини нового КК України / О. О. Дудоров ; Азов. регіон. ін-т упр. при Запоріз. держ. ун-ті. – Бердянськ : АРІУ при ЗДУ, 2001. – 84 с.

Єрменчук, О. П. Основні підходи до організації захисту критичної інфраструктури в країнах Європи: досвід для України : монографія / О. П. Єрменчук. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. – 180 с.

Єрменчук, О. П. Оцінка загроз критичній інфраструктурі як важлива складова частини діяльності із захисту державної безпеки [Електронний

ресурс] / О. П. Єрменчук // Національний юридичний журнал: теорія і практика. – 2018. – С. 50–54. – Режим доступу: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/50-54_4.pdf (дата звернення: 10.05.2025).

Зелена книга з питань захисту критичної інфраструктури в Україні [Електронний ресурс] : аналітична доповідь / Д. С. Бірюков, С. І. Кондратов, О. І. Насвіт, О. М. Суходоля. – Київ : НІДС, 2015. – Режим доступу: https://cdn.regulation.gov.ua/6a/69/2a/fa/regulation.gov.ua_File_188.pdf (дата звернення: 10.05.2025).

Злочини проти довілля: кримінально-правова характеристика : практ. посіб. / за ред. О. О. Дудорова. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. – 616 с.

Каніщев, Г. Критична інфраструктура тимчасово окупованих територій України в українському законодавстві / Г. Каніщев, І. Тур // Соціально-правові студії. – 2024. – С. 18–25.

Кваліфікація злочинів у діяльності Національної поліції України : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Литвинова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : Константа, 2017. – 448 с.

Конституція України [Електронний ресурс] : закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.05.2025).

Кримінальне право України. Особлива частина : навч. посіб. / А. А. Васильєв, О. О. Житний, Є. О. Гладкова та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : Право, 2019. – 656 с.

Кримінальне право України (Особлива частина) : підручник / А. В. Байлов, О. А. Васильєв, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова ; наук. ред. серії О. М. Бандурка. – Харків : ХНУВС, 2011. 572 с.

Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / О. М. Литвинов, О. О. Житний, М. М. Клемпарський та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2016. – 328 с.

Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 01.06.2025).

Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар : У 2 т. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Харків : Право, 2013. – 1040 с.

Матвійчук, В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія / В. К. Матвійчук. – Київ : Нац. акад. упр., 2011. – 368 с.

Митрофанов, І. І. Кримінально-правове забезпечення охорони довкілля : монографія / І. І. Митрофанов. – Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2010. – 272 с.

Навроцький, В. О. Злочини проти природи : лекції для студ. юрид. ф-ту / В. О. Навроцький. – Львів : Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, 1997. – 56 с.

Про критичну інфраструктуру [Електронний ресурс] : закон України від 16 листопада 2021 р. № 1882-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

Про національну безпеку України [Електронний ресурс] : закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

Про основні засади забезпечення кібербезпеки України [Електронний ресурс] : закон України від 05 жовтня 2017 р. № 2163-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

Про охорону праці [Електронний ресурс] : закон України від 14 жовтня 1992 р. № 2694-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва [Електронний ресурс] : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 7 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va007700-09#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля [Електронний ресурс] : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 р. № 17 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

Розенфельд, Н. А. Кримінально-правова характеристика незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж : автореф. дис. ... канд. юрид. наук :

12.00.08 / Н. А. Розенфельд ; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ, 2003. – 17 с.

Суходоля, О. М. Захист критичної інфраструктури в умовах гібридної війни: проблеми та пріоритети державної політики України / О. М. Суходоля // Стратегічні пріоритети. Серія: Політика. – 2016. – № 3 (40). – С. 65–67.

Уряднікова, І. В. Наукові підходи до визначення терміну «критична інфраструктура» [Електронний ресурс] / І. В. Уряднікова, В. М. Заплатинський // Вісті Донецького гірничого інституту. – 2020. – № 2 (47). – С. 184–193. – Режим доступу: https://jdmi.donntu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/02/Uriadnikova-JDMI_2_2020.pdf (дата звернення: 10.05.2025).

До розділу 3

Авраменко, О. В. Кримінально-правова характеристика злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту : навч. посіб. у схемах / О. В. Авраменко, С. Я. Бурда, М. В. Сас. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2019. – 36 с.

Вознюк, А. А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій : монографія / А. А. Вознюк. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – 192 с.

Вознюк, А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань : монографія / А. А. Вознюк. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – 236 с.

Горох, О. П. Покарання за незаконний обіг наркотичних засобів : монографія / О. П. Горох, А. А. Музика. – Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ун-ту упр. та права, 2010. – 256 с.

Данилевська, Ю. О. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення: проблеми кримінально-правової кваліфікації : практ. посіб. / Ю. О. Данилевська, Д. В. Каменський. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. – 288 с.

Епель, О. В. Суб'єктивні ознаки публічних заклики до вчинення терористичних актів / О. В. Епель // Право і суспільство. – 2011. – № 2. С. 195–199.

Івахненко, О. А. Кримінальна відповідальність за хуліганські діяння : хуліганські злочини та склади злочинів : монографія / О. А. Івахненко ; за заг. ред. В. П. Ємельянова. – Харків : Право, 2016. – 184 с.

Кваліфікація злочинів у діяльності Національної поліції України : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Литвинова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : Константа, 2017. – 448 с.

Ковальчук, В. П. Кримінально-правові засоби протидії створенню злочинної організації : монографія / В. П. Ковальчук. – Львів : ЛьвДУВС, 2013. – 224 с.

Конституція України [Електронний ресурс] : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.05.2025).

Кримінальне право України. Особлива частина : навч. посіб. / А. А. Васильєв, О. О. Житний, Є. О. Гладкова та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : Право, 2019. – 656 с.

Кримінальне право України. (Особлива частина) : підручник / А. В. Байлов, О. А. Васильєв, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова ; наук. ред. серії О. М. Бандурка. – Харків : ХНУВС, 2011. 572 с.

Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / О. М. Литвинов, О. О. Житний, М. М. Клемпарський та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2016. – 328 с.

Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 01.06.2025).

Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар : У 2 т. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Харків : Право, 2013. – 1040 с.

Кузнецов, В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі : монографія / В. В. Кузнецов. – Київ : Інтерсервіс, 2012. – 908 с.

Купальський, В. Н. Терористичні злочини: поняття та види / В. Н. Купальський // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 6. – С. 231–241.

Лосич, С. В. Норми про кримінальну відповідальність за здійснення терористичної діяльності в сучасному кримінальному праві Республіки Албанія / С. В. Лосич // Наше право. – 2016. – № 1. – С. 114–119.

Музика, А. А. Покарання та його застосування за злочини проти здоров'я населення : монографія / А. А. Музика, О. П. Горох. – Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2012. – 404 с.

Наден, О. В. Спеціальні види звільнення особи від кримінальної відповідальності за злочини в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів / О. В. Наден. – Харків : Право, 2003. – 224 с.

Налучишин, В. В. Кримінальна відповідальність за хуліганство (ст. 296 КК України) : монографія / В. В. Налучшин. – Харків : Харків юридичний, 2009. – 252 с.

Повітряний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 19 травня 2011 р. № 3393-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

Про транспорт [Електронний ресурс] : Закон України від 10 листопада 1994 р. № 232/94-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

Про затвердження Положення про Державну авіаційну службу України [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2014 р. № 520 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/520-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

Про затвердження Авіаційних правил України «Обслуговування повітряного руху» [Електронний ресурс] : Наказ Державіаслужби України від 16 квітня 2019 р. № 475 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0727-19#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

Про затвердження Авіаційних правил України «Правила використання повітряного простору України» [Електронний ресурс] : Наказ Державіаслужби України, Міноборони України від 11 травня 2018 р. № 430/210 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1056-18#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями [Електронний ресурс] : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25.12.2005 р. № 13 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05> (дата звернення: 10.05.2025).

Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами [Електронний ресурс] : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 3 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02> (дата звернення: 10.05.2025).

Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори

[Електронний ресурс] : закон України від 15 лютого 1995 р. № 60/95-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/60/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.05.2025).

Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів [Електронний ресурс] : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 4 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02> (дата звернення: 10.05.2025).

Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 06 травня 2000 р. № 770 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/770-2000-%D0%BF> (дата звернення: 10.05.2025).

Про затвердження таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу [Електронний ресурс] : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 01 серпня 2000 р. № 188 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0512-00> (дата звернення: 10.05.2025).

Топчій, В. В. Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності : навч. посіб. / В. В. Топчій, Г. В. Дідківська, Т. О. Мудряк ; Держ. фіск. служба України ; Ун-т ДФС України ; Союз юристів України ; ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права». – Вінниця : Твори, 2019. – 320 с.

Хотенець, П. В. Суб'єкти протидії бандитизму в Японії / П. В. Хотенець // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2015. – № 1. – С. 140–144.

Шаблистий, В. В. Кримінальна відповідальність за хуліганство, пов'язане з опором особам, наділеним владними повноваженнями під час виконання службових обов'язків, чи іншим громадянам, що припиняли хуліганські дії : монографія / В. В. Шаблистий, О. А. Галемін ; за заг. ред. В. В. Шаблистого. – Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. – 64 с.

Навчальне видання

**Фіалка Михайло Ігоревич
Павликівський Віталій Іванович
Тур Ірина Юріївна**

**КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ
НА ОБ'ЄКТАХ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ
ТА ПОВІТРЯНОМУ ТРАНСПОРТІ**

Редактор О. В. Коновченко

Зв. план, 2025

Підписано до видання 22.08.2025

Ум. друк. арк. 12,8. Обл.-вид. арк. 14,38. Електронний ресурс

Видавець і виготовлювач
Національний аерокосмічний університет
«Харківський авіаційний інститут»
61070, Харків-70, вул. Вадима Манька, 17
<http://www.khai.edu>

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції сер. ДК № 391 від 30.03.2001